

**КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ПРАВА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПРИВАТНОГО ПРАВА І ПІДПРИЄМНИЦТВА
ІМЕНІ АКАДЕМІКА Ф. Г. БУРЧАКА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ**

Кваліфікована наукова праця
на правах рукопису

ПРОСТИБОЖЕНКО ОЛЕГ СЕРГІЙОВИЧ

Прим. № _____
УДК 347.626

ДИСЕРТАЦІЯ

**ГАРМОНІЗАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ІЗ ЗАКОНОДАВСТВОМ
ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЩОДО
ПРАВОВОГО РЕЖИМУ СПІЛЬНОСТІ МАЙНА ПОДРУЗЖЯ**

Спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право
Галузь знань «081 – Право»

Подається на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____/О. С. Простибоженко/

Науковий керівник:
Єрмоменко Галина Вікторівна,
кандидат юридичних наук

Київ – 2017

АНОТАЦІЯ

Простибоженко О. С. Гармонізація законодавства України із законодавством держав-членів Європейського Союзу щодо правового режиму спільності майна подружжя. – Кваліфікована наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» (081 – Право). – Київський університет права НАН України, Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, Київ, 2017.

У дисертації досліджується інститут правового режиму майна подружжя у контексті гармонізації національного законодавства із законодавством європейських держав. Запропоновано розглядати правовий режим майна подружжя як виражений в сукупності правових засобів і обумовлений єдиними регулятивними засадами порядок регулювання правовідносин щодо майна подружжя, які виникають у такого подружжя між собою та стосовно третіх осіб. Правила правового режиму подружнього майна регулюють майнові правовідносини подружжя щодо речей і майнових прав (актив) та стосовно їх зобов'язань (пасив).

Правові режими майна подружжя європейських держав прийнято поділяти на шість типів, а саме: 1) універсальна майнова спільність, 2) обмежена майнова спільність, 3) спільність отриманого доходу, 4) відкладена майнова спільність, 5) майнова роздільність, а також 6) майнова роздільність подружжя з поділом майна компетентним органом. Запропоновано режими спільності отриманого доходу та відкладеної майнової спільності розглядати як режими умовної майнової спільності на протигагу режимам універсальної та обмеженої майнової спільності.

Правовий режим обмеженої майнової спільності подружжя є найбільш поширеним в європейських державах. Його зміст полягає в існуванні трьох окремих майнових мас, а саме: особистого або роздільного майна кожного з

подружжя та спільного майна, належного обом з подружжя.

Виявлено відмінності між західноєвропейським і постсоціалістичним підходами щодо сутності правового режиму обмеженої майнової спільності подружжя. Доведено, що у Західній Європі такий правовий режим майна подружжя регламентується особливими (виключними) правилами (які не співвідносяться з іншими правовими інститутами), тоді як у постсоціалістичних державах-членах ЄС – розкривається за допомогою інституту спільної сумісної власності.

Доведено, що сімейне законодавство абсолютної більшості європейських держав закріплює низку особливих правил, що не можуть бути змінені за домовленістю подружжя і підлягають обов'язковому застосуванню незалежно від обраного подружжям правового режиму їх майна, включаючи врегулювання їх майнових правовідносин шлюбним договором («концепція обов'язкового базового режиму»). Ці правила стосуються обмежень щодо розпорядження сімейним житлом та речами домашнього вжитку, а також характеру відповідальності за певними зобов'язаннями. Обґрунтовано доцільність законодавчого закріплення у СК України елементів зазначеної концепції обов'язкового базового режиму.

Запропоновано виділяти особливості національного правового режиму майна подружжя, які обумовлені соціально-економічними змінами пострадянського періоду або законодавчою технікою. До перших належать: 1) визнання доходів від особистого майна подружжя його особистою власністю; 2) виникнення за певних умов права спільної сумісної власності подружжя на особисте майно одного з них; 3) відсутність правового регулювання майнових відносин подружжя, де один з них є суб'єктом підприємницької діяльності; 4) неврегульованість питань набуття подружжям зобов'язань і їх юридичної долі у разі припинення правового режиму майна подружжя; 5) наявність особливостей правового регулювання майнових відносин щодо приватизованого житла чи земельної ділянки.

Особливості, обумовлені законодавчою технікою, включають: 1) вживання терміну «правовий режим майна подружжя» щодо окремих складових спільного

майна подружжя, а не всієї його сукупності; 2) регламентація правового режиму майна подружжя за допомогою інституту спільної сумісної власності; 3) відсутність загальних положень щодо правового режиму майна подружжя та будь-яких елементів «концепції обов'язкового базового режиму»; 4) допустимість поділу будь-якого майна подружжя на будь-якому етапі; 5) закріплення в СК України одного правового режиму майна подружжя без можливих альтернатив, врегульованих законодавчо.

Обґрунтовано доцільність розрізняти умови застосування презумпції спільності майна подружжя і умови виникнення права спільної сумісної власності. До перших належить набуття майна в період шлюбу, а до других – придбання майна за спільні кошти, спільне проживання подружжя і ведення ним спільного господарства на час набуття майна тощо. Виправданим є підхід, згідно з яким для застосування презумпції спільності майна подружжя необхідно дотримання лише умови щодо набуття майна під час шлюбу.

Запропоновано поділяти функції презумпції спільності майна подружжя на: а) внутрішню (спрямовану на регулювання відносин подружжя між собою); б) зовнішню (спрямовану на регулювання відносин між подружжям і третіми особами); в) судову (пов'язану з доведенням певних обставин у суді).

Аргументовано, що юридична конструкція щодо виникнення права спільної сумісної власності подружжя на майно, яке належало одному з подружжя, а також на доходи від особистого майна одного з подружжя (ст. 62 СК України) є розробкою радянського законодавця і не відома законодавству європейських держав.

Обґрунтовано, що зміст ч. 1 ст. 62 СК України слід розуміти таким чином, що право особистої приватної власності припиняється не лише на первісне майно одного з подружжя, яке істотно збільшується у своїй вартості, а й на матеріальні затрати другого з подружжя, які були його особистою приватною власністю. Поєднуючись разом, це майно трансформується у спільну сумісну власність подружжя, частка кожного з них в якій, за загальним правилом, є рівною.

Обґрунтовано доцільність виключити ст. 62 СК України, одночасно

доповнивши СК України положеннями щодо визначення належності подружнього майна до особистого чи спільного. При цьому доведено необхідність закріплення у СК України правил розрахунку компенсації одному з подружжя у разі набуття спільного майна подружжя за рахунок особистого майна одного з них або навпаки – особистого майна подружжя за рахунок їх спільного майна.

Досліджено підходи держав-членів ЄС до визначення розміру вказаної компенсації. Враховуючи доцільність збереження елементів солідарності подружжя, в СК України доцільно відобразити бельгійський підхід, що передбачає розрахунок компенсації крізь призму врахування зростання або ж зменшення вартості набутого майна.

Проаналізовано сутність юридичної конструкції договору в інтересах сім'ї. Виявлено, що договором в інтересах сім'ї є договір, який укладається одним з подружжя без згоди другого, але при цьому породжує зобов'язання для обох з подружжя. Сфера застосування досліджуваної юридичної конструкції обмежується випадками розпорядження спільним майном подружжя, здійсненого одним із них без згоди іншого, що впливає з предмета регулювання ст. 65 СК України. Відсутність чітких законодавчих положень щодо зобов'язань подружжя зумовили розширення національними судами сфери застосування юридичної конструкції договору в інтересах сім'ї на будь-які договори, укладені одним з подружжя.

Обґрунтовано доцільність замість юридичної конструкції договору в інтересах сім'ї закріпити в СК України чіткий перелік випадків, коли укладення договору одним з подружжя породжує солідарну відповідальність для обох з подружжя. Зокрема пропонується, щоб це були зобов'язання, які виникають щодо: а) утримання, виховання і навчання дітей подружжя; б) повсякденного ведення домашнього господарства; в) задоволення поточних потреб сім'ї.

Досліджено систему зобов'язань подружжя за сімейним законодавством держав-членів ЄС, яка передбачає існування: 1) особистих зобов'язань кожного з подружжя, 2) солідарних зобов'язань їх обох, 3) зобов'язань подружжя як майнової спільноти.

Розкрито зміст зобов'язання подружжя як спільноти, яке полягає в обтяженні передусім спільного майна подружжя та особистого майна того з подружжя, хто є безпосередньою стороною у такому зобов'язанні, тоді як відповідальність другого з подружжя має обмежений характер. Досліджено поняття «спільне зобов'язання» подружжя, що є характерним для постсоціалістичних європейських держав і зазвичай розглядається як різновид солідарного зобов'язання щодо спеціальних суб'єктів – подружжя. Обґрунтовано, що у західноєвропейській доктрині зобов'язального права спільним визнається зобов'язання, в якому кілька боржників зобов'язані виконати його спільно, а кредитор може вимагати виконання лише разом від усіх боржників.

Зроблено висновок про необхідність запровадження у національне законодавство чіткої системи подружніх зобов'язань, яка має включати: 1) особисті зобов'язання кожного з подружжя; 2) солідарні зобов'язання їх обох; 3) зобов'язання подружжя як спільноти.

В частині способів поділу спільного майна подружжя законодавство держав-членів ЄС зазвичай закріплює відсилочну норму до правил поділу спадщини або спільної речі та уникає дублювання таких правил у структурному підрозділі законодавчого акта щодо правового режиму майна подружжя. В абсолютній більшості держав-членів ЄС перелік способів поділу майна включає: 1) фізичний поділ речі, тобто поділ майна в натурі; 2) присудження речі одному з подружжя з покладенням на нього обов'язку сплатити компенсацію другому з подружжя; 3) цивільний поділ, тобто продаж спільної речі, який зазвичай відбувається з публічних торгів (відкритого аукціону). Спосіб поділу спільного майна подружжя, який полягає у зміні правового режиму такого майна із спільної сумісної власності на спільну часткову власність, не передбачений законодавством усіх держав-членів ЄС, але у виняткових випадках може мати місце у судовій практиці окремих держав.

Обґрунтовано доцільність запозичення європейського досвіду правової регламентації способів поділу спільного майна подружжя щодо: 1) недопустимості залишення неподільної речі у спільній частковій власності подружжя у разі виникнення між ними судового спору; 2) запровадження такого

способу поділу, як продаж з публічних торгів (відкритого аукціону) за рішенням суду об'єкта права спільної власності подружжя.

Досліджено юридичну долю майнових зобов'язань подружжя у разі припинення правового режиму їх майна. В європейських державах склалося три підходи до визначення юридичної долі майнових зобов'язань подружжя у разі припинення правового режиму їх майна, а саме: 1) дострокове виконання зобов'язань; 2) врахування зобов'язань або іншими словами поділ чистого активу; 3) врегулювання юридичної долі зобов'язання відповідно до загальних правил, передбачених цивільним/зобов'язальним законодавством. Найбільш поширеним є другий підхід, згідно з яким поділ спільного майна подружжя здійснюється таким чином, що одному з подружжя присуджується пропорційно більша частка майна, але на нього також покладається обов'язок виконання відповідного майнового зобов'язання.

В Україні в цілому утвердився підхід, згідно з яким поділ спільного майна подружжя, обтяженого майновими зобов'язаннями такого подружжя, здійснюється незалежно від юридичної долі таких зобов'язань. Натомість майнові зобов'язання подружжя зазвичай визнаються спільними з можливістю подальшого стягнення половини виконаного за зобов'язанням на користь того з подружжя, який здійснив фактичне виконання майнового зобов'язання.

Обґрунтовано доцільність запозичення європейського досвіду в частині визначення юридичної долі зобов'язань подружжя шляхом їх врахування при поділі спільного майна (поділ чистого активу подружжя).

Розкрито західноєвропейську доктрину про внутрішні та зовнішні правовідносини подружжя. Зміст цієї доктрини полягає в наданні можливості подружжю врегулювати між собою порядок виконання їх зобов'язань перед третіми особами, не здійснюючи заміни боржника у зобов'язанні та не порушуючи прав кредитора. Тобто на підставі договору подружжя чи рішення суду, яким виконання зобов'язання покладено на одного з подружжя, не відбувається заміна боржника у зобов'язанні і для кредитора зобов'язаним залишається той з подружжя, хто первісно був безпосередньою стороною у такому

зобов'язанні.

Обґрунтовано доцільність закріплення у національному законодавстві можливості подружжя укласти між собою договір, а суду – ухвалювати рішення щодо виконання зобов'язань подружжя, яке однак не означатиме заміни боржника у такому зобов'язанні та не матиме відносно кредитора правового значення.

Ключові слова: гармонізація, подружжя, правовий режим майна подружжя, право спільної сумісної власності, право особистої приватної власності, спільне майно, особисте майно, презумпція спільності майна подружжя, майнове зобов'язання, договір в інтересах сім'ї, поділ спільного майна.

Список публікацій здобувача

1. Простибоженко О. С. До проблеми виникнення права спільної сумісної власності на майно, що є особистою приватною власністю одного з подружжя. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: «Право». 2013. Вип. 23. Ч. II. Т. 1. С. 163–168.

2. Простибоженко О. «Общий бюджет» vs. «семейный бюджет»: проблема категориального аппарата семейного права постсоветских стран. *Jurnalul juridic national: Teorie și Practică*. 2014. № 3 (7). С. 128–133.

3. Простибоженко О. Вимога встановлення «обсягу спільно нажитого подружжям майна і джерела його придбання»: походження і проблеми застосування. *Юридичний вісник*. 2014. № 4. С. 156–160.

4. Простибоженко О. С. Юридична конструкція «договору в інтересах сім'ї» у майнових правовідносинах подружжя: спроба концептуального осмислення. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 3. С. 212–216.

5. Простибоженко О. С. Юридична конструкція «договору в інтересах сім'ї» у майнових правовідносинах подружжя: досвід європейських держав і перспективи гармонізації національного законодавства. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 1. С. 190–195.

6. Prostybozhenko O. Joint, Solidary and Community Obligations: Approaches to Spouses' Liability for Debts in the European States. *Košické dni súkromného práva*

I. Recenzovaný zborník vedeckých prác. Vydanie prvé. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2016. S. 237–256.

7. Простибоженко О. С. Правовий режим майна подружжя за законодавством європейських держав: порівняльно-правовий аналіз і напрями гармонізації. *Вісник Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова*. Серія: «Правознавство». 2016. Т. 21. Вип. 1 (28). С. 111–129.

8. Простибоженко О. С. Способи поділу спільного майна подружжя: погляд на правозастосовну практику. *Часопис кримінального і цивільного судочинства*. 2017. № 1. С. 147–155.

9. Простибоженко О. С. Істотне збільшення вартості майна одного з подружжя як підстава для визнання його спільним майном подружжя. *Людина, суспільство, держава: правовий вимір в сучасному світі*: матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 27 лют. 2014 р.). Київ: Нац. авіаційний ун-т, 2014. С. 427–429.

10. Простибоженко О. С. «Спільний бюджет» як категорія сімейного права. *Право і держава сучасної України: проблеми розвитку та взаємодії*: тези доповідей міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 18–19 квіт. 2014 р.) / за заг. ред. Т. О. Коломоець. Запоріжжя: ЗНУ, 2014. С. 96–99.

11. Простибоженко О. С. Правові наслідки приховування спільного майна чи його витрачання одним з подружжя не в інтересах сім'ї. *Верховенство права та правова держава*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Ужгород, 16–17 трав. 2014 р.). Ужгород: Ужгородський нац. ун-т, 2014. С. 95–98.

12. Простибоженко О. С. Правові проблеми закріплення презумпції права спільної сумісної власності подружжя на майно. *Особливості нормотворчих процесів в умовах адаптації законодавства України до вимог Європейського Союзу*: матеріали наук.-практ. конф. (Херсон, 06–07 черв. 2014 р.). Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2014. С. 72–77.

13. Простибоженко О. С. К вопросу о формальном выражении презумпции возникновения права общей совместной собственности на приобретенное супругами имущество. *Práva a slobody človeka a občana: mechanizmus ich*

implementácie a ochrany rôznych oblastí práva: zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie (19–20 septembra 2014). Bratislava: Paneuropska vysoká škola, 2014. С. 8–10.

14. Простибоженко О. «Договір в інтересах сім'ї» у майнових правовідносинах подружжя: спроба концептуального осмислення. *Поняття та категорії юридичної науки: матеріали V міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 18 лист. 2014 р.)* / за заг. ред. Н. М. Пархоменко, М. М. Шумила. Київ: Ніка-Центр, 2014. С. 370–373.

15. Простибоженко О. С. Категория «интерес семьи» в правоотношениях супругов касательно распоряжения общим имуществом. *Особенности адаптации законодательства Молдовы и Украины к законодательству Европейского Союза: междунар. науч.-практ. конф. (27–28 марта 2015 г.)* / орг. ком.: В. Бужор [и др.]. Кишинев: Б. и., 2015. Ч. 1. С. 181–184.

16. Простибоженко О. С. Презумпция права общей совместной собственности супругов на приобретённое имущество: из прошлого в настоящее. *Перспективы развития частного права в странах Восточной Европы и СНГ: материалы науч.-практ. конф. (30 марта 2015 г.)*. Таллинн: ABConsult Õppekeskus, 2015. С. 83–89.

17. Простибоженко О. С. Правовий режим доходів від майна, належного одному з подружжя на праві особистої приватної власності: порівняльно-правовий аспект. *П'яті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвячені пам'яті Є. В. Васьковського (Одеса, 22 трав. 2015 р.)* / відп. ред. І. С. Канзафарова; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса: Астропринт, 2015. С. 51–55.

18. Простибоженко О. С. Поділ майнових зобов'язань подружжя: ретроспективний аналіз судової практики. *Сучасні проблеми правової системи України: зб. матеріалів VII міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26 лист. 2015 р.)* / за заг. ред. Ю. Л. Бошицького, О. В. Чернецької, Н. О. Армаш, О. О. Кваші, Л. Л. Кінащук, В. В. Луця, О. О. Харчука. Львів: «Галицька видавнича спілка», 2015. Вип. 7. С. 152–154.

19. Простибоженко О. С. Правова кваліфікація відносин, які виникають між подружжям при укладенні одним з них договору без згоди іншого: український та європейський підходи. *Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав*: матеріали круглого столу, присвяч. пам'яті проф. Чингізхана Нуфатовича Азімова (Харків, 18 груд. 2015 р.). Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2016. С. 192–195.

20. Простибоженко О. С. Спільне зобов'язання подружжя: підходи до розуміння в Україні та Європі. *Приватне право України і європейська інтеграція: тенденції та перспективи*: матеріали VI міжнар. цивілістичного форуму (Київ, 14–15 квіт. 2016 р.). Київ: ТОВ «Білоцерківдрук», 2016. С. 201–203.

21. Простибоженко О. С. Обов'язковий базовий режим у майнових правовідносинах подружжя. *Шості юридичні диспути з актуальних проблем приватного права*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті Є. В. Васьковського (до 150-річчя від дня його народження) (Одеса, 20–21 трав. 2016 р.) / упоряд. і відп. ред. І. С. Канзафарова; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса: Астропринт, 2016. С. 331–334.

22. Простибоженко О. Ухилення від сплати аліментів як підстава відступу від засади рівності часток подружжя у спільному майні: перспективи правового регулювання. *Місце дитини в українському суспільстві*: зб. матеріалів міждисциплінарної конф. Київ: «МП Леся», 2016. С. 56–60.

SUMMARY

Prostybozhenko O. S. Harmonization of the legislation of Ukraine to the legislation of Member States of the European Union concerning the matrimonial regime of community property. – Qualifying scientific work on the manuscript.

The dissertation for the scientific degree of Candidate of Science of Law (PhD) on specialty 12.00.03 – Civil Law and Civil Process; Family Law; International Private Law (081 – Law). – Kyiv University of Law of National Academy of Sciences of

Ukraine, the Academician F. H. Burchak Scientific-Research Institute of Private Law and Entrepreneurship of National Academy of Law Sciences of Ukraine, Kyiv, 2017.

Institution of matrimonial property regime is researched in the dissertation from the perspective of harmonization of the national legislation to the legislation of the European states. It is proposed to consider matrimonial property regime as a procedure of regulating spousal property relationships between themselves and in relation to third parties. This procedure is expressed by a set of legal remedies that is determined by unified regulatory principles. Rules of matrimonial property regime cover spousal property relations regarding to things and proprietary rights (active) and obligations (passive).

There are six different matrimonial property regimes within Europe. They are: 1) universal community of property, 2) limited community of property, 3) community of accrued gains, 4) deferred community of property, 5) separation of property, and 6) separation of property with distribution by the competent authority. It is proposed to consider the regimes of community of accrued gains and deferred community of property as regimes of conditional community of property in opposite to regimes of universal and limited community of property.

Limited community of property is the most spread regime in Europe. It entails three distinct masses of property, in particular, private or separate property of each spouse and community property of both spouses.

Differences between the post-socialist and the Western European approaches to a nature of the limited community of property regime are discovered. It is demonstrated that in Western Europe the matrimonial property regime is regulated by special (exclusive) rules (which do not correlate with other legal institutes). Instead, legislations of the post-socialist EU states describe this regime as joint ownership of spouses.

It is proved that family legislations of the vast majority of European states establish a number of special rules that can not be changed by agreement of the spouses and are the subject to mandatory application irrespective of the chosen matrimonial property regime as well as regulation of spousal relationships by pre-/ante-

nuptial contract ("the concept of basic mandatory regime"). These rules stipulate restrictions on the disposal of family home and household goods, as well as the nature of liability for certain obligations. The expediency of legislative amendments to the Family Code of Ukraine in order to enshrine the elements of the concept of basic mandatory regime is substantiated.

The features of the matrimonial property regime of Ukraine are revealed. Two groups of the features are distinguished. The first group comprises features which are caused by social and economic changes of post-Soviet epoch while the second – by law-making techniques of Ukraine. The first group includes: 1) declaring revenue from spouse's separate property as their separate property; 2) transformation of spouse's separate property into community property of spouses under certain condition; 3) lack of special regulation of cases when one spouse is an entrepreneur or self-employed person; 4) lack of regulation regarding to undertaking spousal obligations and their legal fate after termination of the matrimonial property regime; 5) existence of legal regulation of property relations concerning to privatized immovables (apartment and land spot).

The features that are caused by law-making techniques of Ukraine include: 1) using the notion "matrimonial property regime" regarding to each thing of the joint property of spouses (not to their all property mass); 2) regulation of matrimonial property regime by the institution of joint ownership of spouses; 3) lack of the general rules on spousal rights and duties in the Family Code of Ukraine as well as any element of the concept of basic mandatory regime; 4) possibility to divide joint property of spouses regardless of the termination of of the matrimonial property regime; 5) enshrining only one matrimonial property regime in the Family Code of Ukraine without any alternative stipulated by law.

The expediency of distinguishing between the conditions for applying the presumption of community property of spouses and the conditions for emergence of joint ownership is substantiated. The first include acquisition of property during the marriage. The second conditions comprise an acquisition of property for community funds, spouses' joint residence and participating in joint households at the time of

acquiring property, etc. It is concluded that the only prerequisite for application of the presumption of community property is an acquisition of property by a spouse during a marriage.

It is proposed to identify such functions of the presumption of community property of spouses: a) internal (aimed at regulating the spouses' relations among themselves); b) external (aimed at regulating the relations between spouses and third parties); c) judicial (related to the proof of certain circumstances in court).

It is argued that the legal construction of transformation of separate property of a spouse into spouses' joint ownership, as well as same transformation of the revenue from separate property of a spouse (Art. 62 of the Family Code of Ukraine) is the invention of the Soviet legislator and is not known in the legislations of European states.

It is substantiated that the Art. 62 para. 1 of the Family Code of Ukraine ought to be interpreted in the way that a right to separate property of each spouse is terminated not only on the primary property of one spouse, which significantly increased in its value, but also on the funds or efforts of other spouse that was his/her separate property. Combining together this property is transformed into spouses' community property. According to the general rule the share of each spouse in community property is equal.

It is proposed to repeal the Art. 62 of the Family Code of Ukraine. Instead, the mentioned Code should be amended by provisions regarding determination of spousal property as separate or community. It is argued that rules of calculation of compensation to a spouse in case of acquisition of spouses' joint property due to spouse's separate property or vice versa – acquisition of spouse's separate property due to spouses' joint property are to be established.

Approaches of the EU Member States to calculation of the mentioned compensation are studied. It is concluded that some elements of spousal solidarity should be preserved while amending the Family Code of Ukraine. The Belgian approach that supposes consideration of increasing and decreasing of the value of acquired property ought to be accepted.

The essence of the legal construction of the contract in the interests of the family is analyzed. The contract in the interests of the family is an agreement that is concluded

by a spouse without the consent of other spouse, but creating liabilities for both spouses. A field of application of the studied legal construction includes cases of disposal of community property by one spouse without consent of the other spouse (it is followed from the subject of regulation of the Art. 65 of the Family Code of Ukraine). Due to lack of clear provisions regarding spousal obligations national courts expand the field of application of the legal construction of the contract in the interests of the family on any agreement concluded by one spouse.

It is substantiated the expediency to replace the legal construction of the contract in the interests of the family by a clear list of grounds when conclusion of the contract by one spouse will create joint and several (solidary) liability for both spouses. It is proposed to be, in particular, obligations regarding: a) maintenance, caring and education of children; b) maintenance day-to-day household; c) current family needs.

A system of spousal obligations according to legislations of the EU Member States is investigated. It comprises: 1) separate obligations of each spouse, 2) joint and several (solidary) obligations of both spouses, 3) community obligations of spouses.

The essence of the spousal community obligation is revealed. It burdens, first of all, community property of spouses and at least separate property of spouse who incurred obligation while liability of the other spouse is limited. A concept of "joint obligation" of spouses is investigated. It is typical for post-socialist European states and usually is determined as a type of solidary obligation with specific persons that are both spouses. It is substantiated that in Western European law of obligations doctrine joint is an obligation when the debtors are bound to perform the obligation together and the creditor may require performance only from all of them together.

It is concluded about the necessity to introduce in national legislation a clear system of spousal obligations which will include: 1) separate obligations of each spouse; 2) joint and several (solidary) obligations of both spouses; 3) community obligations of spouses.

Concerning the modes of dividing the community property of spouses, legislations of the EU Member States usually establish a reference to the rules on division of inheritance or thing belonging to a few persons and avoid duplication of such rules in the

law act on matrimonial property regime. In the vast majority of the EU Member States a list of property division modes include: 1) physical division of a thing, i.e. its division in kind; 2) allocating a thing to one spouse and binding him/her to compensate another spouse his/her share; 3) civil division, i.e. sale of joint thing on public auction. Such mode of the community property division as transformation of joint ownership into shared ownership is not prescribed by legislations of EU Member States, but may occur in judicial practice of some states as an exception.

It is substantiated the expediency to adopt European experience of legal regulation of the modes of community property division regarding: 1) inadmissibility of retaining shared ownership right of spouses on an indivisible thing if there is a dispute concerning its division between them; 2) introducing such mode of division as a sale of joint thing (belonging to persons as joint ownership) on public auction by court decision.

Legal fate of spousal obligations after termination of the matrimonial property regime is studied. There are three approaches to legal fate of spouses' obligations in European states, in particular: 1) pre-time fulfillment of the obligations; 2) considering debts while division of spousal community property, i.e. division of spousal net assets; 3) regulating the issues according to general civil/obligation law rules. The second approach is the most common. It is supposed that division of community property of spouses is made in such a way when one spouse is awarded a proportionately larger share of the property, but he/she is also bound to fulfill the relevant obligation.

Generally, an approach which was established in Ukraine supposes division of joint property of spouses burdened by their obligations regardless of the legal fate of such obligations. Instead, spousal obligations usually are declared "joint" and a spouse who will fulfil them obtains a right to demand a half of the fulfilment from the other spouse.

It is argued the expediency to transplant European experience of determining legal fate of spousal obligations by its considering while division of spousal community property (division of spousal net assets) in Ukrainian legislation.

Western European doctrine on internal and external relationships of spouses is

discovered. According to this doctrine spouses are entitled to regulate between themselves a procedure of spousal obligations' fulfillment to creditor (conditions, persons, their responsibility etc.) without changing the debtor and saving rights of the creditor. In other words, there is no change of the spouse-debtor by the way of agreement between spouses themselves or based on the court decision according to which fulfillment of spousal obligation is imposed only on one spouse, i.e. for creditor the spouse who was the party in the obligation remains as the debtor.

It is substantiated the expediency of adopting the mentioned approach in the national legislation, i.e. to entitle spouses to conclude between themselves the agreement and a court to make the decision on fulfillment spousal obligations which (agreement or decision) nevertheless would not cause changing the debtor in the obligation and would have no legal impact on relationships between creditor and the debtor-spouse.

Keywords: harmonization, spouses, matrimonial property regime, joint ownership right, separate property right, community property, separate property, presumption of the community property, property obligation, contract in the interests of family, division of community property.

List of publications of the applicant

1. Prostybozhenko O. S. To the problem of joint ownership appearance of the personal private property of one of spouses. *Scientific Herald of Uzhgorod National University*. Series Jurisprudence. 2013. Issue 23. Part II. Vol. 1. P. 163–168.

2. Prostybozhenko O. «Joint budget» vs. «Family budget»: problem of the categorical aparetus of the family law of the post-Soviet countries. *Jurnalul juridic national: Teorie și Practică*. 2014. № 3 (7). P. 128–133.

3. Prostybozhenko O. The requirement to determine «the volume of property jointly acquired by spouses and the source of its acquisition»: origin and application challenges. *Law Herald*. 2014. № 4. P. 156–160.

4. Prostybozhenko O. S. Legal structure «contract in the interest of family» in spouses' property relations: an attempt to conceptual comprehension. *Chronicles of Kyiv University of Law*. 2015. № 3. P. 212–216.

5. Prostybozhenko O. S. Legal structure «contract in the interest of family» in spouses' property relations: experience of European states and harmonization perspectives of national legislation. *Chronicles of Kyiv University of Law*. 2016. № 1. P. 190–195.

6. Prostybozhenko O. Joint, Solidary and Community Obligations: Approaches to Spouses' Liability for Debts in the European States. *Košické dni súkromného práva I. Recenzovany zbornik vedeckych prác*. Vydanie prve. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2016. S. 237–256.

7. Prostybozhenko O. S. The legal regime of spouses' property by the legislation of the European states: the comparative and legal analysis, directions of harmonization. *Odesa National University Herald*. Series Jurisprudence. 2016. Vol. 21. Issue 1 (28). P. 111–129.

8. Prostybozhenko O. S. Means of dividing joint property of spouses: view on law-enforcement practice. *Journal of civil and criminal court procedure*. 2017. № 1. P. 147–155.

9. Prostybozhenko O. S. Significant increasing of the value of one spouse's property as the ground for its declaring to be joint property of spouses. *Individual, society, state: legal dimension in modern world: proceedings of IV international scientific and practical conference* (Kyiv, February 27, 2014). Kyiv: National Aviation University, 2014. P. 427–429.

10. Prostybozhenko O. S. «Joint budget» as category of family law. *Law and state of modern Ukraine: problems of development and interaction: theses of international scientific and practical conference* (Zaporizhia, April 18–19, 2014) / ed. T. O. Kolomoiets. Zaporizhia: ZNU, 2014. P. 96–99.

11. Prostybozhenko O. S. Legal consequences of concealment of joint property or its spending not in the interests of family by one spouse. *Rule of law and law-bound state: proceedings of international scientific and practical conference* (Uzhgorod, May 16–17, 2014). Uzhgorod: Uzhgorod National University, 2014. P. 95–98.

12. Prostybozhenko O. S. Legal problems of formulation of a presumption of spouses' joint ownership on property. *Specific features of norm-making processes in the*

condition of adaptation of Ukraine's legislation to requirements of the European Union: proceedings of scientific and practical conference (Kherson, June 06–07, 2014). Kherson: Publishing house «Helvetyka», 2014. P. 72–77.

13. Prostybozhenko O. S. To the issue of formal expression of the presumption of joint ownership right appearance on property acquired by spouses. *Práva a slobody človeka a občana: mechanizmus ich implementácie a ochrany rôznych oblastiach práva: zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie* (19–20 septembra 2014). Bratislava: Paneuropska vysoká škola, 2014. P. 8–10.

14. Prostybozhenko O. S. «Contract in the interest of family» in spouses' property relations: an attempt to conceptual comprehension. *Notions and categories of law sciences: proceedings of V international scientific and practical conference* (Kyiv, November 18, 2014) / eds. N. M. Parkhomenko, M. M. Shumylo. Kyiv: Nika-Center, 2014. P. 370–373.

15. Prostybozhenko O. S. Category «interest of family» in spouses' relations regarding disposition of joint property. *Specific features of adaptation of the legislation of Moldova and Ukraine to the legislation of the European Union: international scientific and practical conference* (March 27–28, 2015) / organizing committee: V. Bujor [and others]. Chisinau: B. i., 2015. Part 1. P. 181–184.

16. Prostybozhenko O. S. Presumption of spouses' joint ownership rights on acquired property: from past to present. *Perspectives of private law development in Eastern Europe and the CIS: proceedings of scientific and practical conference* (March 30, 2015). Tallinn: ABConsult Õppekeskus, 2015. P. 83–89.

17. Prostybozhenko O. S. Legal regime of revenues from property belonging to one spouse by right of personal private property: comparative and legal aspect. *Fifth legal debates on topical problems of private law: proceedings of international scientific and practical conference dedicated to the memory of E. V. Vaskovsky* (Odessa, May 22, 2015) / ed. I. S. Kanzafarova; Odessa I. I. Mechnikov National University. Odessa: Astroprint, 2015. P. 51–55.

18. Prostybozhenko O. S. Division of spousal property obligations: retrospective analysis of court practice. *Modern problems of the legal system of Ukraine: proceedings*

of VII international scientific and practical conference (Kyiv, November 26, 2015) / eds. Y. L. Boshytsky, O. V. Chernetska, N. O. Armash, O. O. Kvasha, L. L. Kinashchuk, V. V. Luts, O. O. Kharchuk. Lviv: Galician Publishing Union, 2015. Issue 7. P. 152–154.

19. Prostybozhenko O. S. Legal qualification of relations that arise between spouses at concluding a contract by one spouse without the consent of another: Ukrainian and European approaches. *Problems of improving private law mechanisms of acquisition, transfer, implementation and protection of subjective civil rights: proceedings of round table dedicated to the memory of prof. C. N. Azimov* (Kharkiv, December 18, 2015). Kharkiv: Yaroslav Mudryi National Law University, 2016. P. 192–195.

20. Prostybozhenko O. S. Joint obligation of spouses: approaches to understanding in Ukraine and Europe. *Private law of Ukraine and European integration: trends and prospects: proceedings of VI international civil law forum* (Kyiv, April 14–15, 2016). Kyiv: Bilotserkivdruk, 2016. P. 201–203.

21. Prostybozhenko O. S. Basic mandatory regime in property relations of spouses. *Sixth legal debates on topical issues of private law: proceedings of international scientific and practical conference dedicated to the memory of E. V. Vaskovsky* (Odessa, May 20–21, 2016) / ed. I. S. Kanzafarova; Odessa I. I. Mechnikov National University. Odessa: Astroprint, 2016. P. 331–334.

22. Prostybozhenko O. S. Avoidance of paying alimony as a ground to depart from the principle of equality of spouses' share in joint property: perspectives of legal regulation. *Place of child in Ukrainian society: proceedings of interdisciplinary conference*. Kyiv: MP Lesia, 2016. P. 56–60.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	22
ВСТУП.....	23
1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ	
МАЙНА ПОДРУЖЖЯ	32
1.1 Типологія правових режимів майна подружжя за законодавством держав-членів Європейського Союзу.....	32
1.2 Особливості правового режиму спільності майна подружжя за законодавством України	54
Висновки до першого розділу.....	71
2 ВИНИКНЕННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ СПІЛЬНОСТІ	
МАЙНА ПОДРУЖЖЯ	75
2.1 Презумпція спільності майна подружжя.....	75
2.2 Трансформація особистого майна одного з подружжя в спільне майно подружжя	100
2.3 Юридична конструкція договору в інтересах сім'ї у майнових правовідносинах подружжя	120
Висновки до другого розділу	145
3 Припинення правового режиму спільності майна подружжя.....	150
3.1 Трансформація спільного майна подружжя в їх особисте майно	150
3.2 Юридична доля майнових зобов'язань подружжя при поділі їх спільного майна	169
Висновки до третього розділу	197
ВИСНОВКИ	200
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	204
ДОДАТОК А Список публікацій здобувача за темою дисертації та відомості про апробацію результатів дисертації.....	249
ДОДАТОК Б Акт впровадження Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ	253
ДОДАТОК В Довідка Верховної Ради України № 04-33/19-1039/164407 від 13.07.2017 р.....	254

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

анг. – англійською

див. – дивись

ЄС – Європейський Союз

ісп. – іспанською

КпШС – Кодекс про шлюб та сім'ю

напр. – наприклад

нім. – німецькою

пол. – польською

РРФСР – Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка

РСФРР – Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка

рум. – румунською

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

СК – Сімейний кодекс

ст. – стаття

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

УСРР – Українська Соціалістична Радянська Республіка

фр. – французькою

ЦК – Цивільний кодекс

ЦПК – Цивільний процесуальний кодекс

ч. – частина

чеськ. – чеською

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Реалізація Україною курсу на побудову ринкової економіки після демонтажу соціалістичного устрою мала наслідком оновлення законодавства та прийняття у 2002 році Сімейного кодексу України та у 2003 році Цивільного кодексу України, в яких знайшли відображення нові підходи до регулювання відносин власності між подружжям. Кардинальні соціально-економічні перетворення, які відбуваються в Україні з часу розпаду СРСР, зумовлюють появу низки прогалин в правовому регулюванні майнових відносин подружжя. Тому в сучасних умовах адекватний розвиток національного сімейного законодавства можливий лише на основі розуміння передусім загальноєвропейських тенденцій регламентації правового режиму майна подружжя та запозичення передового досвіду регулювання майнових відносин подружжя.

Проголошення Україною курсу на інтеграцію до Європейського Союзу обумовлює доцільність аналізу законодавчо встановлених правових режимів майна подружжя в країнах ЄС та їх співвідношення з національним підходом до регулювання майнових відносин подружжя. На даний час в Європі набули розвитку процеси гармонізації законодавства, які торкнулися і галузі сімейного права. У 2001 році була заснована Комісія з європейського сімейного права, завданням якої визначено розроблення спільних для країн Європи принципів для окремих інститутів сімейного права, що мають рекомендаційний характер. Крім того, 04 лютого 2010 року між Францією та Німеччиною було укладено угоду про гармонізацію режиму майна подружжя, що свідчить про новий етап гармонізації законодавства держав-членів ЄС. У зв'язку з цим подальший розвиток національного сімейного законодавства і практика його застосування має здійснюватися з урахуванням європейських норм і стандартів регламентації сімейних правовідносин, що обумовлює актуальність теми дисертаційного дослідження.

Дослідженням проблем правового регулювання майнових відносин подружжя

та їх окремих аспектів займалися такі вітчизняні науковці, як В. К. Антошкіна, Т. О. Ариванюк, В. А. Васильєва, М. К. Галянтич, В. С. Гопанчук, А. Б. Гриняк, О. Б. Гриняк, О. В. Дзера, М. М. Дякович, І. В. Жилінкова, Ю. О. Заїка, І. Р. Калаур, О. М. Калітенко, О. В. Кохановська, Л. В. Красицька, Н. С. Кузнєцова, І. М. Кучеренко, В. В. Луць, В. М. Махінчук, О. В. Мельниченко, Я. В. Новохатська, В. Д. Примак, З. В. Ромовська, І. В. Спасибо-Фатєєва, Н. В. Федорченко, С. Я. Фурса, Н. Ю. Христенко, Ю. Ю. Цал-Цалко, В. В. Цюра, Ю. С. Червоний та інші вчені. Правовий режим майна подружжя був також предметом досліджень представників радянської науки приватного права, таких як: К. О. Граве, О. С. Іоффе, Д. І. Курський, В. Ф. Маслов, М. О. Рейхель, В. О. Рясенцев, В. О. Тархов та інші. На сьогодні дослідженням проблем правового режиму майна подружжя займаються науковці європейських держав, серед яких, К. Буле-Вулкі (Нідерланди), А. Фербеке (Бельгія, Нідерланди), Ф. Феранд (Франція), М. Антокольська (Нідерланди, Росія), В. Пінтенс (Бельгія), Д. Мартіні, Н. Деслофф (Німеччина), Б. Решетар (Хорватія), К. Бейлфусс (Іспанія), Р. Веслер, М. Рос (Австрія), Т. Смичинський, Г. Вітчак (Польща), М. Йонтера-Йорєборг (Швеція) та інші.

Незважаючи на наявність закладеного вітчизняними науковцями теоретичного підґрунтя, протягом останніх десятиліть проблематика правового режиму майна подружжя аналізувалася зазвичай виключно в контексті національного законодавства. Лише окремі проблеми правового регулювання майнових відносин подружжя розглядалися науковцями у порівняльному аспекті. Передусім варто виділити дисертаційні дослідження І. В. Жилінкової («Проблеми правового режиму майна членів сім'ї»), Я. В. Новохатської («Правове регулювання майнових відносин подружжя (порівняльно-правовий аспект)»), О. В. Мельниченко («Поділ майна подружжя за законодавством України та країн Європейського Союзу») та монографію О. Б. Гриняка («Право спільної власності подружжя на житло за законодавством України»).

Поза межами вказаних досліджень залишилися або потребують більш ґрунтовного вивчення питання презумпції спільності майна подружжя, виникнення права спільної сумісної власності подружжя на майно, належне

одному з них, юридичної конструкції договору в інтересах сім'ї, юридичної долі майнових зобов'язань подружжя після припинення шлюбу та інші аспекти режиму спільності майна подружжя, що й обумовило вибір тематики і напрямів дисертаційного дослідження. Крім того, у вітчизняній науці не здійснювалося системного дослідження правового режиму майна подружжя у порівняльному аспекті з правовими режимами у європейських державах з точки зору можливостей гармонізації національного сімейного законодавства та правозастосовної практики із законодавством і практикою держав-членів ЄС.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами.

Тема дисертації затверджена Вченою радою Київського університету права НАН України (протокол № 6 від 29.04.2015 р.). Дисертаційне дослідження виконане відповідно до плану науково-дослідних робіт Київського університету права НАН України за комплексною темою «Державно-правове регулювання суспільних відносин в умовах нових глобалізаційних викликів: вітчизняні та міжнародні реалії» (державний реєстраційний номер 0116U004745).

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є вироблення на основі порівняльного аналізу правових режимів майна подружжя у державах-членах ЄС та Україні найбільш оптимальних і науково обґрунтованих моделей правового регулювання майнових відносин подружжя в Україні та формулювання теоретичних висновків і надання науково виважених пропозицій щодо вдосконалення національного сімейного законодавства та практики його застосування в рамках гармонізації із законодавством європейських держав.

Досягнення поставленої мети потребує вирішення комплексу таких *завдань*:

- виявити сутність типів правових режимів майна подружжя, які існують у європейських державах;
- розкрити особливості правового режиму майна подружжя, закріпленого національним сімейним законодавством;
- охарактеризувати особливості застосування презумпції спільності майна подружжя за національним законодавством та дослідити її закріплення в законодавстві європейських держав;

– з’ясувати умови та випадки застосування положень СК України про виникнення права спільної сумісної власності подружжя на майно, належне одному з них, та визначити підходи до регулювання подібних правовідносин у законодавстві держав-членів ЄС;

– охарактеризувати сутність і сферу застосування юридичної конструкції договору в інтересах сім’ї, закріпленої в СК України і розвинутої судовою практикою, та розкрити зміст юридичної конструкції договору, який укладається одним з подружжя без згоди другого та породжує зобов’язання для обох з подружжя, у законодавстві європейських держав;

– визначити способи поділу спільного майна подружжя та особливості їх застосування, передбачені законодавством України та європейських держав;

– з’ясувати юридичну долю майнових зобов’язань подружжя після припинення режиму майна подружжя за законодавством України та держав-членів ЄС;

– сформулювати рекомендації щодо вдосконалення правового регулювання майнових відносин подружжя.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні аспекти правового режиму спільності майна подружжя в Україні та європейських державах, які знаходять своє відображення у доктрині, законодавстві та правозастосовній практиці. Предмет дослідження стосується лише тих правових режимів майна подружжя, які встановлені законодавствами двадцяти восьми держав-членів ЄС, а також Норвегії та Швейцарії, враховуючи їх тісний зв’язок з ЄС.

Об’єктом дослідження є суспільні відносини з приводу майна подружжя, які виникають у такого подружжя між собою та з третіми особами і обумовлені укладенням шлюбу або його припиненням.

Методи дослідження. Для досягнення поставлених у дисертаційному дослідженні мети і завдань у процесі дослідження використано філософсько-світоглядні, загальнонаукові та спеціально-наукові методи пізнання. В якості філософсько-світоглядної методологічної основи даної роботи дисертант спирався на *діалектичний та матеріалістичний методи*, які дали змогу аналізувати предмет

дослідження у його виникненні та розвитку з урахуванням його матеріалістичної сутності.

Специфіка об'єкта та предмет дисертаційного дослідження зумовили використання комплексу загальнонаукових та спеціально-наукових методів: *порівняльно-правовий метод* в силу мети цього дисертаційного дослідження використовувався доволі широко і забезпечив можливість дослідження співвідношення складових інституту правового режиму майна подружжя за законодавством України та європейських держав (розділи 2–3); *системно-структурний метод* було використано для дослідження норм чинного законодавства України на предмет особливостей правового регулювання режиму подружнього майна (підрозділ 1.2); *метод категоріального аналізу* надав змогу проаналізувати низку понять, які використовуються в межах інституту правового режиму майна подружжя, розкрити їх зміст та дати їм визначення («правовий режим», «спільне зобов'язання» тощо) (підрозділи 1.1, 3.2); *герменевтичний метод* відкрив можливості для тлумачення змісту правових норм щодо режиму майна подружжя з використанням існуючих способів інтерпретації (граматичний, телеологічний та ін.) (підрозділи 2.2, 2.3, 3.1); за допомогою *методу економічного аналізу права* досліджено, зокрема, зміст способів поділу спільного майна подружжя та сформульовано їх призначення в національному праві на сучасному етапі його розвитку (підрозділ 3.1); *метод моделювання* було використано для проектування можливих проблемних ситуацій на практиці при реалізації норм чинного законодавства України щодо майнових правовідносин подружжя та визначення варіантів їх вирішення (розділи 2–3); *формально-логічний та прогностичний методи* дозволили визначити та обґрунтувати шляхи вдосконалення чинного законодавства, сформулювати пропозиції щодо внесення законодавчих змін, покликаних усунути прогалини в правовому регулюванні режиму майна подружжя (розділ 2, підрозділ 3.1); *історико-правовий метод* забезпечив можливість дослідження еволюції як в цілому інституту правового режиму майна подружжя, так і окремих його складових (розділ 1).

Наукова новизна отриманих результатів. Дисертаційне дослідження є

одним із перших в Україні комплексних досліджень інституту правового режиму спільності майна подружжя в контексті його гармонізації з правом європейських держав. Обґрунтовано низку наукових положень та висновків, що стосуються сутності та змістовного наповнення правового режиму подружнього майна, сфери та умов застосування окремих його складових, а також рекомендацій щодо напрямів вдосконалення законодавчого регулювання майнових правовідносин подружжя. На підставі комплексного дослідження правових режимів майна подружжя за законодавством держав-членів ЄС та України сформульовано наукові положення, що мають ознаки новизни і виносяться на захист:

Уперше:

1) виявлено відмінності між західноєвропейським і постсоціалістичним підходами щодо сутності правового режиму обмеженої майнової спільності подружжя. Доведено, що у Західній Європі такий правовий режим майна подружжя регламентується особливими (виключними) правилами (які не співвідносяться з іншими правовими інститутами), тоді як у постсоціалістичних державах-членах ЄС – розкривається за допомогою інституту спільної сумісної власності;

2) виокремлено особливості правового режиму спільності майна подружжя за СК України, які обумовлені двома чинниками: соціально-економічними змінами пострадянського періоду та національною законодавчою технікою;

3) запропоновано поділяти функції презумпції спільності майна подружжя на: а) внутрішню (спрямовану на регулювання відносин подружжя між собою); б) зовнішню (спрямовану на регулювання відносин між подружжям і третіми особами); в) судову (пов'язану з доведенням певних обставин у суді);

4) обґрунтовано доцільність виключити ст. 62 СК України, яка передбачає виникнення права спільної сумісної власності на особисте майно подружжя. Натомість доповнити СК України положеннями щодо визначення належності подружнього майна до особистого чи спільного. Доведено необхідність закріплення у СК України правил розрахунку компенсації одному з подружжя у разі набуття спільного майна подружжя за рахунок особистого майна одного з них

або навпаки – особистого майна подружжя за рахунок їх спільного майна;

5) обґрунтовано доцільність закріплення в СК України чіткого переліку випадків, коли укладення договору одним з подружжя породжує солідарну відповідальність для обох з подружжя, зокрема за зобов'язаннями, які виникають щодо: а) утримання, виховання і навчання дітей подружжя; б) повсякденного ведення домашнього господарства; в) задоволення поточних потреб сім'ї;

6) виділено та охарактеризовано системи зобов'язань подружжя, передбачені законодавством держав-членів ЄС. Розкрито зміст зобов'язання подружжя як спільноти, яке полягає в обтяженні передусім спільного майна подружжя та особистого майна того з подружжя, хто є безпосередньою стороною у такому зобов'язанні, тоді як відповідальність другого з подружжя має обмежений характер;

7) розкрито особливості західноєвропейської доктрини про внутрішні та зовнішні правовідносини подружжя щодо виконання зобов'язань подружжя та визначення їх юридичної долі після припинення правового режиму майна подружжя. Зміст цієї доктрини полягає в наданні можливості подружжю врегулювати між собою порядок виконання їх зобов'язань перед третіми особами, не здійснюючи заміни боржника у зобов'язанні та не порушуючи прав кредитора.

Удосконалено:

8) підхід щодо доцільності законодавчого закріплення у СК України елементів т. зв. «концепції обов'язкового базового режиму», який є сукупністю правил (зокрема щодо розпорядження сімейним житлом та речами домашнього вжитку, відповідальності за певними зобов'язаннями), що не можуть бути змінені за домовленістю подружжя і підлягають обов'язковому застосуванню незалежно від обраного подружжям правового режиму їх майна;

9) визначення поняття «правовий режим майна подружжя» як комплексної категорії та доповнено її зміст, зокрема в частині включення до нього зобов'язань подружжя перед третіми особами;

10) підхід, за яким при поділі спільного майна подружжя врахування їх боргів має відбуватися шляхом присудження одному з подружжя пропорційно

більшої частки у спільному майні з покладенням на нього обов'язку виконання відповідного зобов'язання.

Дістало подальшого розвитку:

11) типологія правових режимів майна подружжя, які існують в європейських державах, за рахунок виділення правових режимів умовної спільності майна подружжя. Ці режими передбачають настання спільності майна подружжя на етапі припинення правового режиму або ж майнове вирівнювання подружжя шляхом надання одному з подружжя права на компенсацію половини від збільшення вартості майна другого з подружжя;

12) теза про виправданість підходу, що умовою застосування презумпції спільності майна подружжя є лише факт набуття майна під час шлюбу, а висунення додаткових умов нівелює її застосування;

13) визначення поняття «спільне зобов'язання» подружжя, що є характерним для постсоціалістичних європейських держав і зазвичай розглядається як різновид солідарного зобов'язання щодо спеціальних суб'єктів – подружжя. Обґрунтовано, що у західноєвропейській доктрині зобов'язального права спільним визнається зобов'язання, в якому кілька боржників зобов'язані виконати його спільно, а кредитор може вимагати виконання лише разом від усіх боржників.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їх використання: *у науково-дослідній сфері* для подальшого дослідження змісту та особливостей інституту правового режиму майна подружжя в цілому та окремих його складових; *у практичній діяльності* для удосконалення чинного законодавства України, а саме внесення змін та доповнень до СК України та ЦК України, а також для цілей правозастосовної практики; *у навчально-методичній роботі* при викладанні у вищих навчальних закладах юридичного профілю курсу «Сімейне право України», «Цивільне право України», «Порівняльне правознавство», а також як методологічне підґрунтя для підготовки підручників та навчальних посібників.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення дисертації

обговорювалися на наукових та науково-практичних конференціях, круглих столах і форумах: «Людина, суспільство, держава: правовий вимір в сучасному світі» (м. Київ, 27 лютого 2014 р.); «Право і держава сучасної України: проблеми розвитку та взаємодії» (м. Запоріжжя, 18–19 квітня 2014 р.); «Верховенство права та правова держава» (м. Ужгород, 16–17 травня 2014 р.); «Особливості нормотворчих процесів в умовах адаптації законодавства України до вимог Європейського Союзу» (м. Херсон, 06–07 червня 2014 р.); «Práva a slobody človeka a občana: mechanizmus ich implementácie a ochrany rôznych oblastiach práva» (м. Братислава, 19–20 вересня 2014 р.); «Поняття та категорії юридичної науки» (м. Київ, 18 листопада 2014 р.); «Особенности адаптации законодательства Молдовы и Украины к законодательству Европейского Союза» (м. Кишинів, 27–28 березня 2015 р.); «Перспективи розвитку приватного права в країнах Східної Європи і СНД» (м. Таллінн, 30 березня 2015 р.); «П'яті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського» (м. Одеса, 22 травня 2015 р.); «Сучасні проблеми правової системи України» (м. Київ, 26 листопада 2015 р.); «Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав» (м. Харків, 18 грудня 2015 р.); «Приватне право України і європейська інтеграція: тенденції та перспективи» (м. Київ, 14–15 квітня 2016 р.); «Шості юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячена пам'яті Є. В. Васьковського (до 150-річчя від дня його народження)» (м. Одеса, 20–21 травня 2016 р.); «Місце дитини в українському суспільстві» (м. Київ, 18 листопада 2016 р.).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, 3 розділів, які охоплюють 7 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і 3 додатків. Загальний обсяг роботи становить 255 сторінок. Список використаних джерел налічує 401 найменування та міститься на 45 сторінках. 3 додатки містяться на 7 сторінках.

1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ МАЙНА ПОДРУЖЖЯ

1.1 Типологія правових режимів майна подружжя за законодавством держав-членів Європейського Союзу

Соціально-економічні зміни, які відбулися в Європі упродовж XX століття, зумовили необхідність пошуку законодавцем нових підходів до регулювання майнових правовідносин подружжя. Це, з однієї сторони, підштовхнуло науковців до вивчення правового регулювання досліджуваного питання в сусідніх державах, а з іншої – до запозичення законодавцем досвіду такого регулювання. Крім того, в силу історичних традицій і близькості культур окремі групи держав вдавалися до узгодженого реформування сімейного права.

Свобода руху товарів, послуг, робочої сили та капіталу, що є основою ЄС, зумовили необхідність гармонізації законодавства держав-членів ЄС, яке регламентує відповідні правовідносини. Наданий ЄС поштовх зумовив набрання наприкінці XX століття обертів щодо уніфікації окремих галузей приватного права у державах-членах. Де правова уніфікація була неможлива наукова спільнота шукала шляхи до гармонізації законодавства держав-членів ЄС. Науковий інтерес охопив набагато ширше коло питань і зумовив появу низки ґрунтовних досліджень, в яких, зокрема, аналізувалися правові режими майна подружжя. Загалом в європейській науковій спільноті склався доволі усталений підхід до типології вказаних правових режимів за критерієм їх сутності.

Враховуючи зазначене, в цьому підрозділі буде досліджено такі питання, що є доктринальним підґрунтям вирішення досліджуваних завдань:

- зміст понять «гармонізація», «правовий режим» і «правовий режим майна подружжя»;

- умови виникнення і сутність правових режимів майна подружжя, закріплених у законодавстві європейських держав, а саме:

- 1) універсальної майнової спільності;
- 2) обмеженої майнової спільності;

- 3) спільності отриманого доходу;
- 4) відкладеної майнової спільності;
- 5) майнової роздільності;
- 6) майнової роздільності подружжя з поділом майна компетентним органом;

– концепція «обов’язкового базового режиму майна подружжя».

Насамперед необхідно зауважити, що у правових актах ЄС поняття «гармонізація» не використовується. Натомість зазвичай вживається поняття «апроксимація» (анг. *«approximation»*) [див. напр.: 304], який в перекладі означає наближення. В деяких західноєвропейських наукових джерелах досліджувані поняття вживаються як синоніми [див. напр.: 265, с. 42].

У вітчизняній науковій літературі відсутнє єдине бачення змісту поняття «гармонізація» та його співвідношення з суміжними поняттями. Так, К. Ященко розглядає гармонізацію законодавства України до законодавства ЄС як складову частину адаптації. Термін «адаптація» вживається у більш широкому значенні, ніж «наближення» законодавства, і охоплює не тільки проведення гармонізації та уніфікації законодавства України з законодавством ЄС, але й здійснення всього комплексу заходів, необхідних для приведення законодавства України у відповідність до вимог нормативно-правових актів ЄС [251, с.57]. На думку С. К. Дударя під гармонізацією слід розуміти процес узгодженості, взаємовідповідності, збалансованості правових систем у межах відповідного правового простору [22, с. 16]. Схожий підхід до розуміння гармонізації висловлює О. М. Чабах, зазначаючи, що під час гармонізації відбувається зближення права та законодавства, усунення суперечностей, колізій [242, с. 47]. Здійснюючи дослідження змісту та форм правової інтеграції, Л. Луць робить висновок, що гармонізація законодавства – це процес цілеспрямованого зближення та узгодження нормативно-правових приписів на підставі загальних мінімальних правових вимог (стандартів), що здійснюється шляхом усунення юридичних розбіжностей [61, с. 81]; у разі гармонізації відбувається зближення права та законодавства, усунення суперечностей, розбіжностей [61, с. 83].

Не вдаючись в дискусію щодо змістовного наповнення поняття «гармонізація», у контексті цього дослідження поняття «гармонізація» вживається як цілеспрямоване наближення та узгодження вітчизняних підходів до правового регулювання майнових відносин подружжя із підходами, які склалися в європейських державах. Таке узгодження досягається шляхом усунення суперечностей та суттєвих відмінностей між національним законодавством і законодавством держав-членів ЄС, а також шляхом запозичення європейських концепцій регулювання майнових правовідносин подружжя.

Необхідно також з'ясувати зміст і дати визначення поняття «правовий режим», яке протягом останнього часу отримало широке розповсюдження в юридичній науці та навіть національній судовій практиці. Разом із тим загальновизнаного підходу до визначення цієї категорії в юридичній науці не склалося. З латині «regimen» означає «встановлений порядок» [56, с. 156]. В теорії права під правовим режимом розуміють «можливі правовідносини, суб'єктів цивільних правовідносин та правові наслідки» [234, с. 292], «заснований на єдиних регулятивних засадах і виникаючий в результаті дії комплексу правових засобів порядок регулювання відносин» [28, с. 84-85], «порядок регулювання, виражений у комплексі правових засобів, які характеризують особливе співвідношення дозволів, заборон, а також позитивних зобов'язань, які взаємодіють між собою і створюють особливу спрямованість регулювання» [1, с. 243], «елемент правової форми у вигляді регулятивних правових комплексів, що встановлюють певний порядок регулювання суспільних відносин» [230, с. 131], «особливий порядок регулювання відносин, а також сукупність цивільно-правових норм» [32, с. 128], «особливий порядок правового регулювання, який виражається у певному поєднанні юридичних засобів» [65, с. 16-17].

В чинному законодавстві жодної з досліджуваних держав не надано легальне визначення поняття «правовий режим майна подружжя». Більш того, навіть саме поняття відсутнє в сімейному законодавстві багатьох європейських країн. Зокрема, воно не вживається в законодавчих актах Великобританії, Ірландії, Нідерландів, Греції, Кіпру, Словаччини, Словенії, Хорватії, Латвії, Норвегії.

Єдиним законодавчим актом, в якому містилося визначення досліджуваного поняття був проект Сімейного кодексу Словенії від 11 червня 2011 р., який однак не набув чинності у зв'язку з його відхиленням на референдумі 25 березня 2012 р. Згідно зі ст. 66 вказаного проекту кодексу режим майна подружжя – це сукупність правил, які регулюють майнові відносини подружжя між собою і стосовно третіх осіб [289].

Вперше легальне визначення поняття «правовий режим майна подружжя» (анг. *«matrimonial property regime»*) було надане у Постанові Ради ЄС № 2016/1103 від 24 червня 2016 року щодо імплементації посиленої співпраці у сфері юрисдикції, застосовуваного права та визнання і виконання рішень у справах стосовно правових режимів майна подружжя, яка підлягатиме застосуванню у державах-членах ЄС лише з 29 січня 2019 року, за винятком окремих статей, які вступають у дію дещо раніше. Відповідно до ст. 3 зазначеної постанови режим майна подружжя – це сукупність правил щодо майнових правовідносин подружжя між собою та у їхніх відносинах з третіми особами, що обумовлені укладенням шлюбу або його припиненням [282].

Таким чином, не вдаючись в дискусію щодо змістовного наповнення поняття «правовий режим», для цілей цього дослідження під поняттям «правовий режим майна подружжя» пропонуємо розуміти виражений в системі правових засобів і обумовлений єдиними регулятивними засадами порядок регулювання правовідносин щодо майна подружжя, які виникають у такого подружжя між собою та стосовно третіх осіб. При цьому правовий режим майна подружжя є єдиним юридичним механізмом, який забезпечує комплексне регулювання майнових правовідносин за участю подружжя.

У вітчизняній науці сімейного права було запропоновано достатню кількість підходів до класифікації правових режимів майна подружжя. Зокрема І. В. Жилінкова [28, с. 124] та Я. В. Новохатська [73, с. 34] виділяють три види правового режиму майна подружжя, а саме: роздільності, спільності та відкладеної спільності. Однак в європейській науці сімейного права застосовуються інші підходи до класифікації таких режимів, зміст яких

розкривається нижче.

Всі правові режими майна подружжя досліджуваних держав прийнято поділяти на дві основні системи: майнової спільності та майнової роздільності [354, с. 20-22], в межах яких прийнято виокремлювати шість типів правових режимів майна подружжя [261]. Зокрема, до першої системи належать такі режими, як універсальна майнова спільність та обмежена майнова спільність, тоді як до другої – спільність отриманого доходу, відкладена майнова спільність, майнова роздільність та майнова роздільність з поділом майна компетентним органом.

На думку дисертанта, правові режими спільності отриманого доходу та відкладеної майнової спільності доцільно розглядати як систему умовної майнової спільності, оскільки вони передбачають або настання майнової спільності подружжя на пізнішому етапі, або ж майнове вирівнювання подружжя на засадах рівності внеску кожного з них. Перед тим, як перейти до розгляду сутності кожного з режимів, зауважимо, що зазначені вище перші чотири з них в законодавствах відповідних держав зазвичай мають назву «режим спільності майна подружжя» (наприклад, § 1363 ЦУ Німеччини [18, с. 347], Закон Норвегії про шлюб [379, с. 11]) або аналогічні найменування, що вочевидь зумовлене відсутністю необхідності відмежовувати один правовий режим від іншого. Тобто, зазначені вище найменування типів правових режимів були запропоновані науковцями для того, щоб окреслити належність кожної з держав до відповідної групи та уникнути плутанини.

Правовий режим універсальної майнової спільності подружжя (анг. «*universal community of property*», фр. «*communauté universelle*», нім. «*Gütergemeinschaft*», ісп. «*comunidad absoluta de bienes*»), також відомий як режим абсолютної спільності майна, передбачає об'єднання в силу укладення шлюбу всього майна та всіх боргів кожного з подружжя, в т.ч. дошлюбних активів, в єдину майнову масу. Так само майно і борги, набуті кожним з подружжя в період шлюбу, в т.ч. спадщина і дарування, включаються в зазначену майнову масу. Цей правовий режим, який походить з іспанського середньовічного права [див.

детальніше: 375], набув уніфікованого законодавчого закріплення упродовж XIX століття і був пов'язаний із кодифікацією цивільного законодавства європейських держав [245, с. 266-270]. Наголосимо, що це був період, коли дружина не мала повної дієздатності, а тому всім майном фактично управляв і розпоряджався чоловік. Тому подальший розвиток досліджуваного правового режиму майна подружжя уже відбувався в загальноєвропейському контексті та передусім був пов'язаний з боротьбою жінок за свої права.

Донедавна Нідерланди залишалися єдиною державою в Європі, в якій режим універсальної майнової спільності застосовувався аж до XXI століття, будучи законодавчо закріпленим в Цивільному кодексі у якості такого, що підлягав застосуванню за замовчуванням. Навіть після реформи сімейного права, яка відбулася в 2011 році, нідерландський законодавець не наважився закріпити режим обмеженої майнової спільності у його класичному вигляді, запровадивши натомість його «спотворений жалюгідний гібрид» (анг. *«garbled pathetic hybrid»*) [256]. Насамперед законодавець зберіг підхід про включення дошлюбного майна кожного з подружжя до складу єдиної майнової маси за винятком успадкованого і подарованого майна, якщо спадкодавець чи дарувальник чітко виразили свою волю про його невключення до складу майнової спільності (ст. 1:94 ЦК Нідерландів) [290]. Натомість певні зміни відбулися у сфері виконання зобов'язань подружжя. Зокрема, після поділу майна між подружжям той з них, хто не був стороною у зобов'язанні спільноти¹, відповідає лише в межах отриманої частки, тоді як до реформи 2011 року він відповідав за половину боргу (ст. 1:102 ЦК Нідерландів до внесення змін) [291].

Отже, хоча правове регулювання майнових відносин подружжя в Нідерландах зазнало низки істотних змін, проте застосовуваний правовий режим майна подружжя зберіг основні риси універсальної майнової спільності. І хоча

¹ Термін «спільнота» вживатиметься в цьому дослідженні для позначення англійського терміну «community», який відображає майнову спільність подружжя і не є тотожним поняттю «спільний». Поняття «зобов'язання спільноти» спрощено можна розкрити, як зобов'язання, яке задовольняється передусім за рахунок майнової спільності подружжя. Аналогічно термін «майно спільноти» не є тотожним поняттю «спільне майно», оскільки на відміну від вітчизняного підходу, західноєвропейська доктрина не передбачає поширення на таке майно законодавчих положень про спільну власність, про що йтиметься нижче.

досліджуваний правовий режим за замовчуванням більше не застосовується в інших європейських юрисдикціях, він тим не менше може застосовуватися за вибором подружжя в низці європейських держав (наприклад, Франції (ст. 1526 ЦК) [16, с. 470], Німеччини (§ 1416 ЦУ) [18, с. 357], Бельгії (ст. 1454 ЦК) [274], Люксембургу (ст. 1526 ЦК) [275], Румунії (ст.ст. 366-367 ЦК) [346, с. 83]), а також підлягає застосуванню в Нідерландах стосовно подружжя, які уклали шлюб до зазначеної вище реформи 2011 року (розділ 1.7.4 ЦК) [290].

Правовий режим обмеженої майнової спільності подружжя (анг. «*limited community of property*», фр. «*communauté réduite aux acquêts*», ісп. «*sociedad de gananciales*», нім. «*Errungenschaftsgemeinschaft*», на Мальті офіційна назва анг. «*community of acquests*»), також відомий як спільність набутого (анг. «*community of gains*»), передбачає існування трьох окремих майнових мас, зокрема, приватного або роздільного майна (анг. «*private or separate property*», у випадку Мальти (ст. 1334 ЦК) [270, с. 274] – анг. «*paraphernal property*») кожного з подружжя та майна спільноти, належного обом з подружжя (анг. «*community property*»). За загальним правилом дошлюбне майно кожного з подружжя, а також майно, хоча й набуте у шлюбі, але отримане у якості спадщини чи дарування, становить роздільне майно подружжя. Натомість майно спільноти охоплює активи і пасиви, набуті подружжям упродовж шлюбу разом або кожним з них окремо. При цьому законодавчо закріплюються правила встановлення належності майна до однієї з трьох мас та презумпція належності майна до спільноти у разі недоведення його роздільності [див. детальніше: 131].

Режим обмеженої майнової спільності є результатом розвитку вищезазначеного правового режиму універсальної майнової спільності. Великий внесок в цьому належить сімейному законодавству СРСР, у якому в 1926 році було прийнято два сімейних кодекси: Кодекс про сім'ю, опіку, шлюб і акти цивільного стану УСРР [41] та Кодекс про шлюб, сім'ю та опіку РСФРР [39]. На відміну від західноєвропейського підходу, радянський підхід передбачав виключення зі спільного майна подружжя дошлюбного майна кожного з них, а також майна, успадкованого і подарованого кожному з подружжя. Ці винятки були обумовлені

розвитком в теорії радянського сімейного права т.зв. «трудової концепції», яка відображала соціалістичні уявлення про походження спільної власності подружжя як такої, що виникає завдяки праці подружжя. Виступаючи на другій сесії Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету XII скликання, нарком юстиції РСФРР Д. І. Курський з цього приводу говорив: «Спочатку у нас існувала роздільність майна, а тут вводиться спільність майна: здобуте спільною працею майно стає спільним майном і при розлученні ділиться порівну між подружжям» [55, с. 265].

Окремі науковці висловили думку, що такий підхід радянського законодавця був обумовлений відсутністю очікуваних результатів від існуючого режиму майнової роздільності, оскільки для цього не було економічних і соціальних передумов [257, с. 240; 264, п. 4]. У зв'язку з цим хотілось би нагадати, що існуючий в Російській імперії правовий режим майнової роздільності подружжя визнавався прогресивним, оскільки наділяв дружину правосуб'єктністю та гарантував її права у майновій сфері [див. напр.: 245, с. 270-273]. Видається, що за кілька років, які минули з моменту жовтневого перевороту та які супроводжувалися воєнними діями, достатня кількість емпіричних знань просто не могла бути накопичена радянською владою. А відтак, стверджувати про відсутність очікуваного ефекту передчасно. На думку дисертанта, запровадження чи навіть створення режиму обмеженої майнової спільності обумовлено практичним втіленням марксистського вчення. Слід нагадати, що перша половина 20-х років XX століття в радянській Росії – це період добровільного створення комун, артіль та інших форм спільного ведення господарства як своєрідних ідеалів співжиття в комуністичній ідеології. Вочевидь ідея спільності майна подружжя є продовженням практичного втілення таких ідеалів у сфері сімейних правовідносин.

Як би там не було, але в радянському законодавстві вперше дружина отримала рівні права з чоловіком в їх спільному подружньому майні. Після Другої світової війни значна кількість європейських держав, в яких застосовувався правовий режим універсальної майнової спільності, поступово перейшла до

режиму обмеженої майнової спільності [257, с. 456-461]. На даний час досліджуваний режим за замовчуванням застосовується у Франції (ст. 1400 ЦК) [16, с. 441], Іспанії (ст. 1316 ЦК) [372, с. 153], Португалії (ст. 1717 ЦК) [277], Італії (ст. 159 ЦК) [307], Бельгії (ст. 1398 ЦК) [274], Люксембургу (ст. 1400 ЦК) [275], Мальті (ст. 1316 ЦК) [270, с. 260], Польщі (ст. 31 СК) [384], Чехії (§ 708 ЦК) [397, с. 1103], Словаччині (§ 143 ЦК) [348, с. 66], Угорщині (ст. 4:34 ЦК) [253], Литві (ст.ст. 3.82, 3.87) [271], Латвії (§ 89) [326, с. 56], Естонії (§ 24 Закону) [296], Румунії (ст.ст. 312, 339 ЦК) [346, с. 75, 79], Болгарії (ст. 18 СК) [170, с. 15], Словенії (ст. 51 Закону) [400] та Хорватії (ст.ст. 34-36 СК) [349]. Цей правовий режим є найбільш розповсюдженим в Європі, в значній мірі завдяки державам Центральної Європи, які сприйняли його ще з соціалістичного періоду свого розвитку.

Слід підкреслити наявність низки змістовних відмінностей між постсоціалістичним та західноєвропейським підходами до природи та змістовного наповнення правового режиму обмеженої майнової спільності подружжя. Насамперед, у праві постсоціалістичних держав майнова спільність подружжя зазвичай розкривається через призму спільної сумісної власності (наприклад, § 143 ЦК Словаччини [348, с. 66], ст. 3.87 ЦК Литви [271], § 25 Закону про сім'ю Естонії [296]). Навіть новий ЦК Чехії 2012 року не відійшов від цього підходу [див.: 397, § 712, с. 1103-1104]. Такі ж погляди висловлюють провідні польські науковці, зокрема голова Кодифікаційної комісії з цивільного права Польщі професор З. Радваньський [302, с. 61]. Враховуючи такий підхід, змістове наповнення режиму майнової спільності в постсоціалістичних державах залежить від підходу науки і практики до об'єктів права власності в кожній окремій країні та може включати лише речі (наприклад, ст. 21 СК Болгарії [170, с. 16]) або ж речі та майнові права (наприклад, ст. 190 ЦК України [238]). Однак найбільші труднощі в постсоціалістичному підході викликає місце зобов'язань подружжя в межах досліджуваного режиму та їх правовий характер. Наприклад, литовський законодавець розмістив правові норми щодо зобов'язань подружжя в главі VII (ст.ст. 3.109-3.115 ЦК) в межах розділу III «Майнові права і обов'язки подружжя»

книги 3 «Сімейне право» ЦК, виключивши їх з глави VI, яка присвячена правовому режиму майна подружжя, встановленому законом [271].

Натомість в Західній Європі майнова спільність подружжя є ніби своєрідним квазісуб'єктом правовідносин, подібно до партнерства без статусу юридичної особи чи простого товариства. Саме навколо цього уявлення про подружжя і його майно будується подальше правове регулювання майнових відносин [див. напр.: 355, с. 18; 367, с. 5]. Відтак, західноєвропейський підхід характеризується наявністю виключних правил, які регулюють майнові правовідносини подружжя як щодо речей і майнових прав, так і стосовно зобов'язань подружжя. Тобто інші законодавчі конструкції, зокрема право спільної власності, не підлягають застосуванню до майнових відносин між подружжям. В практичній площині це, наприклад, проявляється в тому, що згідно з західноєвропейським підходом майнова спільність подружжя охоплює речі, які придбані обома з подружжя на праві спільної часткової власності, тобто така річ підлягає поділу в загальному порядку. Тоді як згідно з постсоціалістичним підходом така річ не буде охоплена правом спільної сумісної власності, а відтак не підлягатиме перерозподілу між подружжям.

Західноєвропейський підхід передбачає чітке і послідовне регулювання зобов'язань подружжя, які поділяються на зобов'язання спільноти (анг. «*community debt*» або «*community obligation*») та особисті зобов'язання (анг. «*personal obligation*» або «*personal debt*») кожного з подружжя. Перші з них зазвичай підлягають задоволенню передусім за рахунок майнової спільності і лише субсидіарно за рахунок особистого майна одного (наприклад, ст.ст. 1411, 1413 ЦК Люксембургу [275]) або ж обох з подружжя (наприклад, ст. 1330 ЦК Мальти [270, с. 265-266], ст. 190 ЦК Італії [307], ст. 1695 ЦК Португалії [277]), тоді як другі навпаки – спочатку задовольняються за рахунок особистого майна і лише у разі його недостатності – за рахунок спільного (наприклад, ст. 1373 ЦК Іспанії [372, с. 159], ст. 1329 ЦК Мальти [270, с. 265]). При цьому західноєвропейський підхід передбачає розвинуту систему компенсацій між майновою спільнотою і роздільним майном кожного з подружжя за результатом

припинення дії режиму майна подружжя.

Натомість в постсоціалістичних державах зазвичай відсутні або ж нерозвинені відповідні положення щодо зобов'язань та компенсацій. Зазвичай законодавець розрізняє лише солідарні та особисті зобов'язання, а задоволення вимог кредиторів досить часто відбувається спочатку за рахунок роздільного майна і субсидіарно – за рахунок спільного майна (наприклад, §§ 145, 150 ЦК Словаччини [348, с. 66], ст.ст. 56, 57 Закону про шлюб і сімейні відносини Словенії [400], ст. 44 СК Хорватії [349]), що вочевидь обумовлено ідеєю збереження майнової основи подружжя. Перетікання майна між його різними масами, зокрема між спільним і роздільним, в постсоціалістичних державах досить часто розглядається як дарування, а тому суди відмовляють в захисті прав тому з подружжя, хто поніс відповідні витрати.

Зрештою, різниця між двома підходами також проявляється в термінології. Постсоціалістичному спільному майну (анг. «*common property*», пол. «*majątek wspólny*», чеськ. «*společné jmění*») протиставляється західноєвропейська майнова спільність чи майнова спільнота (анг. «*community property*», а щодо режиму – «*community of property*» [367, с. 13 примітка]).

Правовий режим спільності отриманого доходу подружжя (анг. «*community of accrued gains*», нім. «*Zugewinnsgemeinschaft*», у Швейцарії назва «*Errungenschaftsbeteiligung*», фр. «*participation aux acquêts*», ісп. «*participación*»), відомий також як режим участі в набутті (анг. «*participation in acquisitions*» або «*participation in acquired property*») є другим за значимістю в Європі. Поряд з обмеженою майновою спільністю подружжя цей правовий режим рекомендований Комісією з європейського сімейного права в Принципах європейського сімейного права щодо майнових відносин подружжя у якості базового для гармонізації [362]. Більш того, 4 лютого 2010 року Німеччина і Франція підписали міжнародний договір про спільність отриманого доходу як альтернативний правовий режим майна подружжя [див. детальніше: 258], який набрав чинності в 2013 році, ознаменувавши перший спільний правовий режим майна подружжя в Європі [287]. Досліджуваний правовий режим застосовується за замовчуванням в

Німеччині, Швейцарії, Греції та Кіпрі, а у якості альтернативного – також у Франції (ст.ст. 1569-1581 ЦК) [16, с. 474-479], Іспанії (ст. 1411-1434 ЦК) [372, с. 163-164], Люксембурзі (ст.ст. 1569-1581 ЦК) [275], Польщі (ст.ст. 51-2–51-5 СК) [384], Угорщині (ст.ст. 4:69-4:71 ЦК) [253], Румунії (ст.ст. 360-361 ЦК) [346, с. 82], Естонії (§§ 40-56 Закону) [296].

Правовий режим участі у доходах є розробкою німецьких науковців і законодавця, який був запроваджений в 1957 році у зв'язку з прийняттям Закону про рівність. Основна ідея цього майнового режиму полягає в наданні кожному з подружжя можливості брати участь у т.зв. «прирості майна» (точніше його вартості) іншого з подружжя у період шлюбу шляхом надання йому права на позов про компенсацію вирівнювання *in personam* (нім. «*schuldrechtlicher Ausgleichsanspruch*», англ. «*claim for equalisation of accrued gains*») [364, с. 59; 258, с. 7-8]. При цьому реалізація ідеї рівності кожного з подружжя полягала у прирівнюванні ведення домашнього господарства, яким зазвичай займалася дружина, та оплачуваної роботи чоловіка [338, с. 11-12].

Сутність правового режиму спільності отриманого доходу полягає в збереженні роздільності майна протягом шлюбу та виникненні права на позов про компенсацію у грошовому виразі після припинення режиму (компенсація конкретним майном радше є винятком, ніж загальним правилом). При цьому майнова роздільність подружжя стосується не лише дошлюбного майна чи спадщини і дарування, а й майна, набутого під час шлюбу. Натомість законодавством запроваджено поняття «первинне» (нім. «*Anfangsvermögen*») та «кінцеве» (нім. «*Endvermögen*») майно кожного з подружжя, вартість яких співставляється. До першого входить зменшене на суму зобов'язань майно, яким володіє кожен з подружжя на момент укладення шлюбу, а також майно, набуте у період шлюбу у результаті спадкування чи дарування. Зобов'язання можуть враховуватися лише в розмірі, який не перевищує вартості майна, тобто від'ємне значення первинного майна не допускається (§ 1374 ЦУ Німеччини). Тоді як кінцеве майно охоплює зменшене на суму зобов'язань майно, яким володіє кожен з подружжя на момент припинення режиму (§ 1375 ЦУ Німеччини) [18, с. 349-

350]. На відміну від Німеччини, законодавство Швейцарії (ст.ст. 197, 198 ЦК) [380], Греції (ст. 1400 ЦК [322, с. 7]) та Кіпру [390] розрізняє шлюбне майно (нім. «*Errungenschaft*») і роздільне майно (дошлюбне, успадковане та подароване) (нім. «*Eigengut*»), яке не враховується при визначенні прирощеного доходу і відповідно розміру компенсації.

Оскільки компенсація вирівнювання здійснюється передусім у грошовій формі, тому правове значення має саме вартість майна: первинного на момент укладення шлюбу, а кінцевого – на момент припинення режиму. Далі встановлюється різниця між вартістю кінцевого і первинного майна кожного з подружжя, яка і є тим доходом (позитивним сальдо), який має правове значення. Згідно з ч. 1 ст. 1378 ЦУ Німеччини [18, с. 351] той з подружжя, в кого дохід є нижчим, отримує право на компенсацію від іншого з подружжя, тоді як сімейне законодавство Швейцарії, Греції та Кіпру в принципі не містять такого положення, передбачаючи таким чином право на одержання компенсації кожним з подружжя один в одного. Розмір такої компенсації відрізняється в різних державах і становить одну третю в Греції (ст. 1400 ЦК) [322, с. 7] та Кіпрі [390] або половину в Німеччині (§ 1378 ЦУ) [18, с. 351] і Швейцарії (ст. 215 ЦК) [380] від різниці між прирощеним доходом подружжя. Негативний баланс поділу не підлягає.

Законодавство згаданих держав передбачає низку запобіжників для унеможливлення штучного заниження вартості майна тим з подружжя, хто має вищий дохід, або ж для уникнення виконання рішення суду [див. напр.: 18, §§ 1375, 1377, 1382, с. 350-353]. Зокрема, допускається навіть передача другому з подружжя певного майна першого з подружжя в рахунок відповідної компенсації [18, § 1383, с. 354; 322, с. 13].

Перевагами режиму спільності отриманого доходу є відсутність складнощів, пов'язаних з управлінням, користуванням, розпорядженням і поділом майна подружжя, при наявності компенсаційного механізму без прямого перерозподілу майна. В європейській науці сімейного права висловлюються думки про забезпечення досліджуваним режимом кращого балансу між солідарністю та автономією подружжя, порівняно з правовими режимами обмеженої майнової

спільності та майнової роздільності [388, с. 469-470; 374]. На думку дисертанта, режим участі в доходах більше підходить для розвинутих заможних суспільств, де існують реальні можливості виплати компенсації. Натомість для менш заможних суспільств важливе значення має безпосередній контроль над майном, який гарантується при правовому режимі майнової спільності. Проте це не означає, що досліджуваний режим не має бути сприйнятий національним законодавством. Навпаки, враховуючи його значення в сучасній Європі, доцільним видається закріплення в національному законодавстві режиму участі в доходах у якості альтернативного (виборного).

Правовий режим відкладеної майнової спільності подружжя (анг. «*deferred community of property*») є результатом співробітництва п'яти нордичних держав в юридичній сфері, яке призвело до прийняття подібних законодавчих актів у цих країнах протягом 1920-х років. Зокрема, це Кодекс про шлюб Швеції 1920 р., Закон Данії про правові наслідки шлюбу 1925 р., Закон Норвегії про шлюб 1927 р. та Закон Фінляндії про шлюб 1929 р. До змін в правовому регулюванні законодавця скандинавських країн надихнули ліберальні ідеали свободи та жіночий рух за права. Це була швидка та радикальна реформа сімейного права, головна ідея якої полягала у рівності між обома з подружжя і їх незалежності, що передбачало скасування опіки чоловіка над дружиною та запровадження майнової роздільності подружжя з наданням дружині, яка зазвичай була домогосподаркою, права вимагати частки в майні чоловіка [318, с. 277-290; 260, с. 216-222]. Таким чином попередній режим універсальної майнової спільності був замінений новим, який пізніше отримав назву відкладена майнова спільність подружжя. Хоча вирішення низки питань в різних державах не було ідентичним з самого початку та зазнало змін протягом наступних десятиліть нордична модель майнових відносин подружжя зберігає спільні риси та застосовується в п'яти північних країнах [319, с. 4], право чотирьох з яких є об'єктом цього дослідження.

За своєю сутністю правовий режим відкладеної майнової спільності подружжя нагадує режим спільності доходів подружжя, коли кожен з подружжя самостійно управляє та розпоряджається належним йому майном, яке існувало до

моменту укладення шлюбу або ж було набуто в шлюбі у будь-який спосіб, в т.ч. шляхом спадщини чи дарування. Тобто, укладення шлюбу не має прямого впливу на майно кожного з подружжя (як дошлюбне, та і набуто у шлюбі). Водночас стосовно майна кожного з подружжя опосередковано застосовується своєрідна концепція «шлюбного майна» (Швеція, Фінляндія) (в законодавстві Данії та Норвегії вживається термін «спільне майно»), якою, за загальним правилом, охоплюється як існуюче на момент укладення шлюбу, так і набуто в ньому майно кожного з подружжя (§ 1 розд. 7 Кодексу про шлюб Швеції [254], §§ 34, 35 Закону Фінляндії про шлюб [335], § 15 Закону Данії про правові наслідки шлюбу [285], §§ 31, 59 Закону Норвегії про шлюб [336]). Визнання майна шлюбним не означає виникнення права власності на нього у другого з подружжя, тобто використання в законодавстві вказаних словосполучень не передбачає застосування до майнових відносин подружжя законодавства про речові права. Варто зауважити, що роздільне майно подружжя, тобто яке не охоплюється зазначеною концепцією шлюбного майна, також існує при режимі відкладеної майнової спільності, але для цього необхідне пряме волевиявлення спадкодавця (у заповіті), дарувальника (у договорі) або подружжя (у шлюбному контракті) [254, розд. 7; 335, § 35; 285, §§ 28, 28а; 336, §§ 42, 48].

Правовий ефект режиму відкладеної майнової спільності подружжя настає у разі припинення шлюбу передусім з підстав його розірвання, смерті одного з подружжя, встановлення сепарації, що має наслідком припинення такого режиму і поділ майна [254, розд. 7; 335, § 85; 285, § 16; 336, § 57]. В цьому випадку все шлюбне майно кожного з подружжя об'єднується в єдину майнову масу, яка і підлягає поділу між подружжям у рівних частках з урахуванням суми зобов'язань (боргів) кожного з них, або ж такий поділ може бути замінений сплатою компенсації. Від'ємний баланс майна одного з подружжя до сукупної маси їх обох не включається і прирівнюється до нуля. Подібно до правового режиму участі в доходах, законодавством передбачено низку запобіжників для штучного заниження обсягу майна одним з подружжя (наприклад, неврахування певних боргів, можливість відступу від рівного поділу майна тощо) [254, розд. 11; 335,

§§ 35, 85-103b; 336, §§ 58, 67, 70, 71; 331, с. 22-25; 395].

Отже, спільність майна подружжя ніби відкладається до моменту припинення дії режиму, в результаті чого у подружжя виникає право на позов про поділ подружнього майна. Такий поділ дещо нагадує поділ спільного майна при системі майнової спільності подружжя, але все-таки є істотно відмінним, оскільки титульний власник майна зберігає переважне право на своє майно, його борги гарантуються його майном, яке відповідно вилучається з поділу, він має право сплатити компенсацію іншому з подружжя замість присудження майна тощо. Законодавство про право спільної власності не підлягає застосуванню до таких правовідносин. Власне зазначені правила поділу подружнього майна є практичним уособленням ідеї майнової рівності подружжя та балансу між їх матеріальними інтересами.

Правовий режим майнової роздільності подружжя (анг. *«separation of property»*, фр. *«séparation de biens»*, нім. *«Gütertrennung»*, ісп. *«separación de bienes»*) передбачає, що кожен з подружжя залишається одноособовим власником майна, яким володів на момент укладення шлюбу та яке набуде у шлюбі. Кожен з подружжя також залишається одноособовим боржником за взятими зобов'язаннями. У подружжя також не виникає жодних прав щодо управління майном іншого з подружжя. Такий правовий режим в австрійській доктрині цивільного права отримав назву «цілковитої роздільності майна» [323, с. 478, 523]. Однак, в зазначеному вигляді правовий режим майнової роздільності подружжя практично не застосовується.

Стосовно майна, на яке жоден з подружжя не може довести своє виключне право власності, то воно зазвичай визнається спільним майном подружжя з рівними частками кожного з них. Таке ж правило застосовується і щодо майна, яке набуто обома з подружжя разом. В обох з цих випадків застосуванню підлягають положення законодавства про спільну власність. Варто зауважити, що якщо в постсоціалістичних державах майнова спільність подружжя регламентується нормами про спільну власність, то в західноєвропейських – такі норми застосовуються при режимі майнової роздільності (наприклад, ст. 1538 ЦК

Франції [16, с. 472], ст. 1361a ЦУ Німеччини [18, с. 345; 338, с. 6], ст. 248 ЦК Швейцарії [380]), а майнова спільність регламентується зовсім іншими, виключними, правилами.

Єдиною державою в Європі, де досліджуваний правовий режим застосовується за замовчуванням, є Австрія (§§ 1233, 1237 ЦК) [255]. Проте цей режим передбачений у якості альтернативного законодавствами Франції (ст.ст. 1536-1543 ЦК) [16, с. 472-473], Німеччини (§ 1414 ЦУ) [18, с. 357], Люксембургу (ст. 1536-1541 ЦК) [275], Іспанії (ст.ст. 1435-1444 ЦК) [372, с. 164-165], Швейцарії (ст.ст. 247-251 ЦК) [380], Болгарії (ст.ст. 33-36 СК) [170, с. 21-22], Чехії (§§ 729-730 ЦК) [397, с. 1106], Польщі (ст. 51 СК) [384], Естонії (§§ 57-58) [296], Латвії (§§ 117-123) [326, с. 61-62] тощо.

Існуючий в Австрії режим майнової роздільності подружжя набув свого теперішнього вигляду в результаті реформи сімейного права 1978 року, коли попередній правовий режим роздільності був пом'якшений шляхом скасування управлінської влади чоловіка, запровадження поділу подружніх заощаджень і рухомих речей домашнього господарства та компенсаційного механізму за сприяння другому з подружжя у його професії тощо [367, с. 3]. Окрім Цивільного кодексу 1811 року у сфері сімейних правовідносин застосовується також Закон Австрії про подружжя (нім. *«Ehegesetz»*), згідно зі ст. 81 якого подружні заощадження (нім. *«ehelichen Ersparnisse»*) та майно щоденного використання (нім. *«ehelichen Gebrauchsvermögen»*) діляться між подружжям порівну у разі припинення шлюбу [300]. До першого правозастосовча практика відносить всі інвестиції, накопичені подружжям за час шлюбу, зокрема готівкові кошти, ощадні облігації, акції, колекції марок, виробів мистецтва, ювелірні вироби, страхування від нещасних випадків грошові вимоги до третіх осіб, якщо вони виникли в період шлюбу, а також об'єкти нерухомості, які не належать до подружнього майна щоденного використання. Тоді як до майна щоденного використання прийнято відносити житло подружжя та його вміст, тобто рухомі речі, якими подружжя користується щоденно, незалежно від того чи це речі першої необхідності або ж предмети розкоші [367, с. 46; 300; 288].

Ще однією особливістю австрійського режиму майнової роздільності подружжя є особливий інститут представництва (нім. «*Schlüsselgewalt*») при вчиненні одним з них без згоди іншого правочинів щодо повсякденних витрат домашнього господарства. Однак, на відміну від решти європейських країн, де таке представництво може здійснюватися кожним з подружжя і породжує їх солідарну відповідальність за взятим зобов'язанням, згідно з § 96 ЦК Австрії таке представництво має право здійснювати лише той з подружжя, який не має самостійного доходу і займається веденням домашнього господарства, а стороною у взятому зобов'язанні стає другий з подружжя [367, с. 9].

Отже, незважаючи на свою назву правовий режим майнової роздільності подружжя передбачає існування низки особливостей, запозичених з інших правових режимів з метою забезпечення балансу інтересів кожного з подружжя та гарантування прав слабшого з них.

Правовий режим майнової роздільності подружжя з поділом майна компетентним органом (анг. «*separation of property with distribution by the competent authority*») передбачає роздільність майна подружжя упродовж шлюбу без виникнення взаємних зобов'язань або прав у майні, якщо тільки подружжя спільно їх не набуло. У разі припинення шлюбу або встановлення окремого проживання суд наділений широкими дискреційними повноваженнями щодо перерозподілу роздільного майна кожного з подружжя в інтересах справедливості. Вказаний правовий режим походить з англо-американської правової сім'ї та серед досліджуваних юрисдикцій застосовується в Англії і Уельсі, Шотландії, Ірландії. В доктрині сімейного права вказаних держав термін «режим» не вживається щодо майнових правовідносин подружжя, оскільки укладення шлюбу не має ніякого правового ефекту щодо майна подружжя і ніякі спеціальні правила у зв'язку з цим не підлягають застосуванню. Тобто, чоловік і дружина у майнових відносинах виступають як звичайні фізичні особи, між якими і стосовно третіх осіб застосовуються загальні норми речового чи зобов'язального законодавства [373, с. 174-193; 332, с. 11-12; 273, с. 5; 337, с. 13; 297, ст. 24]. Таким чином, назва досліджуваного режиму як і вживання самого терміну є зовнішніми поняттями,

запропонованими науковцями для опису правового регулювання майнових відносин подружжя в країнах загального права.

Законодавчі акти зазначених країн закріплюють широкий перелік факторів, які суд може враховувати при розгляді справ щодо майна подружжя. Зазвичай це такі обставини щодо кожного з подружжя, як дохід, працездатність, наявність майна та інших фінансових активів, які існували на момент укладення шлюбу та можуть набуватися в майбутньому, зобов'язання, які існують чи можуть виникнути в майбутньому, рівень життя, вік і тривалість шлюбу, стан здоров'я, внесок кожного з подружжя щодо виховання дітей і ведення домашнього господарства, поведінку, потребу в житлі тощо. Жодної ієрархії між цими факторами не існує, а при їхній оцінці судом основним є досягнення справедливості [297, ст. 11; 339, ст. 25; 293, ст. 20; 295, ст. 9].

Слід зауважити, що згідно з правом Шотландії та Англії і Уельсу з метою уникнення судової тяганини суди застосовують принцип «чистого розірвання відносин» (анг. *«clean break»*), який передбачає збільшення частки в майні замість періодичних виплат утримання і вирішення таким чином всіх можливих майнових спорів між сторонами [373, с. 193-195; 332, с. 20]. Крім того, законодавством Шотландії, подібно до Австрії, передбачено поділ між подружжям в рівних частках речей домашнього господарства, до яких включаються грошові кошти та цінні папери, транспортні засоби, домашні тварини тощо [297, ст. 25].

Отже, досліджуваний правовий режим подружжя є відображенням принципів англо-американської правової сім'ї щодо широких повноважень суду та прецеденту як джерела права. Відтак, цитовані вище положення законів є лише загальними орієнтирами, які саме через судові прецеденти отримують своє практичне втілення [143, с. 126-127].

Сімейне законодавство абсолютної більшості держав-членів ЄС зазвичай передбачає існування загальних положень щодо прав і обов'язків подружжя. Такий підхід був розвинений французькою доктриною і запроваджений законодавцем в ході реформи сімейного права 1965 року. Власне сукупність особливих правил, які отримали назву «обов'язковий базовий режим»

(фр. «*régime primaire impératif*»), не є оригінальним правовим режимом майна подружжя. Природа цих правил полягає в їх обов'язковому застосуванні незалежно від правового режиму майна подружжя, включаючи врегулювання майнових правовідносин шлюбним договором [298, с. 4].

Ці правила зазвичай охоплюють питання подружнього/сімейного житла, речей домашньої обстановки і внесків щодо утримання сім'ї та покликані гарантувати мінімальний набір прав та інтересів кожного з подружжя [298, с. 8-11]. Зокрема, такі правила передбачають обмеження щодо (1) розпорядження сімейним житлом та речами домашньої обстановки без згоди іншого з подружжя, незалежно від того, що такий з подружжя не є співвласником майна (наприклад, ст. 215 ЦК Франції [16], §§ 1353, 1369 ЦУ Німеччини [18], ст. 215 ЦК Бельгії [274], ст. 1320 ЦК Іспанії [272], §§ 38, 39 Закону Фінляндії про шлюб [335], §§ 31-33 Закону Норвегії про шлюб [336]), (2) розірвання договору оренди житла без згоди того з подружжя, який не є безпосередньою стороною відповідного договору (наприклад, ст. 215 ЦК Бельгії [274], ст. 1751 ЦК Франції [16], §§ 32, 33 Закону Норвегії про шлюб [336], ст. 226 Кодексу про зобов'язання Швейцарії [381]), а також регламентують (3) представництво одним з подружжя іншого щодо повсякденних витрат домашнього господарства, виховання і освіти дітей, що має наслідком відповідальність за таким витратами другого з подружжя (наприклад, ст. 220 ЦК Франції [16], ст. 1319 ЦК Іспанії [372], ст. 166 ЦК Швейцарії [380], § 1357 ЦУ Німеччини [18], § 52 Закону Фінляндії про шлюб [335], § 11 Закону Данії про правові наслідки шлюбу [285], § 96 ЦК Австрії [255]).

Законодавчі положення, які складають обов'язковий базовий режим, можуть бути закріплені у якості загальних положень майнових правовідносин подружжя чи правових наслідків шлюбу, або ж розміщуватися безпосередньо в межах відповідних інститутів майнових правовідносин подружжя. Так, перший підхід характерний для абсолютної більшості держав Західної Європи, в яких закріплений режим універсальної або обмеженої майнової спільності подружжя (ст.ст. 212-226 ЦК Франції [16], ст.ст. 212-224 ЦК Бельгії [274], ст.ст. 1:81-1:89 ЦК Нідерландів [290], ст.ст. 212-226 ЦК Люксембургу [275], ст.ст. 1315-1324 ЦК

Іспанії [372], ст.ст. 1671-1689 ЦК Португалії [277], ст.ст. 159-166 bis ЦК Італії [307]) та режим участі у доходах (§§ 1353-1362 ЦУ Німеччини [18], ст.ст. 159-179 ЦК Швейцарії [380], ст.ст. 1389-1390 ЦК Греції [322]), а також для законодавства Данії (§§ 1-14 Закону про правові наслідки шлюбу [285]), в якій закріплено режим відкладеної майнової спільності, що обумовлено традиціями законодавчої техніки цих держав. Натомість в державах, законодавством яких закріплено режим відкладеної майнової спільності або режим майнової роздільності подружжя, перевага зазвичай надається другому підходу (§§ 38-40, 46, 52 Закону Фінляндії про шлюб [335], §§ 31-34, 38, 40, 41 Закону Норвегії про шлюб [336], §§ 1, 2 розд. 6, §§ 4, 5, 8, 9 розд. 7 Кодексу Швеції про шлюб [254], §§ 94, 96 ЦК Австрії [255], ст. 81 Закону Австрії про подружжя [300]). Окремі елементи обов'язкового базового режиму навіть передбачені законодавством Ірландії (Закон про захист сімейного житла 1976 р. [294]) та Шотландії (Закон про сім'ю 1985 р. [297] і Закон про сімейне житло (захист сім'ї) 1981 р. [340]), незважаючи на закріплений там правовий режим майнової роздільності подружжя.

Соціалістичне законодавство, яке не передбачало можливості врегулювання майнових правовідносин подружжя договором, не потребувало юридичної конструкції обов'язкового базового режиму. Тому соціалістичне сімейне право не знало концепцій подружнього/сімейного житла, речей домашнього вжитку чи витрат домашнього господарства в їх західноєвропейському вигляді. Нове сімейне законодавство постсоціалістичних держав, які приєдналися до ЄС, в більшості запозичило західноєвропейський підхід [138, с. 333]. Зокрема, відповідні положення, що складають обов'язковий базовий режим, передбачені новими цивільними кодексами Румунії (ст.ст. 312-338) [346], Чехії (§§ 698, 699, 743-750) [397], Угорщини (ст.ст. 4:76-4:85 та ін.) [253], Литви (ст.ст. 3.26-3.36, 3.81-3.86) [271], СК Болгарії (ст.ст. 26, 32) [170], а також законодавством Естонії (§§ 15-23 Закону про сім'ю [296], §§ 289, 321 Закону про зобов'язання [327]). Сімейний і опікунський кодекс Польщі 1964 року, який залишається чинним до цього часу, ще з радянського періоду містить обмежені правила щодо сімейного житла та витрат домашнього господарства (ст.ст. 23-30) [384]. Водночас, в новому сімейному

законодавстві Словенії та Хорватії, Цивільному кодексі Латвії 1937 року (дію якого було відновлено в 1990-х роках), а також у чинному в Словаччині Цивільному кодексі 1964 року, відсутні концепції «подружнього/сімейного житла» та «речей домашнього вжитку», але є положення щодо витрат в інтересах сім'ї, які породжують відповідальність обох з подружжя, про що йтиметься в інших розділах дисертаційного дослідження.

Насамкінець, в главі I Принципів європейського сімейного права щодо майнових відносин подружжя (принципи 4:1 – 4:9) регламентовано питання обов'язкового базового режиму, які ґрунтуються на результатах узагальнення європейського досвіду регулювання сімейних правовідносин [362].

Отже, досвід регулювання майнових правовідносин подружжя передових європейських держав зазвичай характеризується згрупуванням в окремому структурному підрозділі законодавчих положень, які не можуть бути змінені домовленістю між подружжям і покликані гарантувати окреслений набір прав передусім слабшого з подружжя. Натомість вітчизняний законодавець, здійснюючи перехід від радянського до сучасного сімейного законодавства, вдався від однієї крайності до іншої. Якщо в радянський період всі законодавчі положення були обов'язковими для подружжя і відступ від них не допускався, то на сучасному етапі подружжя має право врегулювати договором усю сукупність їхніх майнових правовідносин. При цьому, єдиною гарантією прав слабшого з подружжя залишається застереження, виражене в ч. 5 ст. 93 СК України оціночною категорією «надзвичайно не вигідне матеріальне становище». Враховуючи зазначене, на думку дисертанта, доцільним є запозичення європейського досвіду та доповнення чинного СК України структурним підрозділом щодо правового режиму сімейного будинку, речей домашньої обстановки, питань представництва подружжя і взяття одним з них зобов'язань, які породжують відповідальність другого з них тощо, положення якого є обов'язковими для застосування, незалежно від врегулювання подружжям своїх правовідносин шлюбним договором [138, с. 334-335].

1.2 Особливості правового режиму спільності майна подружжя за законодавством України

Оновлення цивільного і сімейного законодавства постсоціалістичних держав Центральної Європи зазвичай супроводжувалося запозиченням західноєвропейських підходів при збереженні існуючого правового режиму обмеженої майнової спільності подружжя. В залежності від низки обставин глибина змін могла варіюватися від фактично повного розриву з практикою соціалістичного періоду (наприклад, ЦК Румунії, ЦК Угорщини) до часткової модернізації законодавства поряд зі збереженням низки уявлень епохи соціалізму (наприклад, СК Болгарії, СК Хорватії). Законодавці окремих держав (наприклад, Чехії, держав Балтії) свідомо чи ні спробували поєднати елементи західноєвропейського підходу до режиму обмеженої майнової спільності подружжя з соціалістичною основою.

Враховуючи здійснений в першому підрозділі аналіз існуючих правових режимів майна подружжя, в цьому підрозділі за допомогою передусім історичного і порівняльного методів буде виявлено та проаналізовано особливості режиму обмеженої майнової спільності подружжя, закріпленого в національному сімейному законодавстві.

В цьому підрозділі буде досліджено такі питання:

- ретроспективу розвитку правового регулювання майнових правовідносин подружжя упродовж XIX – XX століть;
- особливості правового режиму майна подружжя в Україні, обумовлені соціально-економічними змінами пострадянського періоду;
- особливості правового режиму майна подружжя за законодавством України, обумовлені прийомами законодавчої техніки.

Насамперед варто зазначити, що виокремлення зазначених особливостей правового режиму майна подружжя є доволі умовним і значною мірою відображає суб'єктивне бачення дисертанта. До першої групи входять ті риси, які насамперед зумовлені зміною економічних умов, пов'язаною з переходом України до ринкової

економіки. Тоді як друга група включає особливості, які пов'язані передусім з традицією юридичної техніки, що склалася в Україні. Безумовно і перші, і другі пов'язані з радянським минулим України, але друга група особливостей правового режиму майна подружжя не має настільки тісного зв'язку зі зміною наприкінці ХХ століття умов господарювання.

Звід цивільних законів Російської імперії передбачав, що шлюб не створює спільності майна подружжя, кожен з яких може самостійно набувати майно у свою власність (п. 109); придане дружини, як і набуте нею у шлюбі майно, визнавалося її окремою власністю (п. 110) [169]. Для Чернігівської та Полтавської губерній, щоправда, було зроблено виняток із загального правила, що ґрунтувався на історичній традиції застосування литовських статутів у Гетьманщині. Зокрема згідно з п. 112 Зводу цивільних законів Російської імперії придане дружини хоча і визнавалося її окремою власністю, але перебувало у спільному володінні та користуванні подружжя, і упродовж існування шлюбу дружина не мала права розпоряджатися таким майном без згоди чоловіка, а нерухоме майно чоловіка, яке забезпечувало придане дружини, не могло бути відчужене або ж обтяжене боргами без згоди дружини [169]. Це однак не має ніякого практичного значення з точки зору сучасного сімейного законодавства України, оскільки радянське законодавство радикально поривало з попереднім історичним досвідом.

Кодекс законів РСФРР про акти громадянського стану, шлюбне, сімейне та опікунське право від 22 жовтня 1918 року [42, п. 105] ще закріплював правовий режим майнової роздільності подружжя. З прийняттям в середині 20-х років ХХ століття Кодексу законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану УСРР від 31 травня 1926 року [41, п. 125] та Кодексу законів про шлюб, сім'ю і опіку РСФРР від 19 листопада 1926 року [39, п. 10] вказаний правовий режим був замінений режимом обмеженої майнової спільності подружжя, ідея появи якого висвітлена в попередньому підрозділі дисертаційного дослідження. Примітно, що у зазначених радянських кодексах майновому режиму подружжя фактично було присвячено лише по одному пункту (статті), який розміщувався в межах структурного підрозділу «Права і обов'язки подружжя».

Подальший розвиток радянського сімейного права пов'язаний з прийняттям Основ законодавства Союзу РСР і союзних республік про шлюб і сім'ю від 27 червня 1968 року [89] та Кодексу про шлюб і сім'ю УРСР від 20 червня 1969 року [46] (далі – КпШС). На відміну від попередніх радянських кодексів з сімейного права, в КпШС правовому режиму майна подружжя було присвячено 11 статей. Варто зауважити, що нові правові норми відображали не лише розвиток науки сімейного права, а передусім результати діяльності радянських судів, які в процесі застосування правових норм зазначених кодексів 1926 року виробляли нові правила, які знайшли своє закріплення у сімейному законодавстві 1960-х років. Підтвердження цього знаходимо у постатейних матеріалах до радянських кодексів з сімейного права 1926 року. Наприклад, в § 3 постатейних матеріалів до ст. 10 Кодексу законів про шлюб, сім'ю і опіку РСФРР 1926 року знаходимо прототип поняття речей індивідуального користування («речі, призначенням яких є спеціальне обслуговування одного з подружжя, не підлягають розподілу»), а в § 4 – правило про включення до складу спільного майна подружжя предметів розкоші, які перебувають в індивідуальному користуванні одного з них [40, с. 77-78]. Зазначені положення в подальшому знайшли відображення в ст. 24 КпШС [46].

Подібно до КпШС, СК України в частині майнових правовідносин подружжя значною мірою відобразив вказану практику нормотворення. Зокрема, редакція ст. 28 КпШС передбачала можливість суду відступити від засади (за радянською термінологією – «начала») рівності часток подружжя, враховуючи інтереси неповнолітніх дітей або інтереси одного з подружжя, що заслуговують на увагу [46]. В п. 14 постанови пленуму Верховного Суду СРСР від 04.12.1969 № 10 «Про практику застосування судами Основ законодавства Союзу РСР і союзних республік про шлюб і сім'ю» було надано роз'яснення, що частка одного з подружжя може бути збільшена, якщо другий з подружжя ухилявся від суспільно корисної праці або витрачав спільне майно на шкоду інтересам сім'ї [80]. Пізніше, з певними модифікаціями це роз'яснення також було відображене у п. 16 постанови пленуму Верховного Суду СРСР від 28.11.1980 № 9 «Про практику

застосування судами законодавства при розгляді справ про розірвання шлюбу» [79] та у п. 10 постанови пленуму Верховного Суду України від 12.06.1998 № 16 «Про застосування судами деяких норм КпШС України» [120]. Зрештою зазначене положення отримало закріплення в ч. 2 ст. 70 СК України, відповідно до якої при вирішенні спору про поділ майна суд може відступити від засади рівності часток подружжя за обставин, що мають істотне значення, зокрема якщо один із них не дбав про матеріальне забезпечення сім'ї, приховав, знищив чи пошкодив спільне майно, витрачав його на шкоду інтересам сім'ї.

Іншим прикладом може бути норма ч. 6 ст. 57 СК України, якою закріплено можливість визнати особистою приватною власністю одного з подружжя майно, набуте таким з подружжя за час окремого проживання з іншим із подружжя у зв'язку з фактичним припиненням шлюбних відносин. Прототип цієї норми вперше було відображено у постанові пленуму Верховного Суду СРСР від 18.06.1987 № 6, якою було внесено зміни до низки інших постанов пленуму Верховного Суду СРСР. Зокрема, підпунктом в) пункту 1 вказаної постанови було передбачено, що якщо після фактичного припинення сімейних відносин і ведення спільного господарства подружжя спільно майно не набували, то суд здійснював розподіл лише того майна, яке було їх спільною сумісною власністю на час припинення ведення спільного господарства [76]. Законом СРСР від 25.05.1990 у дещо модифікованому вигляді ця норма була закріплена у ст. 12 Основ законодавства Союзу РСР і союзних республік про шлюб і сім'ю [89], а Указом Президії Верховної Ради УРСР від 28.01.1991 [118] – у ст. 28 КпШС. Примітно, що в радянських законодавчих актах вказана правова норма структурно розміщувалася разом з положеннями про поділ спільного майна подружжя (як підстава для відступу від засади рівності), тоді як в чинному СК України – в межах статті про особисту приватну власність подружжя.

В попередньому підрозділі цитувалися слова Д. І. Курського, які відображали ідею запровадження режиму спільності майна подружжя. При цьому акцент ставився на спільності трудової діяльності подружжя [55, с. 265]. Тобто, спільне майно подружжя уособлювало собою матеріалізацію праці подружжя

(через заробітну платню, за яку таке майно набувалося). Саме ця трудова концепція спільності майна подружжя послідовно реалізовувалася радянським законодавцем у нормах сімейного законодавства. В первісній редакції ст. 125 Кодексу законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану УСРР 1926 р. було закріплено, що майно, яке набуло подружжя спільною працею під час шлюбу, вважається належним обом з подружжя на засадах спільної власності в рівних частках [41].

Указом Президії Верховної Ради УРСР від 15.09.1945 формулювання вказаної статті було дещо змінено і встановлено, що майно, набуте подружжям працею в період зареєстрованого шлюбу, вважається належним обом з подружжя на засадах спільної власності [41, с. 27]. Натомість у ст. 10 Кодексу законів про шлюб, сім'ю і опіку РСФРР 1926 р. вживалося словосполучення «майно, нажите подружжям протягом шлюбу, вважається спільним майном подружжя» [40, с. 6]. В подальшому термін «нажитий» знайшов своє відображення у ст. 12 Основ законодавства Союзу РСР і союзних республік про шлюб і сім'ю [89] та ст.ст. 22, 23, 28, 49 КпШС [46] і став уособленням трудової концепції радянського періоду [139]. Наукова дискусія того часу точилася навколо джерел набуття спільного майна та ступеню «спільності» трудового внеску подружжя [див. напр.: 248, с. 10-11; 62, с. 18; 24, с. 90; 28, с. 103, 143-144], тобто сама трудова концепція не ставилася під сумнів і не могла бути поставлена, враховуючи ідеологічне спрямування існуючого в СРСР політичного режиму. Крім того, праця в СРСР була обов'язком (ст. 60 Конституції СРСР 1977 р. [53], ст. 12 Конституції УРСР 1978 р. [52]), а не правом громадян, а праця і трудові доходи проголошувалися основою особистої власності громадян (ст. 88 ЦК УРСР) [239] або ж основою створення і примноження власності (ст. 12 Закону УРСР «Про власність») [111].

Послідовна реалізація радянською державою вказаного підходу зумовила суттєве обмеження приватної ініціативи громадян та їх можливостей для отримання доходів від використання своєї власності, поза законом було поставлено отримання громадянами доходів від використання їх капіталу. Такі «нетрудові доходи» громадян були визнані незаконними з точки зору радянського

законодавства, а набуте за такі доходи майно підлягало вилученню на користь держави [див напр.: 77; 84; 123; 121; 81]. Водночас законодавець встановлював допустимі випадки отримання громадянами майна не за рахунок праці (наприклад, спадщина, дарування).

Отже, як впливає з вищезазначеного фактичною підставою спільності майна виступало запровадження законодавцем режиму спільності трудових доходів подружжя. Далі радянським законодавцем була вибудована чітка структура правового регулювання майнових відносин подружжя: майно, набуте за рахунок праці, ставало спільним; майно, набуте не за рахунок праці, але у передбачених законом випадках – особистим (за радянською термінологією «роздільним»); майно, набуте не за рахунок праці, у випадках, непередбачених законом, ставалося поза рамки закону [139; 147].

Зазначений радянський підхід до режиму обмеженої майнової спільності подружжя, як вже зазначалося в попередньому підрозділі дисертаційного дослідження, був запозичений західноєвропейськими державами після Другої світової війни. Однак таке запозичення стосувалося в основному лише радянської ідеї щодо розмежування спільного та особистого майна подружжя. Це було поштовхом до реформування режиму універсальної майнової спільності подружжя, який в другій половині XX століття не відповідав ступеню розвитку суспільства. У Західній Європі, яка була позбавлена радянських ідеологічних кліше і обмежень соціально-економічного характеру, реалізація радянської ідеї набула більшої деталізації, враховуючи наявність у громадян доходів від використання їх майна та капіталів.

Соціально-економічні зміни, які відбулися в Україні після розпаду СРСР, засвідчили неготовність існуючої законодавчої бази до регулювання сімейних правовідносин на нових засадах. Цьому також сприяла відсутність в Україні (на відміну від держав Центральної Європи) історичного досвіду правового регулювання майнових правовідносин подружжя в умовах ринкової економіки. Вочевидь неготовою до цього також виявилася і наука цивільного та сімейного права, в радянський період розвитку якої не приділялося значної уваги цим

питанням, а в пострадянський – основну увагу було зосереджено на реформуванні цивільного законодавства, передусім щодо відносин власності, учасників цивільних правовідносин, особистих немайнових прав, де закладалися правові основи, абсолютно відмінні від радянського права. Ще однією ймовірною причиною є відсутність істотного впливу на національну правову систему європейських цивільних кодифікацій, що могло б зумовлювати запозичення їх підходів, як це, наприклад, має місце у сучасному ЦК Чехії (з австрійського права) чи ЦК Румунії (з французького права).

Варто погодитися з І. В. Жилінковою, що акцент на трудових джерелах отримання майна втратив свою актуальність [28, с. 143]. Однак, на думку дисертанта, це не знайшло свого послідовного відображення у нормах СК України. Так, наприклад, у ст. 58 СК України передбачено, що якщо річ, що належить одному з подружжя, плодоносить, дає приплід або дохід (дивіденди), він є власником цих плодів, приплоду або доходу (дивідендів). Тобто, національне сімейне законодавство закріплює режим особистої приватної власності на доходи одного з подружжя від майна, належного йому особисто. Натомість у законодавстві Франції (ст. 1401 ЦК) [16], Бельгії (ст. 1405 ЦК) [274], Люксембурга (ст. 1401 ЦК) [275], Мальти (ст. 1320 ЦК) [270], Іспанії (ст. 1347 ЦК) [372], Португалії (ст.ст. 1728, 1733 ЦК) [277], Польщі (ст. 31 Кодексу сімейного і опікунського) [384], Чехії (§ 709 ЦК) [397], Литви (ст. 3.88 ЦК) [271], Угорщини (ст. 4:37 ЦК) [253] чітко закріплено, що будь-які доходи від особистого майна кожного з подружжя включаються до складу спільного майна такого подружжя. Крім того, такий підхід також відображено у Принципах європейського сімейного права щодо майнових відносин подружжя, рекомендованих Комісією з європейського сімейного права в рамках її роботи щодо гармонізації сімейного законодавства європейських країн [361].

З метою об'єктивності зауважимо, що законодавством Латвії (ст. 91 ЦК) [326], Естонії (§ 27 Закону про сім'ю) [296], Болгарії (ст. 23 СК) [170], Румунії (ст. 340 ЦК) [346] та Нідерландів (ст. 1:94 ЦК) [290] подібно до національного сімейного законодавства передбачено поширення правового режиму роздільності

стосовно доходів від особистого майна одного з подружжя. Однак, варто відзначити, що вказані держави, крім Нідерландів, подібно до України є пострадянськими або ж постсоціалістичними, а відповідні законодавчі акти ухвалені відносно нещодавно. Зокрема, Закон Естонії про сім'ю набрав чинності 01 січня 2011 року, ЦК Румунії – 01 жовтня 2011 року, СК Болгарії – 01 жовтня 2009 року². ЦК Латвії хоч і було прийнято ще в 1937 році, проте у зв'язку з радянською окупацією країн Балтії він тоді фактично не набрав чинності. І лише з відновленням незалежності Латвійська республіка замість розробки нового законодавства відновила дію вказаного ЦК, вносячи в нього постійні зміни та доповнення. Найбільш нелогічним видається підхід Нідерландів, де закріплено режим абсолютної майнової спільності подружжя, але під час реформи сімейного права, яка набрала чинності 01 січня 2012 року, з'явилася така норма. В Хорватії, Словенії та Словаччині (діє ЦК Чехословаччини 1964 р.) відсутні чіткі норми про доходи від майна, належного лише одному з подружжя. Зрештою, в інших європейських країнах (Німеччина, Швейцарія, Австрія, Греція, Кіпр, Великобританія, Ірландія, Фінляндія, Швеція, Норвегія, Данія) існують інші правові режими майна подружжя, в регламентації яких нівелюється значення походження доходів від особистого майна.

Таким чином, можна констатувати, що в абсолютній більшості європейських держав, у яких закріплено режим спільності майна подружжя, доходи від особистого майна одного з подружжя визнаються спільним майном їх обох. На нашу думку, виправданість такого підходу не складно продемонструвати наочно. Наприклад, один з подружжя володіє на праві особистої приватної власності нерухомістю, яку здає в оренду і таким чином отримує доходи. Натомість інший з подружжя є найманим працівником і отримує зарплатню. Для більшої наочності прикладу таку ситуацію можна ускладнити тим, що подружжя проживає в квартирі другого з них, яка належить такому з подружжя на праві особистої приватної власності. Згідно з положеннями СК України перший з подружжя

² Зауважимо, що попередній СК Болгарії 1985 року в ст. 21 також містив аналогічну норму.

отримує доходи, які є його особистою приватною власністю, а другий – доходи, які визнаються спільними.

Такий підхід законодавця можна було б вважати виправданим в радянський період, коли реалізація принципу майнової рівності здійснювалася через обов'язок працювати, а відтак спільність доходів подружжя обумовлювалася визнанням спільності їх праці. Але радянський законодавець не допускав існування вищезазначеної ситуації, а випадки отримання доходів від особистого майна одного з подружжя були непоширеними. Натомість в країнах Заходу реалізація принципу майнової рівності подружжя здійснювалася з урахуванням існування приватної власності та обумовлених нею різноманітністю джерел доходів, тобто передусім доходів від використання капіталу і здійснення підприємницької діяльності. Відтак, намагаючись врахувати інтереси слабшого з подружжя, законодавець поширював режим спільності на доходи від особистого майна одного з подружжя.

Таким чином, національне правове регулювання режиму доходів від особистого майна одного з подружжя свідчить про перебування законодавця під впливом теорії сімейного права соціалістичного періоду та, як наслідок, неврахування ним різноманітності ситуацій, пов'язаних з доходами подружжя. Доказом соціалістичних підходів законодавця може слугувати ч. 2 ст. 62 СК України, яка передбачає «перетворення» доходів від особистого майна у спільні, зокрема, у разі участі другого з подружжя своєю працею в утриманні, управлінні чи догляді за особистим майном першого з подружжя [142, с. 54-55].

Ще один приклад непослідовності законодавця і застосування ним радянської трудової концепції проявляється у ч. 1 ст. 62 СК України, згідно з якою допускається трансформація особистої приватної власності одного з подружжя у спільну власність їх обох у разі істотного збільшення вартості такого майна за рахунок спільних трудових чи грошових затрат або затрат другого з подружжя. Детальний аналіз цієї правової конструкції буде здійснено в наступному розділі цього дисертаційного дослідження, але зауважимо, що в цілому для європейського підходу, який заснований на непорушності права приватної власності, нетиповим є

її «перетворення» з особистої у спільну.

Неготовність СК України враховувати ринкові відносини також проявляється у відсутності належного правового регулювання ситуацій, коли один з подружжя є суб'єктом підприємницької діяльності. Національне сімейне законодавство донедавна навіть не містило положень щодо розрахунку заборгованості за аліментами з фізичної особи-підприємця, що є набагато важливішим порівняно з питаннями правового режиму майна подружжя. Така ситуація невизначеності породжує на практиці вимагання згоди другого з подружжя для вчинення будь-яких вагомих дій тим з подружжя, хто є фізичною особою-підприємцем. Брак будь-яких орієнтирів для судів обумовлює повну розбалансованість судової практики у питанні поділу майна подружжя, один з яких є суб'єктом підприємницької діяльності.

Спочатку національні суди визнавали майно, яке використовується фізичною особою-підприємцем у його підприємницькій діяльності, її особистим майном і відмовляли в поділі цього майна (пункт 29) [125]. Потім визнавали все майно, набуте у шлюбі фізичною особою-підприємцем, спільним з подальшим його поділом між подружжям. Щоправда, в цьому випадку суди зазвичай застосовували за аналогією ч. 3 ст. 70 СК України щодо поділу речей для професійних занять та присуджували тому з подружжя, хто є суб'єктом підприємницької діяльності, майно, яке він використовує під час своєї діяльності, а другому з подружжя – відповідну грошову компенсацію [див. напр.: 98]. Нещодавно Верховний Суд України висловив нову правову позицію, застосовувавши юридичну конструкцію договору в інтересах сім'ї. Коротко, зміст рішення зводиться до того, що майно фізичної особи-підприємця, яке придбане за кошти від своєї діяльності як підприємця і не в інтересах сім'ї та використовується в його підприємницькій діяльності з метою отримання прибутку, слід розглядати як його особисту приватну власність, а не як об'єкт спільної сумісної власності подружжя [105].

Отже, відсутність у чинному сімейному законодавстві України чітких положень щодо правового режиму майна подружжя, один з яких є суб'єктом

підприємницької діяльності, зумовлює неоднозначність судової практики без перспектив вирішення цього питання на рівні судового правозастосування, оскільки як свідчить досвід останніх років навіть Верховний Суд України не забезпечує одноманітність власної судової практики.

Нерозвиненість ринку кредитних послуг у радянський період зумовлювало спрощений підхід радянського законодавця до регулювання зобов'язальних правовідносин подружжя, особливо у випадку припинення шлюбу. Радянське сімейне законодавство не містило спеціальних положень стосовно майнових зобов'язань подружжя. Чинний СК України значною мірою відтворив правові положення КпШС щодо майнових правовідносин подружжя, так само залишаючи поза межами правового регулювання борги подружжя. Однак на відміну від ст. 23 КпШС в ст. 65 СК України з'явилася частина четверта, якою передбачено, що договір, укладений одним із подружжя в інтересах сім'ї, створює обов'язки для другого з подружжя, якщо майно, одержане за договором, використане в інтересах сім'ї. Крім того, частини 2 і 3 ст. 73 СК України майже дослівно відтворюють відповідні частини ст. 31 КЗпШС, передбачаючи, що стягнення може бути накладено на майно, яке є спільною сумісною власністю подружжя, якщо судом встановлено, що договір був укладений одним із подружжя в інтересах сім'ї і те, що було одержане за договором, використано на її потреби. При відшкодуванні шкоди, завданої кримінальним правопорушенням одного з подружжя, стягнення може бути накладено на майно, набуте за час шлюбу, якщо рішенням суду встановлено, що це майно було придбане на кошти, здобуті внаслідок вчинення кримінального правопорушення.

На підставі вищезазначеного положення ч. 4 ст. 65 СК України національними судами було вироблено юридичну конструкцію «договору в інтересах сім'ї», про яку детально йтиметься у другому розділі цього дисертаційного дослідження. На сьогодні у постанові від 27.04.2016 у справі № 6-486цс16 [104] Верховний Суд України висловив правову позицію, що у разі укладення договору в інтересах сім'ї навіть одним з подружжя, відповідальність за взятим зобов'язанням подружжя несуть солідарно. На думку дисертанта, такий

підхід законодавця та сформована на даний час судова практика не узгоджуються з теорією цивільного і сімейного права та породжують проблему визначення правової підстави для виникнення зобов'язання в того з подружжя, хто не брав участі в укладенні договору (про що йтиметься в наступному розділі дисертаційного дослідження).

Натомість в законодавстві європейських держав чітко врегульовано питання боргів подружжя та їх юридичної долі у разі припинення правового режиму майна подружжя, про що йтиметься у наступних розділах цього дисертаційного дослідження. Сімейне законодавство абсолютної більшості держав-членів ЄС регламентує боргові зобов'язання подружжя у межах правового режиму майна такого подружжя. Крім того, в європейському законодавстві чітко розмежовано види боргових зобов'язань подружжя, майно, яке такі зобов'язання обтяжують, а також правові наслідки різних видів зобов'язань для другого з подружжя, що покликано надати кредитору чітке розуміння ступеню забезпечення його прав. Національне ж законодавство не надає кредитору одного з подружжя чіткого уявлення про межі відповідальності другого з подружжя, практично залишаючи це питання на розсуд суду, а тому кредитор завжди намагається отримати забезпечення взятого зобов'язання та згоду другого з подружжя. Все це в сукупності лише обтяжує цивільний оборот, а інколи взагалі зумовлює виключення речей з обігу на тривалий час.

Крім того, оскільки законодавство держав-членів ЄС чітко регламентує зобов'язання подружжя, то відповідно передбачено перелік дій стосовно їх майна, які кожен з подружжя може вчиняти самостійно, а для яких необхідна згода другого з подружжя. Національне ж законодавство ґрунтується на презумпції згоди другого з подружжя на укладення договорів першим з них (ч. 2 ст. 65 СК України). Попри те, що така юридична конструкція здається доволі зручною і лаконічною, вона зумовлює невпевненість контрагента одного з подружжя у наявності в нього достатніх повноважень для укладення договору щодо майна подружжя або ж напрямків використання отриманого за таким договором (в інтересах сім'ї чи ні). Оскільки кредитор не може контролювати ці питання, тому

це зумовлює додаткові вимоги з його боку щодо забезпечення виконання зобов'язання або ж ускладнює примусове виконання такого зобов'язання, якщо таке забезпечення не було отримане. Крім того, як вбачається з вищезазначеного, саме перебування законодавця та судів у парадигмі уявлень презумпції згоди подружжя обумовили виникнення юридичної конструкції договору в інтересах сім'ї та покладення солідарної відповідальності на другого з подружжя навіть поза його волевиявленням щодо укладеного договору.

Остання особливість режиму майнової спільності подружжя, пов'язана з переходом України до ринкової економіки, стосується регламентації правового режиму житла та земельної ділянки, набутих громадянами у процесі приватизації. Первісна редакція ст. 61 СК України не містила окремих норм щодо правового режиму житлових приміщень чи земельних ділянок, набутих під час приватизації, як об'єктів права спільної сумісної власності подружжя. У зв'язку з цим національна судова практика була неоднозначною: в одних випадках суди визнавали приватизоване одним із подружжя майно (особливо це стосується земельних ділянок) його особистою приватною власністю [158; 196; 164; 190], а в інших – спільною власністю обох з подружжя [201; 157].

Верховний Суд України своїм листом № 19-3767/0/8-08 від 29 жовтня 2008 року [60] спробував вирішити зазначену проблему, вказавши в пункті 10, що земельна ділянка, право власності на яку набуто шляхом приватизації, є особистою приватною власністю того із подружжя, кому вона безоплатно передана у власність. Однак, законодавець не підтримав такий підхід і законом України «Про внесення зміни до статті 61 Сімейного кодексу України щодо об'єктів права спільної сумісної власності подружжя» від 11 січня 2011 року, який набув чинності 08 лютого 2011 року, вказана стаття була доповнена частиною п'ятою, згідно з якою об'єктом права спільної сумісної власності подружжя визнавалися житло, набуте одним із подружжя під час шлюбу внаслідок приватизації, та земельна ділянка, набута внаслідок безоплатної передачі її одному з подружжя із земель державної або комунальної власності, у тому числі приватизації [116]. Примітним є те, що в пояснювальній записці до вказаного

законопроекту [117] запроваджувана норма позиціонувалася як усунення невизначеності правозастосовної практики, а не як новела у регулюванні сімейних правовідносин. Такий підхід по суті означав, що відбулося уточнення існуючої норми, а відтак вона підлягає застосуванню не лише до правовідносин, які виникли після набрання чинності вищезазначеним законом, а до всіх правовідносин, які виникли з моменту набрання чинності СК України.

Враховуючи таке позиціонування нової норми ст. 61 СК України, нотаріуси в своїй практиці почали вимагати згоди другого з подружжя при вчиненні правочинів щодо приватизованого майна. В національній судовій практиці такий підхід також знайшов свою підтримку, поки постановою Верховного Суду України від 22 лютого 2012 року у справі № 6-99цс11 [91] не було констатовано незворотність дії у часі ч. 5 ст. 61 СК України, а відтак неможливість її застосування до правовідносин, які виникли до 08 лютого 2011 року. Пізніше така правова позиція була підтверджена Верховним Судом України в постанові від 06 лютого 2013 року у справі № 6-175цс12 [93].

Правова норма, якою була доповнена ст. 61 СК України, не знайшла широкої підтримки в наукових колах і часто піддавалася критиці, що зокрема, було пов'язано з тим, що об'єктом права спільної сумісної власності подружжя визнавалося також приватизоване житло, щодо якого в юридичній науці і правозастосовчій практиці, на відміну від земельної ділянки, склався однозначний підхід про його належність особі на праві особистої приватної власності [30; 31]. Крім того, на користь такого підходу вказувалося також, що всупереч положенням ЗК України іноземці та особи без громадянства зможуть набувати право власності на сільськогосподарські землі шляхом поділу земельної ділянки між подружжям.

Слід зауважити, що 22 лютого 2012 року Верховна Рада України прийняла закон, який доповнював ч. 5 ст. 61 СК України винятками щодо іноземців і осіб без громадянства [115]. Проте Президент України ветовав вказаний закон, повернувши його до парламенту України із пропозиціями про доцільність визнання приватизованого майна особистою приватною власністю. 17 травня 2012 року Верховна Рада України прийняла закон «Про внесення змін до Сімейного

кодексу України щодо майна, що є особистою приватною власністю дружини, чоловіка» [113], який набрав чинності 13 червня 2012 року, яким було враховано пропозиції глави держави і виключено ч. 5 ст. 61 СК України, а натомість доповнено ст. 57 СК України положенням про визнання житла та земельної ділянки, набутих у процесі приватизації, особистою приватною власністю одного з подружжя.

Таким чином, за короткий проміжок часу в правовому режимі житлового приміщення і земельної ділянки як об'єктів майнових відносин подружжя відбулися зміни від невизначеності до абсолютно протилежних один одному підходів. Законодавець України кардинально змінив свій підхід, коли спочатку визнав приватизоване майно об'єктом права спільної сумісної власності, а вже менш ніж через півтора року – об'єктом права особистої приватної власності.

Наступна група особливостей правового режиму майнової спільності подружжя за СК України пов'язана з особливостями законодавчої техніки. Насамперед, подібно до інших постсоціалістичних держав сімейне законодавство України правовий режим подружнього майна регламентує крізь призму спільної сумісної власності, що зумовлює проблему визначення місця майнових зобов'язань подружжя, про що йтиметься далі.

Положення національного сімейного законодавства щодо правового режиму майна подружжя (глави 7 і 8 СК України) розміщені відразу після законодавчих положень про особисті немайнові права і обов'язки подружжя (глава 6 СК України). Тобто, в СК України відсутні загальні положення стосовно майнових правовідносин подружжя. Більш того, варто підкреслити відсутність у СК України будь-яких елементів т. зв. «обов'язкового базового режиму майна подружжя», про який йшлося у першому підрозділі цього розділу дисертаційного дослідження.

Причина цього криється в радянському минулому. Оскільки радянське сімейне законодавство не допускало врегулювання майнових правовідносин подружжя договором, то увесь масив відповідного сімейного законодавства набував ознак обов'язкового режиму майна подружжя. Натомість у процесі реформування сімейного законодавства України було запроваджено інститут

шлюбного договору, якому присвячено главу 10 СК України, але не було передбачено відповідних запобіжників від зловживань одного з подружжя. У такий спосіб Україна опинилася серед тих держав, сімейне законодавство яких допускає можливість врегулювання договором всього спектру правовідносин подружжя щодо їх майна та не передбачає положень стосовно захисту прав слабшого з подружжя. Вочевидь наука сімейного права також не відіграла у цьому питанні конструктивної ролі, ймовірно подібно до законодавця перебуваючи під впливом уявлень, що зазначений підхід відповідає європейському досвіду. Отже, національне сімейне законодавство вдалося від однієї крайності щодо недопустимості договірної регулювання майнових відносин подружжя до іншої – щодо можливості врегулювання договором будь-яких подружніх майнових питань.

Особливістю законодавчого регулювання СК України майнових відносин подружжя є також те, що юридична термінологія кодексу характеризується непослідовністю вживання терміну «правовий режим майна подружжя», який використано законодавцем у ст. 97 вказаного кодексу. Зокрема, згідно з ч. 1 цієї статті у шлюбному договорі може бути визначене майно, яке дружина, чоловік передає для використання на спільні потреби сім'ї, а також правовий режим майна, подарованого подружжю у зв'язку з реєстрацією шлюбу, а відповідно до ч. 5 – сторони можуть включити до шлюбного договору будь-які інші умови щодо правового режиму майна, якщо вони не суперечать моральним засадам суспільства. В судових рішеннях навіть вищих судів часто зустрічається висновок, що майно подружжя існує у двох правових режимах – спільна сумісна власність подружжя та особиста приватна власність одного з них [181]. Тобто, в законодавстві та судовій практиці термін «правовий режим майна подружжя» вживається звужено і стосується режиму окремих складових майнової маси подружжя, а не всієї її сукупності, як це має місце в законодавстві європейських держав.

Наслідком такого підходу законодавця також є відсутність понять виникнення, припинення правового режиму майна подружжя, управління майном

подружжя та ін. Брак розуміння правового режиму майна подружжя як цілісної категорії зумовлює також відсутність його чіткої внутрішньої структурованості. У результаті кожна річ або інша складова спільного майна подружжя розглядається як самостійний об'єкт правовідносин, який може бути поділений між подружжям незалежно від розірвання між ними шлюбу.

Натомість законодавство європейських держав правовий режим майна подружжя регламентує комплексно та чітко структурує його зміст. Для прикладу можна розглянути Принципи європейського сімейного права щодо майнових відносин подружжя в частині закріплення правового режиму майнової спільності подружжя (принципи 4:32 – 4:58) [362]. Структура зазначеного режиму охоплює такі елементи, як (1) майно подружжя, (2) його боргові зобов'язання, (3) управління, (4) припинення, (5) ліквідація, (6) поділ. Припинення режиму майна подружжя відбувається у випадках смерті одного з подружжя, визнання недійсним шлюбу, розірвання шлюбу, встановлення режиму окремого проживання, зміни режиму майна подружжя шляхом укладення договору або встановлення судом режиму роздільності майна подружжя (принцип 4:49). Процедура ліквідації передбачає проведення розрахунків та здійснення компенсацій між особистим майном та майном подружжя як спільноти (принцип 4:53). І лише після здійснення відповідних відшкодувань відбувається сам поділ майна.

Натомість національне сімейне законодавство будується на суттєвому спрощенні цих правил, допускаючи поділ будь-якого майна між подружжям на будь-якому етапі. Причиною цього також є регламентація режиму майна подружжя крізь призму спільної сумісної власності, що загалом є характерним для законодавства держав, які перебували під впливом Радянського Союзу. Такий підхід законодавця дозволяє розглядати кожен річ як об'єкт права спільної власності подружжя, а відтак надавати захист такому праву одного з подружжя в будь-який час.

Остання особливість національного сімейного законодавства щодо майнових правовідносин подружжя, на яку варто звернути увагу, полягає у

закріпленні винятково одного правового режиму подружнього майна, передбаченого відповідно у главах 7 і 8 СК України. Такий підхід має наслідком спрощення уявлень практикуючих юристів до того, що існує лише два можливих варіанти – спільна власність подружжя або їх повна майнова роздільність.

Натомість для законодавства європейських держав характерним є поряд з правовим режимом, який застосовується до майна подружжя за замовчуванням, закріплення одного (наприклад, Болгарія, Латвія) або навіть кількох альтернативних режимів (наприклад, Польща, Естонія, Франція, Німеччина), серед яких зазвичай є режим майнової роздільності подружжя. Альтернативний режим може бути встановлений договором подружжя шляхом простої вказівки про нього, тобто без необхідності відображати всі його елементи в такому договорі, або навіть судом. Це надає можливість правникам краще розуміти різноманіття можливостей для врегулювання правовідносин подружжя. Крім того, такий підхід дозволяє уніфікувати та спростити застосування режиму майнової роздільності подружжя, оскільки його застосування відбувається передусім крізь призму норм законодавства.

Висновки до першого розділу

1. Правовий режим майна подружжя – це виражений в сукупності правових засобів і обумовлений єдиними регулятивними засадами порядок регулювання правовідносин щодо майна подружжя, які виникають у такого подружжя між собою та стосовно третіх осіб. Правила правового режиму подружнього майна регулюють майнові правовідносини подружжя щодо речей і майнових прав (актив) та стосовно їх зобов'язань (пасив). Характерною особливістю законодавства передусім західноєвропейських держав є виокремлення внутрішніх відносин, які виникають у подружжя між собою, та зовнішніх, які складаються між подружжям і третіми особами.

2. Найбільш поширеним правовим режимом подружнього майна в європейських державах є режим обмеженої майнової спільності подружжя, за

правилами якого передбачено існування трьох окремих майнових мас, а саме: особистого або роздільного майна кожного з подружжя та спільного майна, належного обом з подружжя. За загальним правилом дошлюбне майно кожного з подружжя, а також майно, хоча й набуте у шлюбі, але отримане у якості спадщини чи дарування, становить роздільне майно подружжя. Ці виключення були обумовлені розвитком в теорії радянського сімейного права т.зв. «трудової концепції», яка відображала соціалістичні уявлення про походження спільної власності подружжя як такої, що виникає завдяки праці подружжя. Однак, у Західній Європі, яка сприйняла зазначений підхід, але була позбавлена радянських ідеологічних кліше і обмежень соціально-економічного характеру, реалізація радянської ідеї набула більшої деталізації, враховуючи наявність у громадян ширших джерел доходів.

3. Між західноєвропейським та постсоціалістичним підходами до режиму обмеженої майнової спільності подружжя існують істотні відмінності щодо його природи та змістовного наповнення. Західноєвропейський підхід характеризується наявністю виключних, особливих правил, які регулюють майнові правовідносини подружжя як щодо речей і майнових прав, так і стосовно зобов'язань подружжя. Цей підхід передбачає чітке і послідовне регулювання зобов'язань подружжя, а також систему компенсацій між майновою спільністю і роздільним майном кожного з подружжя.

У праві постсоціалістичних держав обмежена майнова спільність подружжя зазвичай розкривається через призму спільної сумісної власності, а тому змістовне наповнення цього режиму залежить від підходу науки і практики до об'єктів права власності в кожній окремій країні та може включати лише речі або ж речі та майнові права. Натомість труднощі теоретичного та практичного характеру викликає місце зобов'язань подружжя в межах досліджуваного режиму та їх правовий характер. У постсоціалістичних державах зазвичай відсутні або ж нерозвинені відповідні положення щодо компенсацій у разі «перетікання» майна між його різними масами.

4. Сімейне законодавство абсолютної більшості європейських держав закріплює низку особливих правил, які підлягають обов'язковому застосуванню незалежно від обраного подружжям правового режиму їх майна, включаючи врегулювання їх майнових правовідносин шлюбним договором. Ці правила, які в науці франкомовних держав отримали назву «обов'язковий базовий режим», зазвичай стосуються розпорядження подружнім/сімейним житлом та речами домашньої обстановки і здійснення внесків щодо утримання сім'ї та покликані гарантувати мінімальний обсяг прав та інтересів кожного з подружжя.

5. Згідно з уявленнями радянського періоду фактичною підставою майнової спільності подружжя виступало запровадження законодавцем режиму спільності їх трудових доходів. На підставі цього радянським законодавцем була вибудована чітка структура правового регулювання майнових відносин подружжя: майно, набуте за рахунок праці, ставало спільним; майно, набуте не за рахунок праці, але у передбачених законом випадках – особистим; майно, набуте не за рахунок праці, у випадках, непередбачених законом, ставалося поза рамки закону.

6. У зв'язку з соціально-економічними змінами, які відбулися після розпаду СРСР, акцент на трудових джерелах отримання майна втратив свою актуальність, що однак не знайшло свого послідовного відображення у нормах чинного сімейного законодавства. СК України в частині регулювання правового режиму майна подружжя не пориває з радянською традицією, а навпаки значною мірою є продовженням законодавства, яке існувало до його прийняття. Національне сімейне законодавство не враховує всієї різноманітності ситуацій, пов'язаних з доходами подружжя в умовах ринкової економіки, зокрема від використання належного їм майна або капіталів. Щоправда відбулося його оновлення відповідно до розвитку уявлень науки сімейного права, а також зміна термінології, її осучаснення і узгодження з понятійним апаратом ЦК України.

7. Особливості національного правового режиму майна подружжя обумовлені насамперед соціально-економічними змінами пострадянського періоду або законодавчою технікою. До перших належать 1) визнання доходів від особистого майна подружжя його особистою власністю, 2) трансформація за

певних умов особистого майна одного з подружжя у їх спільне майно, 3) відсутність правового регулювання майнових правовідносин подружжя, де один з них є суб'єктом підприємницької діяльності, 4) неврегульованість питань набуття подружжям зобов'язань і їх юридичної долі у разі припинення правового режиму майна подружжя, а також розвиток у правозастосовній практиці юридичної конструкції договору в інтересах сім'ї, 5) наявність особливостей правового регулювання майнових відносин щодо приватизованого житла чи земельної ділянки. Особливості, обумовлені законодавчою технікою, включають 1) розкриття правового режиму майна подружжя через інститут спільної сумісної власності, 2) відсутність загальних положень щодо правового режиму майна подружжя та будь-яких елементів т.зв. «обов'язкового базового режиму», 3) вживання терміну «правовий режим майна подружжя» щодо окремих складових майнової маси подружжя, а не всієї її сукупності, 4) допустимість поділу будь-якого майна подружжя на будь-якому етапі, 5) закріплення єдиного правового режиму подружнього майна без можливих альтернатив, врегульованих законодавчо.

2 ВИНИКНЕННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ СПІЛЬНОСТІ МАЙНА ПОДРУЖЖЯ

2.1 Презумпція спільності майна подружжя

Законодавство європейських держав, незалежно від закріпленого режиму майна подружжя, зазвичай передбачає існування презумпції спільності майна подружжя, на яку однак покладається різне призначення в залежності від правового режиму подружнього майна. В національному законодавстві також є презумпція спільності майна подружжя, що характеризується певними особливостями.

В межах даного підрозділу буде здійснено аналіз таких питань:

- поняття презумпції спільності майна подружжя та її функції;
- досвід регламентації презумпції спільності майна подружжя у європейських державах;
- підходи до застосування презумпції спільності майна подружжя за сімейним законодавством України;
- проблеми термінології та формулювання ст. 60 СК України.

Насамперед, слід з'ясувати сутність презумпції як правової категорії. Тлумачний словник української мови визначає презумпцію як закріплене в законі припущення про існування певного факту, реальність якого вважається істинною і не потребує доказів [10, с. 1105]. В юридичній науці презумпція також визначається як припущення про існування певного факту, закріплене правовими нормами. При цьому, презумпції поділяються на спростовні (заперечні), згідно з якими наявність факту припускається доти, доки не буде доведено інше, та неспростовні (незаперечні), які не підлягають спростуванню [25; 247; 358]. Досліджуючи презумпції та преюдиції у цивільному судочинстві В. В. Масюк робить висновок, що презумпція – це правило, за яким суд зобов'язаний на підставі певного факту зробити висновок про існування іншого факту. При цьому, презумпція передбачає можливість попередньо вважати обставину істинною, доки

не буде доведено протилежне [63, с. 77].

Для розуміння сутності презумпції спільності подружнього майна доцільно розглянути її функції, під якими в теорії права прийнято вважати напрямки, предмет впливу правового інституту, зміст цього впливу [12, с. 164]. Враховуючи мету і предмет цього дослідження, функції презумпції спільності майна подружжя, на думку дисертанта, варто розглядати з точки зору критерію її спрямованості на відповідних суб'єктів правовідносин за участю подружжя. За цим критерієм можна виділити такі функції: (1) спрямовану на третіх осіб, які вступають у відносини з подружжям (пропонується назвати її зовнішньою функцією), (2) спрямовану на подружжя у їх відносинах між собою (можна її означити як внутрішню функцію), (3) спрямовану на діяльність, пов'язану з доведенням/доказуванням певних обставин у суді.

Зовнішня функція презумпції спільності подружнього майна спрямована на кредиторів подружжя, які вступаючи у відносини з одним з подружжя, повинні брати до уваги правовий режим майна, титульним власником якого може бути лише один з подружжя. Однак, встановлення факту перебування такого з подружжя у шлюбі та факту придбання майна під час шлюбу зумовлює дії кредитора щодо з'ясування обсягу повноважень такого з подружжя щодо подружнього майна. Крім того, у разі невиконання зобов'язання боржником, який перебуває у шлюбі, кредитор в силу презумпції спільності майна подружжя отримує певні правові можливості, зокрема і щодо подружнього майна, титульним власником якого є другий з подружжя. Внутрішня функція презумпції спільності подружнього майна навпаки спрямована на правовідносини подружжя між собою і покликана гарантувати права та інтереси того з них, хто не є титульним власником майна, набутого під час шлюбу.

Спрямованість досліджуваної презумпції на діяльність суду полягає у перерозподілі між сторонами обов'язків по доведенню. Судова функція будь-якої презумпції полягає у виключенні з предмета доказування певного факту, доки ця презумпція не спростована. Натомість доказуванню підлягає лише факт-основа презумпції, встановлення якого переносить на іншу сторону обов'язок по

доказуванню низки обставин – тих, які за звичайних умов ця сторона взагалі не повинна була б доказувати [63, с. 103].

В законодавстві європейських держав функції досліджуваної презумпції, її обсяг та зміст залежать від застосовуваного правового режиму майна подружжя. Найбільш повно презумпція спільності майна подружжя проявляється у режимі обмеженої майнової спільності подружжя, що обумовлено особливостями його сутності. Існування трьох окремих майнових мас у подружжя породжують проблеми їх практичного розмежування, на вирішення яких і спрямована досліджувана презумпція.

Так, відповідно до ст. 1402 ЦК Франції будь-яке майно, рухоме або нерухоме, вважається спільно нажитим майном³ подружжя, якщо не буде доведено, що воно належить одному з них (фр. «*présomption acquêt*») [16, с. 442]. Фактично аналогічна правова норма закріплена в ст. 1402 ЦК Люксембургу з тією відмінністю, що майно вважається належним до майнової спільності подружжя [275], тобто законодавець уникає вживання слова «нажитий», яке є характерним для французького законодавства. У ЦК Мальти, подібно до законодавства Франції, вживається термін «нажитий». Зокрема, згідно зі ст. 1321 ЦК все майно, яким подружжя або один з них володіють, за відсутності доказів протилежного, вважаються частиною спільно нажитого майна (анг. «*part of the acquests*») [270].

Згідно зі ст. 1405 ЦК Бельгії будь-яке майно, якщо не доведено його належності одному з подружжя, вважається спільним майном⁴ (подружжя – *авт.*) [274]. У відповідності зі ст. 1361 ЦК Іспанії презюмується, що існуюче під час шлюбу майно є спільним, якщо не буде доведена його належність особисто одному з подружжя [372].

У ст. 1725 ЦК Португалії закріплено презумпцію спільності майна (порт. «*presunção de comunicabilidade*»), згідно з якою у разі виникнення сумнівів

³ Французький термін «нажите майно» (фр. «*acquêt*») не має ніякого зв'язку з радянською доктриною сімейного права і відображає особливості французької сімейно-правової доктрини та законодавчої техніки. Вказаний термін вживається стосовно майна, яке було набуто подружжям у період шлюбу і охоплене їх майновою спільністю.

⁴ Вживання законодавцем Бельгії терміну «спільне майно» (фр. «*patrimoine commun*») не означає, що таке майно належить подружжю на праві власності (фр. «*propriété*») або праві спільної сумісної власності (фр. «*indivision*»).

щодо природи рухомого майна, воно вважається спільним майном. Стосовно нерухомого майна така презумпція відсутня, а відтак застосовується загальне положення ст. 1724 ЦК Португалії щодо об'єктів спільної власності, згідно з яким спільним є майно, набуте подружжям в період шлюбу [277; 351, с. 11].

Подібним чином у ст. 195 ЦК Італії передбачено, що за відсутності доказів протилежного презюмується, що рухоме майно є частиною майнової спільності подружжя [307]. Враховуючи відсутність подібної презумпції щодо нерухомого майна і зміст положення ст. 177 ЦК Італії, в італійській доктрині сімейного права набула розвитку концепція придбання майна протягом режиму спільності майна [280, с. 9-10]. В рамках вказаної концепції регламентуються правила віднесення окремих способів набуття майна до таких, що породжують виникнення майнової спільності подружжя. Наприклад, випадки тривалого набуття майна, коли початкове або завершальне набуття відбувається поза межами режиму (зокрема, набувальна давність, купівля з розстрочкою/відстрочкою або з передплатою, або з відкладальною умовою), випадки щодо титулу набуття (зокрема, створення нової речі, привласнення (окупація), переробка речі, прирощення, а саме – будівництво споруди на земельній ділянці, належній одному з подружжя) та випадки щодо об'єкта набуття (зокрема, майнові права).

Згідно зі ст. 4:40 ЦК Угорщини презюмується, що майно подружжя становить частину їх майнової спільності упродовж існування правового режиму майна, якщо інше не передбачено ЦК [253]. Згідно з § 27 Закону Естонії про сім'ю вважається, об'єкт входить до майнової спільності подружжя поки не доведено його належність до роздільного майна подружжя [296].

Відповідно до ст. 3.88 ЦК Литви презюмується, що все майно є спільним майном подружжя, якщо не буде встановлено, що воно є особистою власністю одного з них [271].

Доволі нетиповий підхід використано законодавцем Латвії. Згідно з § 89 ЦК Латвії у випадку нечіткості (незрозумілості) презюмується, що майно належить у рівних частках обом з подружжя [326]. Вочевидь причина цього полягає у баченні законодавцем спільного майна подружжя крізь призму спільної власності, коли за

загальним правилом частки подружжя є рівними.

Румунський законодавець присвячує окрему статтю досліджуваній презумпції та доказуванню правового режиму окремого майна, належного подружжю. Згідно зі ст. 343 ЦК Румунії належність майна до майнової спільності подружжя не потребує доказів; доведенню підлягає належність майна особисто одному з подружжя; за відсутності реєстру роздільного майна подружжя, презюмується, поки не доведено протилежне, що майно є спільним [346].

Цікавим є досвід Болгарії, відповідно до ст. 21 СК якої (1) речі, набуті під час шлюбу внаслідок спільних внесків, належать спільно обом з подружжя, незалежно від того, на чие ім'я вони були придбані; (2) спільний внесок може полягати у вкладенні коштів, праці, догляді за дитиною або домашній роботі; (3) спільний внесок припускається, поки не доведено протилежне [170].

Законодавство Польщі, Чехії, Словаччини, Словенії та Хорватії, хоча і закріплює режим обмеженої майнової спільності подружжя, проте не містить презумпції. Причиною цього є особливості законодавчої техніки відповідних сімейно-правових актів. Наприклад, згідно з § 143 ЦК, який застосовується у Словаччині, у спільній сумісній власності подружжя перебуває все, що може бути об'єктом права власності і що набув один з подружжя упродовж шлюбу, за винятком успадкованих чи подарованих речей, а також речей, які за своїм призначенням використовуються для задоволення особистих потреб одного з подружжя та речей, отриманих як компенсацію за річ, яка належала одному з подружжя до укладення шлюбу або була надана йому як правонаступнику попереднього власника [348, с. 66]. В останньому випадку йдеться про компенсації спадкоємцям реабілітованих осіб, які постраждали від переслідувань у соціалістичний період [див. детальніше: 348, с. 70].

Принципи європейського сімейного права щодо майнових відносин подружжя у частині регламентації правового режиму обмеженої майнової спільності подружжя також передбачають досліджувану презумпцію. Зокрема, згідно з принципом 4:39, назва якого «Презумпція спільного майна» (анг. *«presumption of community property»*), майно вважається (презюмується)

спільним майном поки не доведено, що воно є особистим майном [362].

У державах-членах ЄС, законодавством яких встановлено правовий режим майна подружжя, що передбачає роздільне управління майном подружжя упродовж їх шлюбу (зокрема це режими спільності отриманого доходу, відкладеної майнової спільності, майнової роздільності та майнової роздільності подружжя з поділом майна компетентним органом), зовнішня функція досліджуваної презумпції не має ніякого значення, оскільки кожен з подружжя самостійно управляє і розпоряджається майном. Тому для кредитора перебування особи у шлюбі за загальним правилом не створює додаткових правових наслідків. Більш того, досить часто в інтересах третіх осіб припускається, що володілець рухомого майна є його власником. Однак у відносинах між подружжям це припущення не має значення.

Так, у § 1006 ЦУ Німеччини закріплено презумпцію, що володілець рухомої речі є її власником [18, с. 279-280]. Крім того, згідно з § 1362 ЦУ Німеччини в інтересах кредиторів чоловіка або дружини припускається, що рухомі речі, які знаходяться у володінні одного або обох з подружжя, належать боржнику [18, с. 346]. Відповідно до ст. 1398 ЦК Греції у відносинах з кредиторами подружжя припускається, що рухомі речі, якими володіє кожен з подружжя, належать відповідно дружині або чоловіку, хто є боржником. Разом з тим, кожен з подружжя може оспорити право власності іншого [322]. Згідно зі ст. 930 ЦК Швейцарії презюмується, що володілець майна є його власником [380, с. 253].

Однак, внутрішня функція досліджуваної презумпції не втрачає повністю свого значення. Так само зберігається значення судової функції, але лише у частині правовідносин подружжя між собою і лише стосовно частини майна, набутого під час шлюбу. Закріплюючи роздільність майна подружжя, законодавець зазвичай передбачає можливість набуття подружжям майна спільно, враховуючи спільність їх інтересів та об'єднання їх зусиль упродовж шлюбу. Однак, таке майно ніби залишається поза правовим режимом подружнього майна, оскільки за правилами зазначених режимів майна подружжя для його врахування необхідно чітко визначити титульного власника. В протилежному випадку, неможливо

визначити приріст майна кожного з подружжя та присудити відповідну компенсацію.

Враховуючи вказане, в § 8 Закону Німеччини про предмети домашнього вжитку закріплено презумпцію спільної власності на предмети домашнього вжитку, набуті подружжям протягом шлюбу, якщо неможливо визначити їх належність на праві власності одному з подружжя [305]. Згідно зі ст. 200 ЦК Швейцарії якщо не доведено інше, презюмується, що річ або майно належить подружжю на праві спільної власності [380, с. 56]. Відповідно до § 89 Закону Фінляндії про шлюб у разі поділу майна подружжя, якщо обставини не свідчать і не може бути доведено належність рухомої речі одному з подружжя або що вона є спільним майном, вважається, що подружжя набуло її спільно і на рівних правах [335]. На практиці вважається, що кожен з подружжя є власником $\frac{1}{2}$ частки такої речі. При цьому, до таких правовідносин застосовується Закон Фінляндії про окремі відносини спільної власності 1958 р. Зазвичай ця презумпція застосовується стосовно речей домашньої обстановки, якими подружжя користується для задоволення своїх спільних потреб [303, с. 15-16].

Для режиму універсальної майнової спільності подружжя загалом нехарактерним є існування досліджуваної презумпції, адже з укладенням шлюбу все майно стає спільним, а тому зникає потреба у визначенні правового режиму окремих речей. Саме таким був підхід Нідерландів до часу здійснення реформи сімейного права у 2011 році. В теперішній редакції ст. 1:94 ЦК Нідерландів з'явилася презумпція спільності майна подружжя у разі виникнення спору між подружжям і неможливістю довести належність майна одному з них. Примітно, що стосовно кредиторів ця презумпція не застосовується [290]. Однак, причина цього полягає не в захисті прав подружжя, а навпаки – забезпеченні прав кредиторів, які за загальним правилом мають можливість звернути стягнення на все майно подружжя за боргами одного з них [290, коментар], про що йтиметься в наступних розділах дисертаційного дослідження.

Законодавча техніка скандинавських держав, в яких закріплено правовий режим відкладеної майнової спільності подружжя, за загальним правилом не

передбачає використання юридичної конструкції презумпції спільності майна подружжя. Насамперед, це обумовлено існуванням концепції «шлюбного майна», до якого включається все майно подружжя, якщо лише щодо цього майна не було зроблено відповідне застереження про його невключення до «шлюбного майна». Тому, подібно до універсальної майнової спільності подружжя, відсутня сама необхідність використовувати презумпцію у якості правового механізму регулювання.

Як вказувалося в першому розділі дисертаційного дослідження сімейне законодавство Австрії, в якому режим роздільності майна закріплено у якості легального майнового режиму подружжя, містить положення про виникнення права спільної власності подружжя на низку речей і майнових прав. Однак, австрійським законодавством не передбачена юридична конструкція презумпції спільності майна, щодо якого неможливо встановити його належність одному з подружжя.

На особливу увагу заслуговують законодавчі положення західноєвропейських держав, у яких режим майнової роздільності подружжя закріплений у якості альтернативного (виборного). Так, в ст. 1468 ЦК Бельгії передбачено презумпцію, що рухоме майно, щодо якого не доведено його належність одному з подружжя, вважається спільним майном подружжя [274]. В аналогічному випадку ЦК Франції і ЦК Люксембургу передбачають, що майно, щодо якого жоден з подружжя не може довести своє право власності, вважається їх спільним⁵ і належить кожному з них в розмірі $\frac{1}{2}$ частини (ст. 1538 обох кодексів) [274; 275]. До цих правовідносин підлягають застосуванню законодавчі положення щодо спільної сумісної власності (зокрема, ст.ст. 815-815-17 ЦК Франції), але в будь-якому разі не норми стосовно правового режиму майнової спільності подружжя [див.: 355, с. 34-35; 298, с. 46].

Такий самий підхід має місце і в законодавстві держав Піренейського

⁵ В даному випадку у законодавстві вживається термін «неподільний» (фр. «*indivision*»), яким у франкомовному законодавстві позначається спільна сумісна власність, на відміну від терміну «майнова спільність» або ж «спільне майно» (фр. «*communauté*», бельгійська фр. «*patrimoine commun*»), яким позначається режим майнової спільності подружжя.

півострова. Так, у ст. 1441 ЦК Іспанії передбачено, що якщо не можливо визначити кому з подружжя належить майно чи права, презюмується, що вони належать обом порівну. Вважається, що воно належить подружжю на праві спільної сумісної власності, до якої підлягають застосуванню загальні положення ЦК щодо співвласності (зокрема, ст. 392 і наступні). Той факт, що подружжя набуло майно спільно, тим не менше не означає можливість застосування будь-яких положень щодо майнової спільності подружжя [259, с. 27-28]. Згідно зі ст. 1736 ЦК Португалії в разі наявності сумнівів щодо належності рухомого майна одному з подружжя, таке майно вважається належним подружжю на праві спільної власності [351, с. 20].

У ст. 219 ЦК Італії закріплено презумпцію належності подружжю на праві спільної сумісної власності⁶ в рівних частках майна, щодо якого жоден з подружжя не може довести своє право власності [307].

Отже, для європейських держав характерним є те, що право спільної власності подружжя виникає саме при режимі їх майнової роздільності щодо речей, які набувалися подружжям спільно або у разі неможливості доведення їх належності винятково одному з подружжя. Натомість до правовідносин подружжя, які виникають у межах режиму їх майнової спільності, положення про спільну власність застосуванню не підлягають. Такі правовідносини регламентуються виключними, особливими правилами, які охоплюють не лише відносини власності, але також і зобов'язальні правовідносини подружжя з третіми особами.

Зазначене також підтверджується Принципами європейського сімейного права щодо майнових відносин подружжя у частині регламентації правового режиму участі у доходах подружжя. Зокрема, згідно з принципом 4:20, який має назву «Презумпція спільної власності» (анг. *«presumption of joint ownership»*), майно вважається (презюмується) спільною власністю обох з подружжя поки не доведено інше [362].

⁶ Законодавцем вживається термін «спільна власність» (італ. *«proprietà indivisa»*), порівняно з терміном «майнова спільність» або «спільне майно» (італ. *«comunione»*).

В сімейному законодавстві Шотландії, яке закріплює роздільність майна подружжя, тим не менш існує «презумпція рівності часток подружжя в речах домашньої обстановки» (анг. *«presumption of equal shares in household goods»*) (ст. 25 Закону про сім'ю 1985 р.) [297]. Зокрема, у разі виникнення питання щодо права власності подружжя щодо будь-яких речей домашньої обстановки, набутих від третіх осіб у зв'язку з або у шлюбі іншим способом ніж дарування або спадкування, презюмується рівність часток кожного з подружжя на такі речі, поки не доведено інше. При цьому, не має правового значення факт придбання вказаних речей самостійно одним з подружжя або обома ними, але у нерівних частках. Під речами домашньої обстановки розуміються будь-які речі, які зберігалися чи використовувалися коли-небудь протягом шлюбу в будь-якому будинку подружжя для спільних домашніх цілей подружжя. При цьому, ними не є кошти чи цінні папери, будь-які дорожні транспортні засоби, домашні тварини.

В ст. 26 Закону Шотландії про сім'ю 1985 р. закріплено ще одну презумпцію рівності часток подружжя щодо грошей та майна, які походять від видатків на ведення домашнього господарства (анг. *«presumption of equal shares in money and property derived from housekeeping allowance»*). Зокрема, у разі виникнення питання щодо грошей, які походять від наданої будь-ким з подружжя допомоги для витрат спільного господарства або інших подібних цілей, чи майно, набуте за такі грошові кошти, за відсутності договору між подружжям, вони вважаються належними кожному з подружжя в рівних частках [297].

Таким чином, можна зробити проміжний висновок, що формулювання презумпції спільності майна подружжя відрізняється в законодавстві різних європейських держав. Найбільш загальним є її формулювання як припущення належності майна до майнової спільності подружжя або ж як складової спільного майна подружжя, поки не доведено протилежне. Таке визначення характерне для європейських держав, законодавство яких закріплює правовий режим обмеженої майнової спільності подружжя. В цьому випадку фактом-основою презумпції є набуття подружжям майна упродовж шлюбу або застосування відповідного правового режиму майна подружжя (формулювання залежить від особливостей

законодавчої техніки та сутності відповідного режиму в конкретній державі). Тоді як фактом, який припускається, є входження майна до спільної майнової маси, а у випадку Болгарії – спільність внеску обох з подружжя у придбання спільного майна.

Відсутність в законодавстві окремих держав презумпції спільності подружнього майна стосовно нерухомості пояснюється тим, що законодавець таких держав припускає можливість існування ситуації, коли таке майно не матиме титульного власника або/та не буде відома підстава його набуття. Зазвичай це означає, що в державі існує відповідний реєстр нерухомого майна, в якому фіксується відповідна інформація. Водночас досвід Італії вказує на недоцільність такого підходу, оскільки наявність відомостей в реєстрі ще не означає відсутність права у обох з подружжя чи неможливість його виникнення (наприклад, набувальна давність стосовно нерухомості).

Для правових режимів майна подружжя, які характеризуються роздільністю управління подружнім майном, типовим є закріплення презумпції належності подружжю на праві спільної сумісної власності речей, щодо яких жоден з них не може довести своє виключне право власності або які набувалися ними спільно. Зазвичай йдеться про речі домашньої обстановки, якими подружжя володіє та користується спільно в силу спільності їх побуту.

В національному сімейному законодавстві відсутня правова норма, в назві якої вживалося б слово «презумпція», що вочевидь обумовлено особливостями законодавчої техніки. Правові норми, які закріплюють елементи досліджуваної презумпції, передбачені ст. 60 СК України. Згідно з ч. 1 вказаної статті майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один з них не мав з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу). При цьому, відповідно до ч. 2 ст. 60 СК України вважається, що кожна річ, набута за час шлюбу, крім речей індивідуального користування, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

Радянське сімейне законодавство також містило подібні правові положення. Так, відповідно до ст. 12 Основ законодавства СРСР про шлюб і сім'ю (1968 р.) [89], ст. 22 КпШС (1969 р.) [46] майно, нажите подружжям за час шлюбу, є його спільною сумісною власністю. Кожен з подружжя має рівні права володіння, користування і розпорядження цим майном. Подружжя користується рівними правами на майно і в тому разі, якщо один з них був зайнятий веденням домашнього господарства, доглядом за дітьми або з інших поважних причин не мав самостійного заробітку.

Як зазначалося у попередньому розділі термін «нажитий» стосовно майна, набутого подружжям під час шлюбу, став уособленням радянської трудової концепції, яка знаходила своє відображення у сімейному законодавстві радянського періоду. Крізь призму зазначених уявлень відбувався розвиток радянської доктрини сімейного права. Крім того, в радянському законодавстві відповідні норми не формулювалися з використанням елементів презумпції, тобто як припущення існування певного факту, як це має місце у ч. 2 ст. 60 СК України. Таке положення не було відоме радянському сімейному законодавству. Відтак в науці радянського сімейного права утвердився підхід, за яким для виникнення права спільної сумісної власності подружжя на майно необхідна була наявність юридичного складу, обов'язковими елементами якого виступали набуття майна в період шлюбу і наявність спільної праці подружжя (можливі також додаткові елементи або як варіації зазначених – ведення спільного господарства, фактичне проживання разом) [184, с. 89-90; 243, с. 119-111; 248, с. 10-11; 45, с. 62; 26, с. 23]. Вочевидь вказані варіації пов'язані з розвитком норми про можливість суду визнати роздільним майно, нажите кожним з подружжя під час їх роздільного проживання при фактичному припинення шлюбу, яка була внесена до ст. 12 Основ законодавства СРСР про шлюб і сім'ю Законом СРСР від 22 травня 1990 р. [75] і відповідних статей кодексів про шлюб і сім'ю союзних республік, зокрема, ст. 28 КпШС Указом Президії Верховної Ради УРСР від 28 січня 1991 р. [118].

Національне сімейне законодавство, як відзначається в літературі, закріплює досліджувану презумпцію, але у науці сімейного права не склалося єдиного

підходу до її назви. Одні науковці використовують назву «презумпція права спільної сумісної власності на майно, набуте подружжям в період шлюбу», або «презумпція виникнення права спільної сумісної власності подружжя на майно» [179, с. 106; 235, с. 434-435; 178, с. 186; 166, с. 134; 69, с. 105; 5, с. 104]. Такий же підхід щодо найменування зустрічається і в практиці вищих судів [див. напр.: 203; 218; 222; 223]. Натомість інші науковці вживають термін «презумпція спільності майна подружжя» [28, с. 141-142; 73, с. 83; 74; 58, с. 87-88; 38, с. 15; 168, с. 111]. На думку дисертанта, перше найменування досліджуваної презумпції не можна вважати вдалим, оскільки як зазначалося вище, презумпція стосується припущення існування саме факту, а не права. Друге найменування хоча і не узгоджується з положеннями чинного СК України, згідно з яким презюмується належність майна до об'єктів права спільної сумісної власності, проте відповідає теоретичним положенням щодо правової категорії презумпції.

У вітчизняній науці сімейного права склалося два підходи щодо застосування презумпції спільності майна, набутого подружжям. Перший з них тісно пов'язаний з вищезазначеними соціалістичними уявленнями і обумовлює застосування досліджуваної презумпції наявністю юридичного складу, який включає «набуття майна під час зареєстрованого шлюбу, спільне проживання подружжя і ведення спільного господарства, тобто наявність спільної праці подружжя» [69, с. 106-108; 88, с. 10; 233, с. 9]. Вказаний підхід ґрунтується на ототожненні понять «нажитий» і «набутий» (яке вживається в чинному СК України), а також спробі комплексного тлумачення ст. 60 СК України і п. 3 ч. 1 ст. 57, ч. 3, 4, 6 ст. 57 СК України, в яких закріплено випадки виникнення права особистої приватної власності на майно.

Прихильники другого підходу очевидно розрізняють зміст понять «нажитий» і «набутий», а відтак вважають, що єдиною умовою застосування презумпції спільності майна подружжя є факт набуття такого майна в період шлюбу (крім випадків, встановлених законом або договором) [166, с. 134; 23, с. 147-148; 184, с. 89-90]. Тобто, за твердженням прихильників першого підходу, в даному випадку має місце буквальне тлумачення ст. 60 СК України.

В національній судовій практиці зустрічаються обидва зазначені підходи. Другий підхід, для якого єдиною умовою застосування презумпції спільності майна подружжя, є набуття майна в період шлюбу, донедавна був пануючим в судовій практиці. Так, наприклад, у справі про поділ будинку обоє з подружжя визнали і підтвердили доказами, що спірний будинок був придбаний матір'ю одного з них за її особисті кошти, але не введений в експлуатацію. Потім подружжя ввело спірний будинок в експлуатацію, але оформило його на ім'я одного з них (питання законності таких дій суд не досліджував). Суд першої інстанції, встановивши джерело придбання спірного будинку, відмовив у позові [162]. Проте суд апеляційної інстанції, рішення якого підтримав Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, рішення суду першої інстанції скасував і ухвалив нове про задоволення позову і поділ спірного будинку між подружжям, вказавши, що принципове значення має факт набуття майна подружжям в період шлюбу [153; 215]. В інших, менш складних, справах вищі суди України неодноразово вказували на необхідність саме спростування зацікавленою стороною матеріально-правової «презумпції права спільної сумісної власності» [див. напр.: 203; 213; 216; 218; 220; 222; 223].

Однак, наприкінці 2013 року Верховний Суд України почав змінювати судову практику, надаючи перевагу першому підходу, який пов'язує застосування досліджуваної презумпції з наявністю юридичного складу. Так, вперше у постанові Верховного Суду України від 02 жовтня 2013 р. у справі № 6-79цс13 [95] суд вказав, що належність майна до спільної сумісної власності подружжя визначається не тільки фактом придбання його під час шлюбу, але і спільністю участі подружжя коштами або працею в набутті майна. Суд повинен установити не тільки факт набуття майна під час шлюбу, але й той факт, що джерелом його набуття є спільні сумісні кошти або спільна праця подружжя. В подальшому Верховний Суд України неодноразово підтверджував вказану правову позицію [напр. 100].

Більш того, постановою у справі № 6-38цс15 від 03 червня 2015 року [99] Верховний Суд України розширив необхідні умови для застосування ст. 60 СК

України, вказавши, що критеріями, які дозволяють надати спірному набутому майну режим спільного майна є: (1) час набуття такого майна, (2) кошти, за які таке майно було набуто (джерело набуття), (3) мета придбання майна, яка дозволяє надати йому правовий режим спільної власності подружжя. Тільки в разі встановлення цих фактів і визначення критеріїв норма статті 60 СК України вважається правильно застосованою.

На думку дисертанта, пов'язування застосування презумпції спільності майна подружжя з наявністю вищезазначених додаткових умов повністю нівелює її сутність, оскільки особа, яка посилається на презумпцію, повинна доводити перед судом існування таких додаткових умов. Крім того, такий підхід породжуватиме проблеми з визначенням правового режиму майна подружжя. Як приклад можна розглянути справу, коли дружина пред'явила позов про поділ спільного майна подружжя, а чоловік подав зустрічну позовну заяву про визнання майна його особистою приватною власністю. У разі застосування досліджуваної презумпції (в силу факту набуття майна у шлюбі), то у разі недоведення чоловіком наявності у нього права особистої приватної власності на спірне майно, таке майно буде визнане спільним. Проте якщо для застосування вказаної презумпції, окрім самого факту набуття спірного майна в шлюбі, необхідно також довести факт такого набуття за спільні кошти, а також мету набуття, то дружина може цього і не зробити. Оскільки згідно ст.ст. 10, 57 ЦПК України кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог чи заперечень, то недоведення дружиною факту набуття майна за спільні кошти не означає автоматичного визнання факту, що таке набуття відбулося за особисті кошти чоловіка. А тому за умови, що чоловік не доведе наявності у нього права особистої приватної власності на спірне майно (або як варіант взагалі не пред'явить такий позов), то суд відмовить в обох позовах. Відтак, правовий режим спірного майна залишиться невизначеним.

Вже сьогодні практикуючі юристи висловлюють думку, що оскільки на позивача покладається обов'язок доведення наявності спільних коштів чи праці подружжя при набутті майна, то недоведення ним цих обставин повинно

призводити до відмови у задоволенні позову про поділ спільного майна [див. напр.:231]. Слідування зазначеній логіці на практиці, вочевидь, ставитиме у краще становище того з подружжя, хто є титульним власником майна.

Можна виділити кілька причин домінування вищезазначеного підходу у національній судовій практиці. По-перше, це перебування низки науковців та суддів під впливом радянської доктрини сімейного права, що призвело до ототожнення понять «нажитий» та «набутий», про що вказувалося вище. По-друге, ймовірно має місце запозичення російського досвіду через російську юридичну літературу. Варто зазначити, що в російському СК відбулася модернізація радянського підходу шляхом усунення зв'язку між працею і заробітною платнею як її матеріалізацією та виникненням спільної сумісної власності подружжя. Натомість відбулося зміщення акценту на спільні кошти подружжя, що знаходить своє підтвердження як в законодавстві (ч. 2 ст. 34 СК РФ) [176], так і російській науці сімейного права [див. напр.: 3, с. 144; 107, коментар ст. 34]. При цьому, російське законодавство не містить досліджуваної презумпції.

Враховуючи зазначене вище, на думку дисертанта, можна стверджувати про відмінність умов застосування презумпції спільності майна подружжя та умов виникнення у подружжя права спільної сумісної власності. Залежно від положень законодавства конкретної держави можна говорити про застосування відповідно одних або інших. Відтак, умовою застосування презумпції спільності майна подружжя є лише доведення факту-основи набуття такого майна в період шлюбу. Натомість умовами виникнення права спільної сумісної власності можна розглядати спільне проживання подружжя (оскільки, наприклад, згідно ч. 6 ст. 57 СК України його відсутність є підставою для визнання майна особистою приватною власністю одного з подружжя), набуття майна за спільні кошти (оскільки, наприклад, згідно з п. 3 ч. 1 ст. 57 СК України якщо такі кошти є особистими, то набуте за них майно також є особистою приватною власністю одного з подружжя) чи спільною працею. Як вбачається з вищевказаних норм СК України зазначені умови виникнення права спільної сумісної власності формулюються науковцями від супротивного, тобто як умови невиникнення права

особистої приватної власності, що як свідчить національна судова практика в подальшому призводить до плутанини і неоднозначності застосування судами досліджуваних правових норм. Враховуючи зазначене вище, доведенню повинні підлягати не наявність спільних коштів, за які було набуто майно, чи спільного проживання подружжя на час придбання майна, а відсутність цих обставин при набутті майна.

Також необхідно зауважити на невдалому найменуванні ст. 60 СК України – «Підстави набуття права спільної сумісної власності подружжя» [181]. Назва ст. 22 КпШС – «Спільна сумісна власність подружжя» [46] також не видається вдалою з точки зору категоріального апарату сучасного цивільного і сімейного законодавства України. Глава 24 ЦК України називається «Набуття права власності» [181] і присвячена підставам виникнення права власності. Згідно з ч. 1 ст. 328 ЦК України право власності набувається на підставах, що не заборонені законом, зокрема із правочинів. В наступних статтях глави 24 ЦК України розкривається зміст кожної з підстав набуття права власності. Тобто, в чинному ЦК України поняття «підстава» вживається для позначення способу набуття права власності. В науці цивільного права досить часто вживається саме поняття «способи набуття права власності» (а не підстави) [235, с. 325-328]. Такими способами є набуття права власності за правочином, специфікація, створення нової речі тощо.

Натомість в ст. 60 СК України не закріплено жодного способу набуття права власності. В силу ст. 60 СК України подружжям майно може набуватися різними способами, зокрема, за договором, шляхом створення нового майна тощо.

Більшість країн пострадянського простору в своєму сучасному сімейному законодавстві зберегли структуру і найменування відповідної статті радянських кодексів про шлюб і сім'ю, тобто «Сумісна власність подружжя» (ст. 34 СК Росії [176], ст. 20 СК Молдови [173], ст. 1158 ЦК Грузії [14], ст. 201 ЦК Вірменії [15], ст. 32 СК Азербайджану [171], ст. 35 СК Киргизстану [172], ст. 34 СК Таджикистану [174]) або «Спільна сумісна власність подружжя» (§ 25 Закону Естонії про сім'ю [296], ст. 3.88 ЦК Литви [271], ст. 23 КпШС Білорусі [47], ст. 33

КпШС Казахстану [48], ст. 23 СК Узбекистану [175], ст. 52 СК Туркменістану [177]). Подібні назви статей сімейного законодавства мають місце в постсоціалістичних державах і навіть країнах Західної Європи, наприклад, ст. 339 ЦК Румунії [346], ст. 36 СК Хорватії [349], ст.ст. 251, 252 СК Боснії і Герцеговини [356], ст. 21 СК Болгарії [170], ст. 1:94 ЦК Нідерландів [290]. Тоді як в інших державах, юридична техніка сімейного законодавства яких характеризується відсутністю назви в кожній статті, подібні назви стосуються окремих структурних підрозділів, наприклад, ЦК Чехії, ЦК Латвії, Кодекс Польщі про сім'ю і опіку, ЦК Чехословаччини (який залишається чинним в Словацькій Республіці), а у європейських державах, законодавство яких оперує терміном «режим», назва відповідного структурного підрозділу зазвичай позначається з використанням цього терміну (наприклад, ЦК Франції, ЦК Бельгії, ЦК Іспанії, ЦК Угорщини).

Враховуючи зазначене, на нашу думку, назву ст. 60 СК України доцільно змінити шляхом виключення слова «підстави» або шляхом її викладення в новій редакції – «Презумпція спільності майна подружжя». Другий варіант видається більш вдалим, але за умови внесення змін і до змісту ст. 60 СК України, про що йтиметься далі.

Крім недосконалості назви, зауважимо також про внутрішню суперечливість змісту ст. 60 СК України, оскільки в ч. 2 цієї статті закріплено безумовну презумпцію належності майна до об'єктів права спільної сумісної власності подружжя (крім речей індивідуального користування). Тоді як в ч. 1 ст. 60 СК України виникнення права спільної сумісної власності на майно подружжя, набуте в період шлюбу, ставиться в залежність від поважності причин відсутності самостійного заробітку (доходу) кожного з подружжя.

Очевидно, вказана проблема обумовлена непослідовністю законодавця в реформуванні національного сімейного законодавства, коли поряд з нормами сімейного права радянського періоду закріплюються нові правові положення, які відповідають сучасним умовам розвитку майнових відносин подружжя. Так, вище цитувалися ст. 12 Основ законодавства СРСР про шлюб і сім'ю (1968 р.) [89] і ст. 22 КпШС (1969 р.) [46]. Роз'яснюючи закріплене вказаними нормами правове

положення, Пленум Верховного Суду СРСР вказав у пункті 14 своєї постанови від 04.12.1969 № 10 «Про практику застосування судами Основ законодавства Союзу РСР і союзних республік про шлюб і сім'ю» [80] та пункті 16 постанови від 28.11.1980 № 9 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про розірвання шлюбу» [79], що частка одного з подружжя може бути збільшена, зокрема, якщо інший з подружжя ухилявся від суспільно корисної праці.

Постанови Пленуму Верховного Суду УРСР, які стосуються майнових відносин подружжя, а саме від 15.06.1973 № 6 «Про деякі питання, що виникли в судовій практиці по застосуванню КпШС УРСР» [119], від 31.08.1979 № 8 «Про судову практику в справах про розірвання шлюбу» [128] та від 25.03.1988 № 4 «Про практику розгляду судами справ про розірвання шлюбу» [127] не закріплювали правових положень про наслідки відсутності у одного з подружжя самостійного заробітку та про підстави відступу від засади рівності часток подружжя у праві спільної сумісної власності. Однак, уже у пункті 10 постанови Пленуму Верховного Суду України від 12.06.1998 № 16 «Про застосування судами деяких норм КпШС України» серед інтересів одного з подружжя, які заслуговують на увагу, що є підставою відступу від засади рівності часток при поділі спільного майна подружжя, вказано відсутність у одного з подружжя без поважних причин самостійного заробітку чи інших доходів [120].

Отже, радянське сімейне законодавство гарантувало рівність прав на майно тому з подружжя, хто з поважної причини не мав самостійного заробітку. Водночас, ухилення одного з подружжя від суспільно корисної праці було підставою для відступу від засади рівності часток подружжя в праві спільної сумісної власності. Враховуючи, що праця в СРСР була обов'язком (ст. 60 Конституції СРСР 1977 р. [53], ст. 12 Конституції УРСР 1978 р. [52]), можна зробити висновок, що відсутність самостійного заробітку без поважної причини було тотожним ухиленню від суспільно корисної праці (на відміну від сучасного етапу розвитку економічних відносин, де існують інші види доходів, які не передбачають обов'язку особи працювати, що дозволяє стверджувати, що на

даний час перше поняття охоплює друге і є ширшим за змістом). Таким чином, радянським законодавцем була вибудована логічна і послідовна система взаємопов'язаних правових норм щодо визнання набутого подружжям майна спільним сумісним і правових наслідків відсутності у одного з подружжя без поважних причин самостійного заробітку [145].

Натомість український законодавець в ч. 1 ст. 60 СК України вирішив об'єднати в одну дві норми радянського періоду, закріпивши виникнення права спільної сумісної власності на майно, набуте подружжям за час шлюбу, незалежно від того, що один з них не мав самостійного заробітку (доходу), саме з поважної причини. Відтак, буквально тлумачення змісту ч. 1 ст. 60 СК України дає підстави для висновку, що якщо один з подружжя без поважної причини не мав самостійного заробітку (доходу), то право спільної сумісної власності не виникає. При цьому, в ст. 57 СК України, яка регламентує випадки виникнення права особистої приватної власності на майно, немає норми, яка б кореспондувала ч. 1 ст. 60 СК України, передбачаючи виникнення права особистої приватної власності в одного з подружжя у разі відсутності у іншого доходу без поважних причин.

Можна спробувати стверджувати, що згідно з п. 3 ч. 1 ст. 57 СК України, який передбачає виникнення особистої приватної власності одного з подружжя на набуте ним за особисті кошти майно, за час відсутності у одного з подружжя без поважних причин самостійного доходу у іншого з подружжя виникає право особистої приватної власності на його заробіток і доходи. Проте, такий підхід видається безпідставним і штучним, оскільки в п. 3 ч. 1 ст. 57 СК України йдеться не про особисті кошти одного з подружжя, а про набуття таким з подружжя майна за особисті кошти. Застосування вказаного правового положення таким чином фактично означає створення нової норми, а не тлумачення існуючої, що вочевидь є недоречним.

Відтак, оскільки національне законодавство передбачає лише два можливих правових режими майна подружжя – право спільної сумісної власності подружжя або право особистої приватної власності одного з них, то правовий режим майна, набутого подружжям за час відсутності у одного з них без поважних причин

самостійного доходу, залишається невизначеним. Пленум Верховного Суду України уникнув спроби вирішити зазначену проблему, вказавши в пункті 30 своєї постанови від 21.12.2007 № 11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя», що підставами відступу від засади рівності часток кожного з подружжя у праві спільної сумісної власності потрібно розуміти не тільки випадки, коли один із подружжя не дбав про матеріальне забезпечення сім'ї, приховав, знищив чи пошкодив спільне майно, витрачав його на шкоду інтересам сім'ї, але і випадки коли один із подружжя не мав з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку чи доходу (ч. 1 ст. 60 СК). Тобто, замість вказівки про те, що відсутність у одного з подружжя самостійного доходу без поважних причин є підставою для відступу від засади рівності часток подружжя, що означало б відтворення радянського досвіду, пленум вищої судової інстанції вказав, що такою підставою є відсутність самостійного доходу з поважних причин. Можна припустити, що пленум допустив помилку, зазначивши замість «без поважних причин» словосполучення «з поважних причин». Однак на нашу думку, Пленум Верховного Суду України зробив це усвідомлено, оскільки інша підстава відступу від засади рівності часток подружжя, а саме коли один з подружжя не дбав про матеріальне забезпечення сім'ї, охоплює випадок відсутності у одного з подружжя самостійного доходу без поважних причин, включаючи поряд з цим випадки коли самостійний дохід подружжя наявний, але витрачається не в інтересах сім'ї (наприклад, ухилення від придбання чи утримання майна, його витрачання, приховування).

В національній судовій практиці вищезазначена проблема невизначеності правового режиму майна подружжя зазвичай вирішується на користь його визнання спільною сумісною власністю шляхом ігнорування другої частини правової норми ч. 1 ст. 60 СК України, посилення на презумпцію спільності майна подружжя та цитування ч. 2 ст. 60 СК України і ч. 2 ст. 61 СК України, яка закріплює, що об'єктом права спільної сумісної власності є заробітна плата,

пенсія, стипендія, інші доходи, одержані одним із подружжя [155; 193]. Проте, такий підхід також видається необґрунтованим, оскільки якщо ст. 60 СК України має назву «Підстави набуття права спільної сумісної власності подружжя», то ст. 61 СК України називається «Об'єкти права спільної сумісної власності», що обумовлює сфери їх правового регулювання. Відтак, одержані одним з подружжя доходи можуть належати як спільно подружжю, так і особисто одному з них в залежності від їх законодавчо визначеного правового режиму, а тому недоречно посилалися на ч. 2 ст. 61 СК України і стверджувати, що всі перелічені в ній види доходів одного з подружжя є спільним майном такого подружжя.

Вирішення досліджуваної проблеми можливо двома шляхами: або чітким закріпленням зміни правового режиму майна подружжя на особисту приватну власність у разі, якщо один з них не має самостійного доходу без поважних причин, або виключенням з ч. 1 ст. 60 СК України словосполучення «незалежно від того, що один з них не мав з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу)» чи його заміною на «незалежно від того, що один з них не мав самостійного заробітку». На нашу думку, другий спосіб є більш прийнятним, оскільки краще забезпечує баланс інтересів кожного з подружжя. По-перше, утрудненим видається практичне встановлення моменту, з якого майно можна вважати особистим. З моменту звільнення особи з роботи у такої особи чи її/його сім'ї можуть бути заощадження, особа може отримувати допомогу по безробіттю тощо, що розмиває точку відліку початку правового режиму особистої приватної власності на набуте майно. По-друге, невизначеність моменту зміни правового режиму майна подружжя буде підставою для неоднозначності практики застосування і зловживань з боку правозастосовчих органів. Наприклад, у разі придбання майна після звільнення особи з роботи інший з подружжя може стверджувати, що таке майно придбано за його особисті кошти, особливо у разі впливу значного проміжку часу. По-третє, в сучасних українських реаліях досить часто дохід подружжя має неофіційний характер, що слугуватиме підставою для отримання при поділі майна переваги тим з подружжя, хто має офіційний дохід.

Зрештою, по-четверте, оскільки один з подружжя не припиняє шлюбні відносини за відсутності в іншого самостійного доходу без поважних причин, то очевидно перший з них також має якусь зацікавленість в збереженні шлюбу.

Також хотілось би звернути увагу на непослідовність законодавця при формулюванні змісту ч. 2 ст. 60 СК України, яка цитувалася вище. Зокрема, роблячи виняток з речей, які є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, законодавець зазначив лише речі індивідуального користування. На нашу думку, причина такої уваги з боку законодавця саме до речей індивідуального користування обумовлена його перебуванням під впливом радянської доктрини сімейного права. Зокрема, ст. 24 КпШС передбачала, що речі індивідуального користування, хоча б вони і були придбані під час шлюбу за рахунок спільних коштів подружжя, є роздільним майном кожного з подружжя. З погляду доктрини радянського сімейного права, згідно з якою подружжям речі «наживалися», тобто умовами застосування презумпції права спільної сумісної власності подружжя були набуття майна в шлюбі за рахунок спільних коштів чи спільної праці, норма ч. 2 ст. 60 СК України виглядає логічною. Тобто, особливістю речей індивідуального користування було те, що вони «наживалися» подружжям разом, але належали кожному з них окремо. Однак, з погляду сучасного сімейного права, коли умовою застосування досліджуваної презумпції є лише факт набуття речі під час шлюбу, такий підхід до правового регулювання є непослідовним, оскільки ст. 57 СК України поряд з речами індивідуального користування містить перелік видів майна і випадків виникнення права особистої приватної власності одного з подружжя, ст. 58 СК України закріплює вказаний правовий режим щодо плодів і доходів від особистої приватної власності одного з подружжя, а ч. 1 ст. 61 СК України обмежує об'єкти права спільної сумісної власності подружжя лише речами, які не виключені з цивільного обороту. Тобто, закріплення у якості винятку в ч. 2 ст. 60 СК України лише речей індивідуального користування не має ніякого правового значення, оскільки в науці та правозастосовчій практиці використовується системний підхід до тлумачення вказаного законодавчого положення, хоча зміст ч. 2 ст. 60 СК України і

сформульовано таким чином, ніби вказана правова норма має імперативний характер. Тому, з метою удосконалення законодавчої техніки і категоріального апарату СК України доцільним є виключення з ч. 2 ст. 60 СК України словосполучення «крім речей індивідуального користування» і її доповнення словами «поки не доведено протилежне».

Насамкінець звернемо увагу на термінологічний апарат, використовуваний законодавцем для формального вираження досліджуваної презумпції. В силу історичних умов розвитку сімейного законодавства для більшості пострадянських і частини постсоціалістичних країн характерним є використання словосполучення «майно, набуте (як варіація – нажите) подружжям за час шлюбу». Зокрема, крім ст. 60 СК України, воно вживається в ст. 34 СК Росії [176], ст. 23 Кодексу Білорусі про шлюб і сім'ю [47], ст. 20 СК Молдови [173], ст. 1158 ЦК Грузії [14], ст. 32 СК Азербайджану [171], ст. 201 ЦК Вірменії [15], ст. 33 КпШС Казахстану [48], ст. 35 СК Киргизстану [172], ст. 34 СК Таджикистану [174], ст. 52 СК Туркменістану [177], ст. 23 СК Узбекистану [175], ст. 171 СК Сербії [357], ст. 36 СК Хорватії [349], ст. 251 СК Боснії і Герцеговини [356], ст. 21 СК Болгарії [170], § 709 ЦК Чехії [397], § 143 ЦК Чехословаччини [348] (який залишається чинним в Словацькій Республіці).

Вище вже зазначалося, що вперше подібне словосполучення зустрічається в ст. 125 Кодексу законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану УСРР 1926 р. [41, с. 27] та ст. 10 Кодексу законів про шлюб, сім'ю і опіку РСФРР 1926 р. [40, с. 6]. В подальшому досліджуване поняття знайшло своє відображення в сімейному законодавстві держав Центральної та Південної Європи, в яких після Другої світової війни було встановлено режими т.зв. «народної демократії». Власне через радянське сімейне право, яке було зразком для права соціалістичних держав, досліджуване поняття знайшло своє відображення в сучасному сімейному законодавстві пострадянських і постсоціалістичних держав.

Незважаючи на високий рівень юридичної техніки, використаної при формулюванні презумпції спільності майна подружжя в сімейному законодавстві вищезазначених країн, досліджуване словосполучення містить в собі недолік.

Зокрема, чоловік і жінка набувають статусу подружжя лише після укладення шлюбу. Так, відповідно до ст. 21 СК України шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у органі державної реєстрації актів цивільного стану; проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя; релігійний обряд шлюбу не є підставою для виникнення у жінки та чоловіка прав та обов'язків подружжя, крім випадків, коли релігійний обряд шлюбу відбувся до створення або відновлення органів державної реєстрації актів цивільного стану. Згідно з ч. 1, 2 ст. 104 СК України шлюб припиняється внаслідок його розірвання чи смерті одного з подружжя або оголошення його померлим.

Отже, оскільки правовий статус подружжя чоловік і жінка мають лише протягом існування їх шлюбу, словосполучення «майно, набуте подружжям» автоматично означає набуття майна в період шлюбу. Відтак словосполучення «майно, набуте подружжям за час шлюбу» містить в собі тавтологію.

На нашу думку, поява в 20-х роках ХХ століття в радянському сімейному праві досліджуваного словосполучення обумовлена намаганням законодавця надати більшій ваги шлюбу, визнаному державою, оскільки поняття «подружжя» також застосовувалося стосовно релігійного шлюбу та фактичних шлюбних відносин. Очевидно в подальшому це словосполучення механічно переносилося в більш сучасне законодавство.

Проте не всі пострадянські та постсоціалістичні країни вдалися до цього. Зокрема, в ст. 339 ЦК Румунії [346], § 25 Закону Естонії про сім'ю [296], ст.ст. 73, 74 СК Албанії [292] презумпція спільності майна подружжя пов'язується не з перебуванням осіб у шлюбі, а із застосуванням відповідного правового режиму майна подружжя. Тобто, в даному випадку законодавець використовує відмінну юридичну техніку (з вищим ступенем систематизації юридичних норм), формулюючи зміст правових режимів майна подружжя і умови застосування кожного з них.

Насамкінець варто зауважити, що на даний час зміна формулювання презумпції спільності майна подружжя шляхом виключення словосполучення «за

час шлюбу» є недоцільним, оскільки може викликати дискусії в юридичній спільноті та суперечності в правозастосовчій практиці. Однак, зазначена зміна доцільна у разі істотного реформування сімейного законодавства та зміни юридичної техніки при формулюванні змісту правових норм та інститутів сімейного права [136].

2.2 Трансформація особистого майна одного з подружжя в спільне майно подружжя

Національне сімейне законодавство ще з радянського періоду містить положення про виникнення за певних умов права спільної сумісної власності подружжя на особисте майно одного з подружжя. Як вказувалося у першому розділі дисертаційного дослідження ці законодавчі положення є особливістю України чи, точніше, пострадянських держав. Підхід європейських держав істотно відрізняється від національного.

Тому в межах цього структурного підрозділу буде досліджено:

- сутність, теоретичні та практичні проблеми щодо трансформації особистого майна одного з подружжя у спільне майно їх обох за СК України;
- проблеми виникнення права спільної сумісної власності подружжя на доходи, отримані від особистого майна одного з них;
- правила визначення належності майна до особистого або спільного майна подружжя за законодавством європейських держав;
- підходи до розрахунку компенсації у разі набуття майна або виконання зобов'язання за рахунок відмінної майнової маси (тобто майна, належного лише одному з подружжя, за рахунок спільних коштів/зусиль подружжя і навпаки).

Відповідно до ч. 1 ст. 62 СК України, яка має назву «Виникнення права спільної сумісної власності подружжя на майно, що належало дружині, чоловікові», якщо майно дружини, чоловіка за час шлюбу істотно збільшилося у своїй вартості внаслідок спільних трудових чи грошових затрат або затрат другого з подружжя, воно у разі спору може бути визнане за рішенням суду об'єктом права

спільної сумісної власності подружжя [181]. Зазначена правова норма не є абсолютно новою для національного сімейного законодавства, оскільки подібне положення існувало у КпШС з моменту його прийняття в 1969 році. Згідно зі ст. 25 КпШС, яка мала назву «Виникнення спільної сумісної власності подружжя на роздільне майно, що їм належало», якщо майно, яке було власністю одного з подружжя, за час шлюбу істотно збільшилося у своїй цінності внаслідок трудових або грошових затрат другого з подружжя або їх обох, воно може бути визнане судом спільною сумісною власністю подружжя [46].

Насамперед варто звернути увагу на невдале використання законодавцем юридичної термінології у ст. 62 СК України, особливо в її назві, з якого безпосередньо не випливає, що право спільної сумісної власності подружжя виникає на майно, яке є особистою приватною власністю одного з них. Натомість законодавець в назві статті використав словосполучення «майно, що належало дружині, чоловікові», а в її диспозиції – «майно дружини, чоловіка», зміст яких не розкрито в інших нормах СК України. Національне сімейне законодавство послуговується термінами «особиста приватна власність» або «право особистої приватної власності».

Більш того, використання зазначених словосполучень в ст. 62 СК України є суперечливим і непослідовним, оскільки перше з них вжите в минулому часі, а друге – в теперішньому. Як впливає зі змісту вказаної правової норми, майно, що є особистою приватною власністю дружини або чоловіка, може бути визнане судом спільним майном подружжя. Тобто, до ухвалення судового рішення таке майно формально належить одному з подружжя на праві особистої приватної власності і саме з постановленням судового рішення (точніше набранням ним законної сили) змінюється правовий режим такого майна. Відтак, у формулюванні диспозиції правової норми, закріпленої у ст. 62 СК України, видається доцільним використання саме теперішнього часу за умови збереження цієї норми у національному сімейному законодавстві [133].

Використання юридичної термінології у ст. 25 КпШС теж не можна визнати вдалим, але на відміну від СК України в даному випадку принаймні у назві статті

є посилання на «роздільне майно подружжя», яке, виходячи зі змісту ст. 24 КпШС та юридичної термінології вказаного законодавчого акта, відповідає поняттю «особиста приватна власність одного з подружжя», що використовується в СК України. Разом з тим доводиться констатувати, що вжиття законодавцем в назві ст. 25 КпШС поняття «роздільне майно подружжя» не дозволило уникнути неоднозначностей у судовій практиці [див. напр.: 106]. Зокрема судова практика не досягла однорідності щодо питання чи частка того з подружжя, кому належало роздільне майно, яке визнане судом спільною сумісною власністю подружжя у зв'язку з істотним збільшенням його цінності внаслідок трудових або грошових затрат подружжя, підлягає збільшенню на суму вартості такого майна до його поліпшення.

З прийняттям СК України, у ст. 62 якого відсутнє посилання на «особисту приватну власність одного з подружжя», ця проблема залишилася невирішеною. В практиці національних судів склалося два підходи до вирішення спорів щодо застосування ч. 1 ст. 62 СК України. В першому випадку національні суди посилаються на те, що належне на підставі ст. 57 СК України одному з подружжя на праві особистої приватної власності майно не «перетворюється» у спільну сумісну власність подружжя. Право спільної сумісної власності подружжя на підставі ст. 62 СК України відповідно до зазначеного підходу виникає лише на ту частку майна, на яку збільшилася його вартість внаслідок дотримання умов, передбачених вказаною нормою сімейного законодавства України [див. напр. 198; 206; 208; 101].

Така правова позиція ґрунтується на спробі комплексного тлумачення ст.ст. 57, 62 СК України і виходить з того, що у ст. 62 СК України не йдеться про виникнення права спільної сумісної власності подружжя на майно, яке є особистою приватною власністю одного з подружжя. Відповідно ж до ч. 7 ст. 57 СК України якщо у придбання майна вкладені крім спільних коштів і кошти, що належали одному з подружжя, то частка у цьому майні, відповідно до розміру внеску, є його особистою приватною власністю. Інколи суди посилаються на те, що ст. 57 СК України не передбачає зміну правового режиму особистої приватної

власності на спільну сумісну власність подружжя. Тобто, при поділі такого майна подружжя частки кожного з подружжя не можуть бути рівними, оскільки частка того з подружжя, кому належало майно, збільшувалася на суму його первинної вартості. При цьому, національні суди не вдаються до аналізу юридичних понять «майно дружини, чоловіка» і «майно, що належало дружині, чоловікові», які вживаються у ст. 62 СК України, та не з'ясовують який же правовий режим має майно до моменту визнання його об'єктом права спільної сумісної власності. Так само національні суди взагалі не посилаються на ст.ст. 331, 332 ЦК України, які регламентують питання виникнення права власності на новостворену і перероблену річ [133].

Враховуючи вказані недоліки правозастосовчої практики, такий підхід національних судів до застосування ч. 1 ст. 62 СК України видається необґрунтованим і штучним, оскільки не враховує інших положень чинного законодавства України. По-перше, законодавець виділяє лише два можливі правові режими майна подружжя – спільна власність або особиста приватна власність. Тобто, очевидно зазначена правова норма стосується саме майна, яке належить одному з подружжя на праві особистої приватної власності, правовому регулюванню якого присвячено ст.ст. 57 – 59 СК України.

По-друге, зазначений висновок також підтверджується комплексним аналізом ст. 58 і ч. 2 ст. 62 СК України, які регулюють правовий режим доходів, отриманих від майна, що є особистою приватною власністю одного з подружжя. Правова норма ч. 2 ст. 62 СК України закріплює умови, дотримання яких є підставою для визнання доходів від особистої приватної власності одного з подружжя, які за загальним правилом також є особистою приватною власністю такого з подружжя, спільною сумісною власністю подружжя. Тобто в даному випадку йдеться про «перетворення» особистої приватної власності у спільну сумісну власність подружжя. При цьому частки кожного з подружжя є рівними, оскільки у цьому випадку, на відміну від передбаченого ч. 1 ст. 62 СК України, не виникає доданої вартості такого майна.

По-третє, у ст. 62 СК України йдеться про визнання майна об'єктом права

спільної сумісної власності, а не про його поділ (хоча не можна відкидати тієї обставини, що зазвичай одним із подружжя в суді заявляються одночасно вимоги про визнання майна спільною сумісною власністю і його поділ). Відтак, не зрозуміло, яким чином вирішувати спір, якщо особою заявлено вимогу про визнання речі спільною сумісною і не заявлено про її поділ як спільного сумісного майна подружжя, що дозволяє суду відступати від засад рівності часток подружжя. У такому випадку, враховуючи вищезазначену правову позицію, на практиці суд буде позбавлений можливості ухвалити рішення, яким визнати частину речі спільною сумісною власністю, а іншу частину – особистою приватною власністю.

По-четверте, чинне законодавство України серед підстав для відступу від засади рівності часток кожного з подружжя у праві спільної сумісної власності не передбачає такої підстави, як внесення первісного майна, належного одному з подружжя на праві спільної сумісної власності, до спільного сумісного майна подружжя.

По-п'яте, у ч. 7 ст. 57 СК України йдеться про придбання майна за грошові кошти. Тобто, вказана правова норма не підлягає безпосередньому застосуванню до новоствореного чи переробленого майна, оскільки їх набуття відповідно до ст.ст. 331, 332 ЦК України здійснюється на підставі окремих способів набуття права власності поряд з набуттям права власності за договором чи правочином. Крім того, у випадку, передбаченому в ч. 1 ст. 62 СК України, йдеться не про вкладення грошових коштів, а про збільшення первинної вартості майна. Тобто, має місце не грошовий внесок, а прирощення до первісного майна одного з подружжя спільного майна такого подружжя або майна, що є особистою приватною власністю іншого з подружжя [133].

Насамкінець, вважаємо за необхідне розглянути можливі практичні ситуації застосування зазначеного вище підходу, які демонструють його необґрунтованість. Наприклад, належний дружині будинок, вартістю 100 тис. грн., було перебудовано за рахунок особистих коштів чоловіка в сумі 75 тис. грн., після чого вартість будинку зросла до 250 тис. грн. Враховуючи зазначений підхід, у разі поділу

такого будинку особистою власністю дружини буде визнано 4/10 будинку, а решта 6/10 – спільною сумісною власністю подружжя. Очевидно, що такий поділ буде несправедливим, оскільки особиста приватна власність дружини збереглася, а внесені чоловіком особисті кошти перетворилися у спільну власність, оскільки диспозиція ч. 1 ст. 62 СК України чітко передбачає, що здійснення затрат другим з подружжя призводить до виникнення права спільної сумісної власності. Обґрунтовано можна припустити, що в цьому випадку прихильники підходу, який розглядається, стверджуватимуть, що на підставі ч. 7 ст. 57 СК України чоловіку на праві особистої приватної власності належить 3/10 будинку, а дружині, як було встановлено вище – 4/10. Відповідно решта 3/10 будинку є доданою вартістю, яка еквівалента 75 тис. грн., і очевидно є спільною власністю подружжя. Проте в цьому випадку постає питання яким же чином вона має бути поділена між подружжям? Видається, що в такому випадку не може йтися про поділ такого майна пополам, оскільки вклад кожного з подружжя у його створення є різним. Відтак логічним вбачається поділ такого майна відповідно до часток, вкладених кожним з подружжя у його створення. Однак, у такому випадку складається ситуація, коли фактично майно було набуто подружжям не у спільну сумісну власність, а у спільну часткову, що взагалі не узгоджується з положеннями чинного законодавства України.

Дану ситуацію можна розглянути і під іншим кутом, а саме: яким буде правовий режим майна, якщо його вартість після істотних капіталовкладень зменшилася, в тому числі в результаті впливу тривалого проміжку часу. Наприклад, належний дружині будинок вартістю 100 тис. грн. було перебудовано за рахунок особистих коштів чоловіка в сумі 75 тис. грн., але з цього часу сплинуло понад 20 років (а можливо мали місце інші фактори, наприклад, військові дії) і вартість будинку зменшилася до 150 тис. грн. Очевидно, що визначити частку дружини в такому майні простіше, застосувавши метод порівняльної вартості на аналогічний будинок без перебудови. Натомість, посилаючись на ч. 7 ст. 57 СК України, чоловік матиме право на частку, еквівалентну 75 тис. грн., тобто 1/2. А якщо вартість будинку буде нижчою, то

відповідно частка чоловіка ще зросте, перевищивши розмір частки дружини. При цьому, ще існуватиме додана вартість, яка підлягатиме поділу між подружжям, що дозволить чоловіку додатково збільшити розмір своєї частки. Причина відсутності балансу інтересів подружжя у вищезазначеному прикладі полягає в тому, що за ч. 7 ст. 57 СК України розмір частки визначається пропорційно до розміру внеску на момент набуття майна у власність, а за ч. 1 ст. 62 СК України відповідно до розглядуваного підходу – на момент поділу майна [135, с. 428-429].

Отже, вказане свідчить про штучний характер підходу, яким пропонується при поділі майна подружжя, визнаного спільним сумісним внаслідок трудових чи матеріальних затрат другого з подружжя чи їх обох, враховувати первинну вартість такого майна для збільшення частки того з подружжя, кому це майно належало на праві особистої приватної власності.

Враховуючи вищезазначене, однак з вужчим обґрунтуванням, Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ своїм рішенням від 03 липня 2013 року [160] висловив інший (другий) підхід до застосування ч. 1 ст. 62 СК України, вказавши на помилковість описаного вище підходу. Зокрема, було відзначено, що в порядку ст. 62 СК України суд визнає особисте майно дружини або чоловіка спільним сумісним майном подружжя, не визначаючи при цьому часток кожного з подружжя у праві на це майно, в тому числі з урахуванням первинної вартості такого майна. Частки кожного з подружжя можуть визначатися лише у разі поділу спільного майна подружжя. При цьому застосовуються правила ст. 70 СК України, яка не передбачає можливості збільшення частки одного з подружжя у майні на тій підставі, що у спільне майно ввійшло первісне майно, яке істотно збільшилося у своїй вартості за час шлюбу внаслідок затрат другого з подружжя чи їх обох.

На нашу думку, зазначена правова позиція, висловлена Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ, є обґрунтованою і відповідає змісту правової норми, закріпленої в ч. 1 ст. 62 СК України. Таким чином, особливість ч. 1 ст. 62 СК України полягає в тому, що право особистої приватної власності припиняється не лише на первісне майно

одного з подружжя, яке істотно збільшується у своїй вартості, а й на матеріальні затрати другого з подружжя, які були його особистою приватною власністю. Поєднуючись разом, це майно трансформується у спільну сумісну власність подружжя, частка кожного з них в якій за загальним правилом є рівною. Прийшовши до такого висновку, можна стверджувати, що так само припиняється право особистої приватної власності на майно одного з подружжя у разі, якщо істотне збільшення його вартості відбулося за рахунок спільних трудових чи матеріальних затрат подружжя. Разом з тим, для уникнення неоднозначності судової практики з вказаного питання видається доцільним внести зміни до найменування і змісту ч. 1 ст. 62 СК України, використавши термін «особиста приватна власність одного з подружжя» за умови збереження цієї норми у національному сімейному законодавстві.

Погляди вітчизняних науковців на вказане питання не характеризуються єдністю. Зокрема, З. В. Ромовська вважає, що визнання права спільної сумісної власності на річ, яка належала одному з подружжя, не означає, що у разі спору частки дружини та чоловіка мають бути рівними. Разом з тим, науковець не дає відповіді яким чином і на підставі яких норм законодавства суд має відступити від засад рівності часток кожного з подружжя, обмежуючись прикладом, що якщо до перебудови вартість будинку становила 100 тис. грн., а після неї – 150 тис. грн., відповідно має визначатися і розмір частки кожного подружжя [166, с. 140-141].

Натомість І. В. Жилінкова доводила, що ідея даної правової норми якраз і полягає в тому, що якщо суд знайшов підстави для визнання роздільного майна спільним майном подружжя у зв'язку з істотним збільшенням його вартості, то будь-яких додаткових розрахунків між сторонами стосовно врахування вартості такого роздільного майна не повинно виникати [28, с. 155].

Позиція О. В. Дзери та Т. О. Ариванюк, а також Ю. С. Червоного з вказаного питання залишається невизначеною. Зокрема, О. В. Дзера і Т. О. Ариванюк, вказуючи, що законодавець допускає можливість визнання роздільного майна одного з подружжя їх спільною власністю, не висловлюють своєї позиції до цитованої ними судової практики, яка передбачає врахування вартості первинного

майна і відповідного збільшення частки того з подружжя, кому воно належало на праві особистої приватної власності [6, с. 453-455]. Ю. С. Червоний, коментуючи зміст ст. 62 СК України, уникає висловлення позиції щодо питання розміру часток кожного з подружжя у разі визнання речі, що є особистою приватною власністю одного з подружжя, спільною власністю їх обох [69, с. 117-118].

Законом України «Про внесення змін до Сімейного та Цивільного кодексів України» від 22 грудня 2006 року [114] ст. 62 СК України була доповнена другою частиною, відповідно до якої якщо один із подружжя своєю працею і (або) коштами брав участь в утриманні майна, належного другому з подружжя, в управлінні цим майном чи догляді за ним, то дохід (приплід, дивіденди), одержаний від цього майна, у разі спору за рішенням суду може бути визнаний об'єктом права спільної сумісної власності подружжя. Зазначена правова норма кореспондує зі ст. 58 СК України, яка передбачає, що якщо річ, що належить одному з подружжя, плодоносить, дає приплід або дохід (дивіденди), він є власником цих плодів, приплоду або доходу (дивідендів).

На відміну від норми ч. 1 ст. 62 СК України, правове положення ч. 2 ст. 62 СК України не було відоме КпШС і може вважатися прогресивною новелою сімейного законодавства України, порівняно з радянським періодом (але не європейським досвідом, про що йшлося в першому розділі цього дисертаційного дослідження). Законодавство УРСР не передбачало винятку із загального правила, закріпленого в ст. 133 ЦК УРСР [239], що плоди, приплід тварин, доходи, що приносять речі, належать власникові речі, коли інше не встановлено законом або договором власника з іншою особою. Хоча ст. 22 КпШС закріплювала режим спільної сумісної власності стосовно майна, нажитого подружжям за час шлюбу, в правозастосовчій практиці мали місце протиріччя щодо юридичної сили вказаних законодавчих положень, що однак не є предметом цього дослідження.

Зміст ч. 2 ст. 62 СК України та її формулювання мають низку прогалин і можуть слугувати причиною неоднозначності в національній судовій практиці. Так, ст. 189 ЦК України передбачає, що продукцією, плодами та доходами є все те, що виробляється, добувається, одержується з речі або приноситься річчю.

Продукція, плоди та доходи належать власникові речі, якщо інше не встановлено договором або законом [238]. В юридичній науці склалися усталені погляди на зміст вищезазначених понять. Зокрема, продукцією визнаються результати виробничо-господарської діяльності суб'єктів цивільного права. Продукція є результатом переробки сировини та напівфабрикатів у речі з готовими споживчими якостями, обумовленими їх господарським призначенням (наприклад, виготовлення машин, переробка нафти). Плоди – це результат органічного розвитку самої речі (наприклад, плоди фруктових дерев, приплід тварин). Доходи – це те, що приносить річ, перебуваючи в експлуатації і цивільному обороті (наприклад, орендна плата, дивіденди, матеріальні цінності від використання речі) [235, с. 142-143; 70, с. 322-323; 236, с. 175; 237, с. 133; 71, с. 312]. При цьому, в залежності від змісту правової норми поняття «приплід» виділяється окремо або ж включається до змісту поняття «плоди».

Системний аналіз ст.ст. 58, 62 СК України, ст. 133 ЦК УРСР і ст. 189 ЦК України дає підстави для таких проміжних висновків:

1) у ст.ст. 58, 62 СК України законодавець використовує юридичну термінологію, характерну передусім для ЦК УРСР (плоди, приплід, доходи);

2) у ст.ст. 58, 62 СК України не згадується про продукцію як майно, що є особистою приватною власністю одного з подружжя і, відповідно, може бути визнане об'єктом права спільної сумісної власності подружжя;

3) у ч. 2 ст. 62 СК України, на відміну від ст. 58 СК України, не згадується про плоди як майно, що може бути визнане об'єктом права спільної сумісної власності подружжя;

4) на відміну від ч. 1 ст. 62 СК України, для визнання майна об'єктом права спільної сумісної власності подружжя за ч. 2 ст. 62 СК України необхідна участь того з подружжя, кому майно не належить на праві особистої приватної власності, тобто спільні затрати подружжя не є достатньою підставою для визнання майна об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

На нашу думку, вказана ситуація стосовно правового регулювання майнових правовідносин подружжя не може бути визнана задовільною. Враховуючи, що СК

України розроблявся одночасно з ЦК України з використанням спільного категоріального апарату і юридичної термінології, а також відображенням узгоджених підходів до правового регулювання відносин власності, у ст.ст. 58, 62 СК України логічним і доцільним є використання юридичних понять «продукція, плоди, доходи», передбачених ст. 189 ЦК України. Також невдалим слід визнати використання у ст. 58 СК України поняття «дохід (дивіденди)», а у ст. 62 СК України – «дохід (приплід, дивіденди)», оскільки граматичне тлумачення вказує, що в першому випадку дохід можливий лише у вигляді дивідендів, а інші види доходу (наприклад, орендна плата грошовими коштами чи в натурі) не охоплюються нормою ст. 58 СК України. Тоді як в другому випадку зазначеним поняттям додатково не охоплюються плоди (наприклад, урожай), залишаючись за межами правового регулювання ст. 62 СК України. Очевидно, що зазначена прогалина сімейного законодавства України усуватиметься судовою практикою шляхом аналогії закону, що однак не виключає можливості формування неоднакового підходу до вирішення вказаного питання.

На особливу увагу заслуговує питання правового режиму продукції як об'єкта майна подружжя, який набуває нового змісту в світлі рішення Конституційного Суду України від 19 вересня 2012 року у справі за конституційним зверненням приватного підприємства «ІКІО» щодо офіційного тлумачення положення ч. 1 ст. 61 СК України, яким статутний капітал та майно приватного підприємства визнано об'єктом права спільної сумісної власності подружжя. Враховуючи зазначене, а також визначення поняття продукції, про яке йшлося вище, право власності на неї, якщо інше не передбачене законом або договором, належить власнику (співвласникам) приватного підприємства, на якому чи з використанням якого її виготовлено [163]. І хоча у вищезазначеному рішенні Конституційного Суду України не йдеться про особисту приватну власність одного з подружжя, очевидним є висновок, що незалежно від того чи засновником приватного підприємства є один з подружжя чи вони обоє, майновий режим продукції такого підприємства, залежить від наявності передбачених ч. 2 ст. 62 СК України умов і обставин. Очевидно, що такий стан правового

регулювання вказаного питання не можна визнати задовільним, оскільки в такому випадку за відсутності документу про згоду другого з подружжя (або жінки, чоловіка, які проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу) під сумнів ставиться законність операцій за участю приватного підприємства, і як наслідок – стабільність цивільного обороту.

Формулюючи зміст правових норм, закріплених у ст. 62 СК України, законодавець проявив непослідовність. Для визнання майна об'єктом права спільної сумісної власності подружжя за ч. 1 вказаної статті можуть мати місце як спільні затрати обох з подружжя, так і затрати одного подружжя, тоді як за ч. 2 ст. 62 СК України необхідною умовою є затрати того з подружжя, кому майно не належить на праві особистої приватної власності. На нашу думку, передбачені законодавством у другому випадку вимоги є надто суворими і порушують права того з подружжя, хто не є власником майна, оскільки спільні затрати, в тому числі матеріальні, які докладатиме подружжя для утримання, управління чи догляду за таким майном, не виступають підставою зміни правового режиму цього майна.

Наприклад, орендна плата за квартиру, яка є особистою приватною власністю чоловіка, і яка утримується за рахунок заробітної плати дружини, не буде спільним майном такого подружжя. Звісно, це лише один з можливих варіантів і вирішення цього питання залежатиме від суду, який може або констатувати, що спільні затрати – це сума затрат двох з подружжя, тобто мають місце підстави для застосування ч. 2 ст. 62 СК України, або ж застосувати системний підхід і граматичне тлумачення правових норм ст. 62 СК України та вказати, що за ч. 2 зазначеної статті спільні затрати не є підставою виникнення права спільної сумісної власності. Очевидно, що судова практика з цього питання не буде однозначною і в ній знайдуть своє відображення обидва підходи. Тому видається доцільним закріпити норму про виникнення права спільної сумісної власності подружжя на продукцію, плоди та доходи, отримані від майна, належного одному з подружжя на праві особистої приватної власності, внаслідок спільних зусиль подружжя для утримання, управління чи догляду за таким майном (за умови збереження цієї норми у національному сімейному

законодавстві).

В законодавствах абсолютної більшості європейських держав досліджувані положення щодо виникнення спільного майна подружжя не передбачені. Єдиний виняток становить законодавство Литви, що вочевидь обумовлено її радянським минулим. Так, відповідно до ст. 3.90 ЦК Литви, яка має назву «Визнання особистого майна подружжя їх спільною сумісною власністю», (1) суд може визнати особисте майно одного з подружжя спільною сумісною власністю подружжя у разі встановлення, що за час шлюбу це майно було істотно покращене за рахунок спільних коштів подружжя або за рахунок коштів чи праці другого з подружжя (капітальний ремонт, реконструкція тощо); (2) якщо один з подружжя використовує свої особисті кошти та спільні кошти подружжя для набуття майна, яке він використовує для задоволення своїх особистих потреб, то суд може визнати набуте майно спільною сумісною власністю подружжя, якщо спільні кошти, що були витрачені, перевищували суму особистих коштів одного з подружжя [271].

Разом з тим, на відміну від радянського сімейного законодавства, у ЦК Литви зазначеному положенню кореспондує ст. 3.89, яка закріплює право на компенсацію тому з подружжя, який витратив особисте майно або особисті кошти внаслідок чого збільшилася вартість спільного майна подружжя. Крім того, передбачено обов'язок кожного з подружжя компенсувати зменшення спільного майна подружжя у разі його використання одним з подружжя не для цілей задоволення потреб сім'ї. Виплата компенсацій здійснюється після припинення режиму майнової спільності подружжя [271].

Законодавство ще однієї постсоціалістичної держави Європи – Угорщини – допускає можливість трансформації права вимоги (права на компенсацію) у право власності. Зокрема, згідно зі ст. 4:59 ЦК Угорщини, яка присвячена компенсаціям між майновими масами подружжя, якщо внаслідок витрат істотно збільшилася вартість нерухомого майна, то той з подружжя, хто має право на компенсацію, може вимагати визнання права власності на частку, пропорційну збільшенню вартості нерухомості [253].

Натомість в ст. 1359 ЦК Іспанії навпаки підкреслено, що поліпшення спільного або особистого майна подружжя за рахунок іншої майнової маси не змінює їх правової природи, а лише надає право на компенсацію [372]. Таке ж правило міститься у ст.ст. 1:95, 1:96 ЦК Нідерландів [290], про що наголошується у доктрині сімейного права [262, с. 15, 23, 24].

Загалом для європейських держав характерним є логічне та послідовне регламентування системи компенсацій між спільною майновою масою⁷ подружжя та особистим майном кожного з них. Аналогічне до ст. 3.89 ЦК Литви положення передбачене в ст. 1358 ЦК Іспанії [372], ст.ст. 1432, 1434 ЦК Бельгії [274], ст.ст. 1433, 1437 ЦК Франції [16] та ЦК Люксембургу [275], ст. 192 ЦК Італії [307], ст.ст. 1697, 1726 ЦК Португалії [277], § 742 ЦК Чехії [397], ст. 4:59 ЦК Угорщини [253], § 34 Закону Естонії про сім'ю [296], ст. ст. 1:87, 1:95-1:96b ЦК Нідерландів [290].

Крім того, законодавство також регламентує чіткі правила включення набутого майна до спільної майнової маси подружжя або ж до особистого майна одного з них. В попередньому структурному підрозділі цього дисертаційного дослідження згадувалося про розвиток у судовій практиці Італії підходів до визначення належності нерухомого майна, що обумовлено браком відповідних законодавчих положень. Однак в цивільних кодексах низки західноєвропейських держав такі правила є достатньо розгорнутими.

Яскравим прикладом є ЦК Франції, законодавча техніка якого характеризується значною казуїстикою, що дає можливість проаналізувати різноманітні можливі ситуації набуття майна та підхід французького законодавця до їх вирішення щодо його належності до певної майнової маси. Передбачаючи необхідність компенсації між особистим майном кожного з подружжя та їх спільною майновою масою, ЦК Франції закріплює правила визначення належності набутого подружжям майна до особистого або ж спільного. Зокрема,

⁷ Для законодавства абсолютної більшості європейських держав є характерним вживання терміну «на користь спільного майна», «на користь майнової спільноти (чи спільності)» та інші аналогічні формулювання. Вказане ще раз доводить, що майнова спільність подружжя виступає у якості своєрідної надбудови, а не розглядається крізь призму спільної власності.

згідно зі ст. 1406 ЦК Франції приналежність головної речі, придбана за рахунок спільних коштів подружжя, належить тому з них, хто є власником головної речі, з умовою сплати компенсації на рахунок майнової спільності подружжя. Це ж правило застосовується до цінних паперів (передусім акцій або часток у статутному капіталі – *авт.*) у разі придбання їх додаткового випуску. В ст. 1407 ЦК Франції регламентується випадок придбання майна взамін, тобто за рахунок, відчуженого особистого майна одного з подружжя з доплатою за рахунок спільних коштів. У цьому разі належність майна визначається виходячи з того, за рахунок якої майнової маси було сплачено більшу суму. Відповідно на користь іншої належить сплатити компенсацію. У ст. 1408 ЦК Франції закріплено правило, що набуте майно, частку в якому мав один з подружжя (яка належала йому особисто), входить до його особистого майна, навіть у разі його придбання за рахунок спільних коштів, з подальшою сплатою відповідної компенсації. У ст. 1436 ЦК Франції закріплено більш загальне правило визначення належності майна до відповідної майнової маси у разі інвестування чи реінвестування за рахунок відмінної майнової маси. Згідно з цим положенням, майно належить до тієї маси, за рахунок якої було здійснено більший внесок у набуття такого майна, а на користь іншої належить сплатити відповідну компенсацію [16].

Подібні правила передбачені більшою або меншою мірою в інших цивільних кодексах передусім західноєвропейських держав (наприклад, ст. 1726 ЦК Португалії [277], ст. 1347 ЦК Іспанії [372], ст. 1436 ЦК Люксембургу [275], ст. 1:95 ЦК Нідерландів [290]). Крім того, заслуговує на увагу відображене у ст. ст. 1356, 1357 ЦК Іспанії [372] правило першого платежу, якщо майно було придбане у розстрочку. Зокрема, якщо перший платіж за майно було здійснено до виникнення режиму майнової спільності подружжя (укладення шлюбу), тоді таке майно є особистим навіть у разі сплати більшої суми (або і всіх подальших платежів) за рахунок спільного майна. Дане правило застосовується і навпаки, тобто якщо перший платіж було зроблено за рахунок спільного майна. Ймовірно, пояснення цьому полягає у намаганні законодавця захистити права кредитора. Тобто, якщо кредит надавався виходячи з належності майна до певної категорії, то

її зміна матиме наслідком виникнення додаткових прав у подружжя та його кредиторів.

Принципи європейського сімейного права щодо майнових відносин подружжя також передбачають правила визначення належності майна до спільного чи особистого майна подружжя. Зокрема, згідно з принципом 4:37 будь-яке майно, яким замінюється особисте майно одного з подружжя з додатковою оплатою, слід розглядати як особисте, якщо тільки платіж, який надається за рахунок спільного майна, є меншим вартості майна, що заміщується. Принцип 4:38 передбачає, що будь-яке майно, набуте частково за рахунок особистого майна і частково за рахунок спільного майна, повинно належати до особистого майна, якщо тільки внесок за рахунок спільного майна не дорівнює або не перевищує розміру внеску за рахунок особистого майна [362].

Правила компенсації також передбачені законодавствами європейських держав, в яких закріплено режим спільності отриманого доходу або відкладеної майнової спільності подружжя. Особливість зазначених правових режимів подружнього майна полягає в існуванні чотирьох майнових мас (за винятком правового режиму Німеччини). Тому регламентація та практичні проблеми врахування взаємного «перетікання» майна між різними масами є набагато складнішими. Більш того, при режимі участі у доходах оцінці підлягає додана вартість відповідного майна, а тому вирішення цих проблем стає ще більш ускладненим, особливо враховуючи мету саме справедливого розподілу майна подружжя.

Законодавство Швеції (§ 4 розд. 11 Кодексу про шлюб) [254], Норвегії (§ 61 Закону про шлюб) [336], Данії (§ 23 Закону про правові наслідки шлюбу) [285] та Фінляндії (§§ 94, 95 Закону про шлюб) [335] в силу особливостей юридичної техніки закріплює загальні правила про необхідність компенсації. Особливістю скандинавського підходу є зазвичай неможливість компенсації на користь роздільного майна одного з подружжя [319, с. 23].

Статті 206 і 209 ЦК Швейцарії [380] передбачають компенсацію між відповідними майновими масами у разі «перетікання» між ними майна (у зв'язку з

інвестуванням, поліпшенням чи виконанням зобов'язань). Насамперед практичне значення має вирішення питання чи мало збільшення вартості майна і за рахунок чого це відбулося – ринкового зростання чи вкладу подружжя. Особливістю швейцарського підходу є те, що у разі зростання вартості майна, яким володіє один з подружжя, компенсація на користь другого з подружжя також підлягає пропорційному зростанню, а у разі зниження вартості такого майна – розмір компенсації дорівнює номінальному розміру внеску (ч. 1 ст. 206 ЦК). Наприклад, у разі інвестування 30 тис. франків у особисте майно подружжя, вартість якого станом на дату припинення режиму майна подружжя становитиме 50 тис. франків, то розмір компенсації становитиме цю саму суму. Натомість, якщо на дату припинення такого режиму вартість майна дорівнюватиме 25 тис. франків, то сума компенсації становитиме номінальний розмір внеску, тобто 30 тис. франків.

Такий підхід у швейцарській доктрині пояснюється, з однієї сторони, вимогами справедливого підходу, а з іншої – недопустимістю ставити другого з подружжя у гірше становище, порівняно зі звичайним кредитором [369, с. 22-23]. Тобто з однієї сторони, другий з подружжя має право на отримання приросту доданої вартості навіть від роздільного майна подружжя (у разі вдалої інвестиції, що мала наслідком зростання), а з іншої – виступає як звичайний кредитор, який має право на повернення своїх коштів (у разі зниження вартості інвестованого майна).

За загальним правилом, незалежно від правового режиму майна подружжя, розрахунки між майновою спільністю подружжя та особистим майном кожного з них здійснюються після припинення правового режиму подружнього майна (ст. 3.98 ЦК Литви [271], ст. 1331 ЦК Мальти [270], § 742 ЦК Чехії [397], ст. 1435 ЦК Бельгії [274], ст.ст. 1403, 1405 ЦК Франції [16], ст. 1403 ЦК Іспанії [372], ст.ст. 1697, 1726 ЦК Португалії [277], ст. 45 Кодексу сімейного та опікунського Польщі [384], ст. 4:59 ЦК Угорщини [253], ст. 192 ЦК Італії [307], ст. 1:87 ЦК Нідерландів [290], ст.ст. 206, 209 ЦК Швейцарії [380], § 4 розд. 11 Кодексу Швеції про шлюб [254], § 61 Закону Норвегії про шлюб [336], § 23 Закону Данії про правові наслідки шлюбу [285], §§ 94, 95 Закону Фінляндії про шлюб [335]). Це

обумовлено сприйняттям правового режиму майна подружжя у європейських державах як сукупності правил щодо всієї майнової маси подружжя.

Велике практичне значення має підхід, який застосовується для розрахунку суми компенсації. Зазвичай законодавство держав-членів ЄС не містить правових норм з цього питання. Здійснений аналіз законодавчих актів та положень доктрини дозволяє виокремити кілька можливих підходів. Вище було описано швейцарський підхід. Бельгійська доктрина наводить приклади розрахунку суми компенсації, що дозволяє зробити висновок, що коли йдеться про грошовий внесок, який був сплачений, але не мав наслідком набуття майна, тоді до уваги береться його номінальний розмір. Наприклад, сплата боргу у визначеній сумі означатиме, що компенсація дорівнює сплаченій сумі. У разі ж набуття майна за такі кошти розрахунок здійснюється виходячи з його вартості. Наприклад, у випадку купівлі за рахунок спільних коштів у сумі 30 тис. євро частки у праві власності на майно, інша частка у якому належить одному з подружжя, така придбана частка буде його особистою власністю. Однак, якщо на час поділу спільного майна подружжя вартість цієї частки становитиме 50 тис. євро, то розмір компенсації дорівнюватиме 25 тис. євро. Аналогічною буде ситуація у випадку зниження вартості частки до 25 тис. євро, тобто компенсація становитиме 12,5 тис. євро [детальніше див.: 355, с. 27-28]. Отже, незважаючи на те, що майно було особистою власністю одного з подружжя, розмір компенсації все одно розраховується крізь призму доданої вартості цього майна (якщо така є) або ж відповідних втрат (якщо такі мають місце).

У ст. 1358 ЦК Іспанії чітко передбачено, що компенсація виплачується, виходячи з її номінальної суми, але збільшеної на індекс споживчих цін за період від дати здійснення внеску до дати поділу спільного майна [372].

Доволі розповсюджений у Європі підхід щодо визначення суми компенсації за номінальною вартістю внеску [див. напр.: 351] все частіше зазнає критики. Під час реформи сімейного права Нідерландів в 2011 році було запропоновано широкий перелік можливих підходів. Зокрема, згідно з новою редакцією ст. 1:87 ЦК Нідерландів розмір компенсації залежить від вартості майна, яке було набуто

за такий внесок, станом на дату сплати компенсації. Якщо ж внесок був спрямований на погашення заборгованості або стосується споживчого майна, то сума компенсації становить номінальну вартість внеску. Також номінальний принцип визначення вартості внеску застосовується у разі здійснення внеску без відома того з подружжя, за чий рахунок здійснюється такий внесок. Якщо ж майно, в яке було здійснено внесок, у період дії режиму майнової спільності подружжя було відчужене, то компенсація розраховується, виходячи з вартості продажу такого майна [290].

Змішані підходи застосовуються у скандинавських державах, принаймні в окремих з них [див. напр.: 331, с. 21-22; 395]. Йдеться про можливість врахування приросту вартості майна одного з подружжя та/або інфляційної складової і навіть можливість відмовити у позові в разі знищення майна, незважаючи на те, що інвестиція мала місце. Такий підхід свідчить про сприйняття судовою практикою та наукою сімейного права альтернативних підходів і готовність їх застосовувати, враховуючи зміни уявлень про сутність шлюбу і солідарність та автономію у відносинах подружжя.

В Принципах сімейного права щодо майнових відносин подружжя при розрахунку компенсації, яку належить сплатити на користь спільного чи особистого майна, також пропонується виходити не з номінальної вартості внеску та враховувати зростання чи зменшення вартості набутого майна (принципи 4:28, 4:53) [362]. Зазначені Принципи не містять положень щодо компенсації у разі виконання зобов'язання (сплати боргу) за рахунок відмінної майнової маси. Оскільки принципи 4:28, 4:53 стосуються компенсації саме у разі набуття майна за рахунок відмінної майнової маси, тому, виходячи від супротивного, можна обґрунтовано припустити, що в протилежному випадку компенсація має розраховуватися за номінальним розміром внеску.

В §§ 1374, 1375 ЦУ Німеччини дається визначення «первинного» та «кінцевого» майна, яке охоплює все майно, незалежно від часу та підстави його набуття [18]. Відтак, перехід майна з майнової маси одного з подружжя до іншого не має жодного правового значення. Виконання зобов'язань одним з подружжя на

користь кредитора другого з подружжя впродовж шлюбу не дає права на компенсацію та інтерпретується судами крізь презюмування, що такий з подружжя не мав наміру вимагати повернення коштів/майна (враховуючи шлюбну солідарність подружжя і спільність їх інтересів) [338, с. 28]. Крім того, незважаючи на західноєвропейське сприйняття подружжя як своєрідного партнерства, в т.ч. і німецькою доктриною, судова практика відкидає вимоги щодо компенсації, які обґрунтовуються посиланням на норми зобов'язального права, зауважуючи про достатність правил щодо майнового вирівнювання подружжя, тобто правил правового режиму майна подружжя [338, с. 27; 329, с. 142].

Моделюючи режим майнової роздільності подружжя, австрійський законодавець не передбачив можливості виникнення ситуації, коли один з подружжя витрачатиме особисте майно в інтересах іншого, а тому цивільне законодавство не містить спеціальних положень з цього приводу. На практиці зазвичай за аналогією застосовуються положення щодо безпідставного збагачення (§ 1041 ЦК Австрії) або ж подібного інституту щодо невинуватності очікувань від інвестиції (лат. «*condictio causa data non secuta*») (§ 1435 ЦК Австрії) [детальніше див.: 367, с. 48-50; 255].

Законодавство держав-членів ЄС, які належать до системи загального права, також не регламентує ситуацій взаємного інвестування подружжя. Однак, слід пам'ятати, що за правилами застосовуваного в цих державах режиму подружнього майна суд має право перерозподілити майнову масу подружжя або ж присудити компенсацію, беручи до уваги внесок кожного з подружжя та виходячи з принципу справедливості. Тому зникає сама потреба у правовому регулюванні досліджуваних питань.

Законодавство Греції, Кіпру, Хорватії, Словенії, Болгарії, Словаччини, Латвії, Румунії не містить чітких норм з приводу досліджуваних питань, що зазвичай обумовлено особливостями законодавчої техніки, оскільки правові акти цих держав доволі лаконічні (крім ЦК Румунії, який був ухвалений в 2009 році та є доволі прогресивним). Вочевидь врегулювання питань, яким присвячений цей структурний підрозділ дисертаційного дослідження, відбувається на рівні судової

практики та, ймовірно, науки сімейного права. Наприклад, в Болгарії доктрина і судова практика виходять з необхідності пред'явлення позову про безпідставне збагачення одного з подружжя на підставі відповідних положень цивільного законодавства, що також обумовлено особливостями правового режиму подружнього майна [383, с. 27].

2.3 Юридична конструкція договору в інтересах сім'ї у майнових правовідносинах подружжя

Категорія «договір в інтересах сім'ї» не є новою для сімейного законодавства України, оскільки подібне законодавче формулювання («зобов'язання одного з подружжя, видане в інтересах сім'ї») зустрічалося в ст. 31 КпШС, присвяченій правовому регулюванню звернення стягнення на майно подружжя. Однак зміст даної категорії не розкривався в радянському законодавстві та науці сімейного права, а тому вона набувала ознак оціночного поняття, яке залежало передусім від розсуду суду. В сучасній науці сімейного права також не здійснювалося спроб комплексного осмислення досліджуваної конструкції. Науковці зазвичай обмежуються цитування змісту статей 61, 65, 73 СК України [69, с. 116-117, 124; 182, с. 191-192, 205, 229], вказівкою на мету запровадження таких норм [166, с. 139, 145] або критикою змісту окремих з них через неможливість практичного їх дотримання [29, с. 62-63]. В законодавстві європейських держав також існує юридична конструкція договору, який укладається одним з подружжя без згоди другого, породжуючи зобов'язання для обох з подружжя.

Враховуючи зазначене, в цьому підрозділі будуть досліджені такі питання:

- елементи законодавчої конструкції договору в інтересах сім'ї;
- підходи до змістовного наповнення та сфери застосування юридичної конструкції договору в інтересах сім'ї у національному праві;
- об'єкт договору в інтересах сім'ї;

– правова природа відносин між подружжям і третіми особами в рамках конструкції договору в інтересах сім'ї;

– сфера застосування договору, укладеного одним з подружжя, який породжує зобов'язання для іншого, в законодавстві європейських держав.

В СК України досліджувана категорія зустрічається в низці статей, які дозволяють окреслити зміст конструкції договору в інтересах сім'ї. У відповідності до ч. 3 ст. 61 СК України якщо одним із подружжя укладено договір в інтересах сім'ї, то гроші, інше майно, в тому числі гонорар, виграш, які були одержані за цим договором, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя. Згідно з ч. 2 ст. 73 СК України стягнення може бути накладено на майно, яке є спільною сумісною власністю подружжя, якщо судом встановлено, що договір був укладений одним із подружжя в інтересах сім'ї і те, що було одержане за договором, використано на її потреби.

Особливе місце займає ст. 65 СК України, яка передбачає, що дружина, чоловік розпоряджаються майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, за взаємною згодою. При укладенні договорів одним із подружжя вважається, що він діє за згодою другого з подружжя. Дружина, чоловік має право на звернення до суду з позовом про визнання договору недійсним як такого, що укладений другим із подружжя без її, його згоди, якщо цей договір виходить за межі дрібного побутового. Для укладення одним із подружжя договорів, які потребують нотаріального посвідчення і (або) державної реєстрації, а також договорів стосовно цінного майна, згода другого з подружжя має бути подана письмово. Згода на укладення договору, який потребує нотаріального посвідчення і (або) державної реєстрації, має бути нотаріально засвідчена. Договір, укладений одним із подружжя в інтересах сім'ї, створює обов'язки для другого з подружжя, якщо майно, одержане за договором, використане в інтересах сім'ї.

На підставі аналізу зазначених норм насамперед окреслимо елементи досліджуваної законодавчої конструкції. По-перше, суб'єктом договору в інтересах сім'ї є лише один з подружжя, про що чітко йдеться в ст.ст. 61, 65, 73 СК України.

По-друге, об'єктом такого договору є спільне майно подружжя, що впливає зі змісту ч. 4 ст. 65 СК України. Така позиція обґрунтовується предметом правового регулювання ст. 65 СК України, а саме: право подружжя на розпорядження своїм майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності.

По-третє, враховуючи зазначене вище, договір в інтересах сім'ї укладається одним з подружжя без згоди (волевиявлення) другого з подружжя, але стосовно їх спільного майна. Відтак, на думку дисертанта, надання згоди другим з подружжя на укладення договору автоматично означає наявність інтересу сім'ї, оскільки в даних правовідносинах подружжя є суб'єктами права спільної сумісної власності і саме їх спільне волевиявлення є критерієм для оцінки наявності інтересу сім'ї. А тому використання терміну «договір в інтересах сім'ї» стосовно правочину, укладеного за згодою обох з подружжя, але оформленого на ім'я одного з них, є безпідставним [134, с. 371-372].

Однак в національній судовій практиці наявність волевиявлення другого з подружжя ігнорується. Так, договором в інтересах сім'ї визнається в т.ч. договір укладений одним з подружжя за згодою іншого, але оформлений на ім'я одного з них [156], а в інших випадках навпаки – договір укладений за згодою обох з подружжя не визнається договором в інтересах сім'ї [154; 224; 217]. Як вбачається, суди вдаються до дослідження напрямків використання отриманого за таким договором майна, зазвичай грошових коштів, і виходячи з цього, на власний розсуд визначають наявність або відсутність інтересу сім'ї. Тобто суди оцінюють не дії подружжя щодо укладення договору, а сам інтерес в цьому сім'ї, підмінюючи таким чином волевиявлення подружжя. Користуючись таким підходом, придбання додаткової квартири одним з подружжя за згодою іншого можна буде визнати договором не в інтересах сім'ї, мотивуючи це великими витратами на її утримання і наявністю у сім'ї іншого житла. Вочевидь такий підхід судів ґрунтується на тлумаченні словосполучення «використане в інтересах сім'ї» (ч. 4 ст. 65 СК України) чи «використано на її (сім'ї – *авт.*) потреби» (ч. 2 ст. 73 СК України). На думку дисертанта, наявність такого словосполучення не змінює суті правовідносин договору в інтересах сім'ї. Як вже зазначалося, договір

в інтересах сім'ї укладається одним з подружжя без згоди іншого, а тому наявність інтересу сім'ї встановлюється не в момент укладення такого договору (оскільки в цей момент в одного з подружжя проявляється лише намір задовольнити інтерес сім'ї), а саме за напрямом використання коштів (коли можна впевнитися, що такий з подружжя свій намір здійснив).

Враховуючи зазначене вище, на думку дисертанта, підхід, який склався у судовій практиці, є абсолютно невиправданим і не ґрунтується на нормах чинного сімейного законодавства України. Оцінюючи постфактум дії обох з подружжя в контексті наявності інтересу сім'ї, суд у разі визнання відсутності такого інтересу фактично «анулює» дію (волевиявлення) того з подружжя, хто надав свою згоду на укладення договору, і ставить одного з подружжя у вигідніше становище. Зокрема, якщо йдеться про боргове зобов'язання, то це той з подружжя, хто не був безпосередньою стороною договору, а у разі набуття майна – той з подружжя, хто є його титульним власником [151, с. 213-215].

Отже, перший підхід щодо застосування юридичної конструкції договору в інтересах сім'ї склався в національній судовій практиці і характеризується можливістю оцінки наявності інтересу сім'ї у вже вчиненому за згодою подружжя правочині навіть всупереч волевиявленню такого подружжя, а також відсутністю комплексного тлумачення правових норм, які регламентують досліджувану конструкцію.

Наступний підхід є доволі поширеним серед науковців і часто зустрічається в коментарях ст.ст. 61, 65, 73 СК України [182, с. 228-229; 69, с. 134-137; 166, с. 162]. Його особливістю є те, що тлумачення вказаних статей СК України здійснюється не комплексно в їх системному зв'язку, а кожної з них окремо і без з'ясування сфери їх застосування. Відмінність цього підходу від першого полягає в тому, що в даному випадку не йдеться про можливість перегляду волевиявлення подружжя, а сфера застосування досліджуваної конструкції поширюється лише на договори, укладені одним з подружжя без згоди іншого. У якості прикладу прихильники даного підходу наводять укладений одним з подружжя договір позики, за яким отримані в борг кошти використані в інтересах сім'ї.

Варто зауважити, що спільним для вказаних вище двох підходів є буквальне тлумачення формулювання «договір, укладений одним із подружжя в інтересах сім'ї» і, як результат, думка про виникнення «спільних» зобов'язань подружжя за будь-яким договором, укладеним одним з подружжя, якщо отримане за ним використане в інтересах сім'ї. Такі підходи були підтримані судовою практикою Верховного Суду України. В постанові від 19 червня 2013 року у справі № 6-55цс13 [94] Верховний Суд України зробив правовий висновок, що кредитний договір, укладений одним із подружжя, створює обов'язки для другого з подружжя в разі, якщо його укладено в інтересах сім'ї, а одержане за цим договором майно фактично використано на задоволення потреб сім'ї. А вже у постанові від 27 квітня 2016 року у справі № 6-486цс16 [104] Верховний Суд України зробив висновок про виникнення у подружжя солідарної відповідальності за зобов'язаннями з договору в інтересах сім'ї. Тобто по суті законодавче формулювання «створює обов'язки для другого з подружжя» Верховний Суд України витлумачив як солідарну відповідальність другого з подружжя. Хід думок прихильників обох підходів полягає в тому, що в силу ч. 4 ст. 65 СК України один з подружжя може укласти договір, який породжує обов'язки і для іншого з подружжя, якщо одержане за таким договором буде використано в інтересах сім'ї, а відтак згідно з ч. 2 ст. 73 СК України стягнення може бути накладено на спільне майно подружжя, що свідчить про «спільність» зобов'язань подружжя. Крім того, в силу ч. 3 ст. 61 СК України одержане за таким договором є спільним майном подружжя.

На думку дисертанта, дані підходи обтяжені уявленнями радянського періоду. Вище вказувалося, що норма про «зобов'язання, видане в інтересах сім'ї» містилася лише в ст. 31 КпШС, яка регламентувала звернення стягнення на майно подружжя. Оскільки не існувало інших правових норм, які б регламентували досліджувану юридичну конструкцію, то залишалося широким поле для судового та доктринального тлумачення даної норми. Однак, коли змінилися норми національного сімейного законодавства, уявлення попереднього історичного періоду залишилися і справляють свій вплив на судову практику та науковців.

Крім того, досить часто законодавець також перебуває під впливом таких уявлень при формулюванні нових правових норм [151, с. 213-214].

Вдаючись до телеологічного тлумачення, тобто визначення мети запровадження ч. 4 ст. 65 СК України, можна припустити, що формулюючи зміст вказаного положення, законодавець мав на меті поширити режим спільності на зобов'язання, взяті одним із подружжя в інтересах сім'ї. Однак, для досягнення цього правову норму ч. 4 ст. 65 СК України слід виділити в окрему статтю, оскільки в такому разі вона не буде обмежуватися сферою застосування ст. 65 СК України. Поки цього не відбулося видається безпідставним стверджувати, що у разі спрямування кредитних коштів, отриманих одним з подружжя, на задоволення потреб сім'ї, зобов'язання щодо їх повернення виникають і у другого з подружжя. З іншої сторони, є всі підстави стверджувати, що законодавець свідомо розмістив аналізовану норму в ст. 65 СК України з тією метою, щоб надати набувачу спільного майна подружжя за договором, укладеним одним з подружжя в інтересах сім'ї, додатковий спосіб захисту. Зміст такого способу полягає в тому, що у разі оспорювання другим з подружжя такого договору з посиланням на відсутність його згоди, передусім письмової, набувач може довести в суді, що другий з подружжя схвалив цей договір своїми діями. Враховуючи зазначене, встановити дійсну мету законодавця при формулюванні зазначеної норми видається не так просто.

Слабким місцем обох зазначених вище підходів щодо конструкції договору в інтересах сім'ї є її формулювання як універсальної в уяві прихильників таких підходів, а відтак невиправдане розширення ними сфери її застосування. Глава 8 СК України, в межах якої розташовані вище цитовані норми ст.ст. 61, 65, 73 СК України щодо договору в інтересах сім'ї, має назву «Право спільної сумісної власності подружжя». Назва ст. 61 СК України – «Об'єкти права спільної сумісної власності», а ст. 65 СК України – «Право подружжя на розпорядження майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя». Тобто безумовно сферою застосування конструкції договору в інтересах сім'ї є розпорядження передусім речами, як безпосередніми об'єктами права власності. Питання щодо майнових

прав як об'єктів права власності взагалі на сьогодні є дискусійним в науці цивільного права [229, с. 110-114, 466-476; 246] та суперечливим в судовій практиці. В одних випадках вищі судові інстанції України визнають майнові права об'єктом права спільної сумісної власності подружжя [209], поширюючи в такий спосіб на них режим речі, а в інших – посилаються на те, що об'єктом права власності може бути лише річ [212]. Враховуючи особливості правового режиму спільності майна подружжя в національному праві та розвиток в науці сімейного права концепції «спільного майна подружжя» [69, с. 111-116; 233] можна говорити про те, що сфера застосування конструкції «договору в інтересах сім'ї» поширюється і на розпорядження майновими правами.

Системне тлумачення ст.ст. 61, 65 СК України не дає жодних підстав для поширення сфери застосування досліджуваної конструкції на зобов'язання, які виникли в одного з подружжя не в результаті розпорядження спільним майном. Тобто, якщо в одного з подружжя виникає зобов'язання у зв'язку з відчуженням спільного майна подружжя, то за ч. 4 ст. 65 СК України відповідні зобов'язання можуть виникати і в іншого з подружжя за умови, що буде встановлено наявність інтересу сім'ї. Дана думка також підтверджується узагальненнями судової практики. Так, в Узагальненні судової практики розгляду цивільних справ, що виникають з кредитних правовідносин, від 13.12.2010 [189] та пункті 25 постанови пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30.03.2012 № 5 «Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів, що виникають із кредитних правовідносин» [124] передбачено, що при оспорюванні кредитного договору слід виходити з того, що положення ст. 65 СК України щодо порядку розпорядження майном, яке є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, регулюють відносини, які стосуються розпорядження майном, що є у спільній сумісній власності подружжя, і не стосуються права одного із подружжя на отримання кредиту, оскільки кредитний договір є правочином щодо отримання у власність грошових коштів. Крім того, опосередковано дана позиція автора також підтверджується пунктом 30 постанови Пленуму Верховного Суду України від 21.12.2007 № 11 «Про

практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» [124], відповідно до якого у випадку коли при розгляді вимоги про поділ спільного сумісного майна подружжя буде встановлено, що один із них здійснив його відчуження чи використав його на свій розсуд проти волі іншого з подружжя і не в інтересах сім'ї чи не на її потреби або приховав його, таке майно або його вартість враховується при поділі. Тобто в даному випадку йдеться не про виникнення зобов'язань в одного з подружжя, а про розпорядження (відчуження чи використання) спільним майном одним із подружжя на власний розсуд і проти волі іншого з подружжя не в інтересах сім'ї.

Виходячи з назви ст. 73 СК України – «Накладення стягнення на майно, що є об'єктом права спільної сумісної власності» – сферою її застосування є звернення стягнення на спільне майно подружжя. Фактично дана стаття встановлює правила звернення стягнення на майно подружжя. В ч. 1 даної статті встановлюється загальне правило, яке кореспондує нормі ст. 371 ЦК України та ч. 6 ст. 48 Закону України «Про виконавче провадження» [110], щодо звернення стягнення за зобов'язаннями одного з подружжя на його особисте майно і на його частку в праві спільної сумісної власності подружжя після виділення її в натурі. Тоді як в ч. 2 ст. 73 СК України закріплюється виняток з вказаного загального правила про можливість звернення стягнення на спільне майно подружжя за договором в інтересах сім'ї. Враховуючи вищезазначене щодо сфери застосування конструкції договору в інтересах сім'ї на підставі ст.ст. 61, 65 СК України, ч. 2 ст. 73 СК України підлягає застосуванню у разі звернення стягнення за зобов'язанням, яке виникло у одного з подружжя у зв'язку з розпорядженням спільним майном подружжя без згоди іншого з подружжя за умови встановлення судом, що договір, з якого виникло зобов'язання, було укладено в інтересах сім'ї. Прикладом такого випадку може слугувати договір міни з доплатою, який укладений одним з подружжя щодо спільного майна без згоди іншого з подружжя за умови, що такий договір укладений в інтересах сім'ї. Тобто, у разі укладення договору міни обов'язок доплатити різницю виникне в обох з подружжя, а не лише у того, хто

підписав такий договір, а відтак накладення стягнення стосуватиметься всього спільного майна подружжя.

Таким чином, сфера застосування юридичної конструкції договору в інтересах сім'ї обмежується випадками розпорядження спільними речами чи спільними майновими правами подружжя, здійсненого одним із подружжя без згоди іншого. В таких випадках майно, одержане одним з подружжя за договором, та зобов'язання, які виникають у зв'язку з таким договором, будуть «спільними» для подружжя. Такий висновок ґрунтується на спробі системного тлумачення положень ст.ст. 61, 65, 73 СК України і чіткому визначенні сфери застосування досліджуваної конструкції в майнових правовідносинах подружжя між собою та третіми особами. Варто зауважити, що у разі виключення з вказаних статей, передусім ст. 65 СК України, посилання на договір в інтересах сім'ї або зміни найменування якоїсь з них сфера застосування досліджуваної правової конструкції вочевидь зміниться.

У зв'язку із зазначеним вище постає питання щодо зобов'язань одного з подружжя, які виникають в інтересах сім'ї, наприклад, з договорів позики. Оскільки Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ вказав, що ст. 65 СК України не поширюється на отримання кредиту одним з подружжя, то відтак положення вказаної статті не можуть виступати у якості підстави для виникнення «спільності» боргових зобов'язань подружжя. В такому випадку акцент зміщується в площину тлумачення положень ст. 60 СК України, а саме: чи слід її розуміти так, що отримане за договором, укладеним одним з подружжя без згоди іншого, є спільним майном подружжя.

Варто зауважити, що правова позиція, висловлена в Узагальненні судової практики розгляду цивільних справ, що виникають з кредитних правовідносин, від 13.12.2010 та пункті 25 постанови пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30.03.2012 № 5 «Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів, що виникають із кредитних правовідносин», окремими науковцями була піддана критиці [57], тоді як інші сприйняли її схвально [186]. Критика такого підходу судів ґрунтується

на твердженні про зустрічне представлення у кредитній домовленості, оскільки позичальник не просто отримує грошові кошти у власність, але й зобов'язується їх повернути та сплатити відсотки. Враховуючи положення ст.ст. 60, 61 СК України таке повернення суми кредиту зазвичай здійснюється за рахунок спільних доходів подружжя, тобто, укладаючи кредитний договір, один з подружжя розпоряджається майбутніми спільними доходами подружжя. А це, на думку науковця, нічим не відрізняється від укладення договору купівлі-продажу майна з відстрочкою чи розстрочкою платежу. Звертається також увага на можливість зловживання одним з подружжя своїми правами на отримання кредиту з метою придбання певного майна у разі недосягнення згоди з іншим з подружжя.

На думку дисертанта, з точки зору формального змісту ст.ст. 65, 73 СК України така критика є невиправданою, оскільки вказані статті регламентують правовідносини щодо розпорядження спільним майном і звернення стягнення на спільне майно подружжя. Отримання кредиту не є майном допоки не виникне відповідне зобов'язання. Порівняння кредитного договору з договором купівлі-продажу з відстрочкою платежу є безпідставним, оскільки в другому випадку має місце розпорядження спільним майном, зокрема, грошовими коштами подружжя. Навіть якщо договір купівлі-продажу укладено з відстрочкою платежу це не змінює його правову природу. Якщо другий з подружжя заперечує проти такого договору, то він може звернутися в суд з відповідним позовом. У разі задоволення позову і визнання договору недійсним наслідком буде двостороння реституція, тобто повернення сторонами один одному отриманого майна. Однак, у разі визнання недійсним кредитного договору боржник буде зобов'язаний повернути кредитору грошові кошти, яких у нього вже може і не бути. При цьому, кредитору не будуть відшкодовані витрати за користування позикою. Відтак, очевидним видається незацікавленість законодавця в існуванні такої ситуації, а тому логічним видається не поширювати ст. 65 СК України на кредитні договори.

При дослідженні правових наслідків, що мають місце в рамках конструкції договору в інтересах сім'ї, доцільно розглянути можливі варіанти поведінки подружжя та розвитку ситуації у зв'язку з укладенням договору одним з подружжя

без згоди іншого. Зокрема, нижче буде проаналізовано такі випадки: (1) подальшого погодження договору другим з подружжя, (2) відмови від погодження другим з подружжя, але визнання судом договору таким, що укладений в інтересах сім'ї, (3) відмови від погодження другим з подружжя та визнання судом договору таким, що укладений не в інтересах сім'ї.

Безспірною є ситуація, коли згода іншого з подружжя надається після укладення договору першим з подружжя. Зауважимо, що таке погодження договору може мати місце не лише у письмовій формі, а навпаки – конклюдентними діями, наприклад, користуванням придбаним майном, здійсненням відповідних платежів. Наприклад, в законодавстві Німеччини згода на вчинення правочину розглядається як самостійний правочин, для якого не потрібно дотримання форми, встановленої для первісного правочину (ст. 182 ЦУ) [18]. У ст. 1322 ЦК Іспанії ще більш чітко вказується, що погодження правочину, вчиненого одним з подружжя щодо управління чи розпорядження, може бути здійснене іншим з подружжя шляхом явного вираження чи схвальної поведінки [372]. Примітним в цьому є судова практика Конституційного Суду Хорватії, який в своєму рішенні від 14.06.2011 вказав, що дійсність договору, укладеного одним з подружжя без згоди іншого, залежить від низки обставин, зокрема добросовісності сторін договору та поведінки другого з подружжя [350].

Варто зауважити, що на відміну від національного законодавства та теорії сімейного права, в законодавстві та правовій доктрині держав ЄС правовідносини між подружжям щодо укладення одним з них угод з третіми особами зазвичай визнаються відносинами представництва. Зокрема німецька правова доктрина визнає відносини між подружжям, які виникають при укладенні одним з них договорів в межах наданих йому законодавством повноважень, які при цьому породжують права і обов'язки для іншого з подружжя (нім. «*Schlüsselgewalt*») (§ 1357 ЦУ Німеччини), відносинами законного представництва [338, с. 7-8, 10; 249, с. 237]. У французькій правовій доктрині такі відносини спочатку розглядалися як представництво за мовчазною довіреністю (мова йшла в цьому випадку про право дружини як обмеженої в своїй дієздатності діяти від імені

чоловіка). Однак, у зв'язку з внесенням змін до ст. 220 ЦК Франції, яка регламентує право одного з подружжя на самостійне укладення договорів, пізніше такі відносини були визнані представництвом в силу закону [68, с. 408-410]. В доктрині сімейного права Греції такі відносини між подружжям і сьогодні розглядаються як представництво за взаємною мовчазною довіреністю [343, с. 9]. В австрійській доктрині сімейного права [323, с. 476; 306, с. 67] та судовій практиці [367, с. 9] відносини, які виникають між подружжям у зв'язку з вчиненням одним з них без згоди іншого правочинів щодо забезпечення повсякденних потреб домашнього господарства і які при цьому породжують права для другого з подружжя (ст. 96 ЦК Австрії), визнаються відносинами представництва, що припускається (нім. «*Schlüsselgewalt*»). В ст. 180 ЦК Італії чітко вказується про представництво одним з подружжя іншого при здійсненні звичайного управління спільним майном [307]. У ст.ст. 166, 227, 228, 233 ЦК Швейцарії чітко йдеться про представництво чоловіком або дружиною їх подружнього союзу при забезпеченні повсякденних потреб сім'ї або з інших питань у невідкладних випадках [380]. В доктрині сімейного права Болгарії такі відносини також визнаються законним представництвом одним з подружжя іншого [64, с. 268; 385, с. 20]. В § 696 ЦК Чехії йдеться про право кожного з подружжя представляти інтереси іншого в його повсякденних справах [397], а в § 19 Закону Естонії про сім'ю – про відповідальність одного з подружжя за зобов'язаннями другого з подружжя в тому обсязі, в якому перший з подружжя має право представляти іншого (про такий обсяг йтиметься нижче) [296].

Оскільки в національному законодавстві відсутні подібні положення, на думку дисертанта, до даних правовідносин доцільно застосовувати за аналогією положення ст. 241 ЦК України, яка регламентує вчинення правочинів представником з перевищенням повноважень. Зокрема вказана стаття передбачає, що правочин, вчинений представником з перевищенням повноважень, створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки особи, яку він представляє, лише у разі наступного схвалення правочину цією особою. Правочин вважається схваленим зокрема у разі, якщо особа, яку він представляє, вчинила дії, що

свідчать про прийняття його до виконання. Тобто, вчинення другим з подружжя дій, що свідчать про схвалення ним укладеного першим з подружжя договору, виходячи зі змісту ч. 4 ст. 65 СК України, означатиме виникнення відповідного обов'язку і в іншого з подружжя. При цьому, за аналогією з ч. 2 ст. 241 ЦК України виникнення або зміну таких обов'язків другого з подружжя слід пов'язувати не з моментом схвалення ним договору, а з моментом його укладення.

Відмінною є ситуація, коли другий з подружжя не схвалить укладення договору першим з подружжя. За умови, що договір буде визнаний таким, що укладений в інтересах сім'ї, зобов'язання можуть виникнути в іншого з подружжя без його згоди.

На думку дисертанта, підхід законодавця, закріплений в ч. 4 ст. 65 СК України, є нетиповим для регулювання цивільних і сімейних правовідносин. Згідно з ч. 2 ст. 509 ЦК України зобов'язання виникають з підстав, встановлених ст. 11 ЦК України. Відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 11 ЦК України підставою виникнення цивільних прав і обов'язків, зокрема, є договори та інші правочини, а згідно з ч. 3 цієї статті цивільні права і обов'язки можуть виникати безпосередньо з актів цивільного законодавства. У відповідності до ч. 1 ст. 202 ЦК України правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. В ст. 203 ЦК України встановлено вимоги, додержання яких є необхідним для чинності правочину, зокрема щодо вільного волевиявлення учасника правочину і його відповідності внутрішній волі. Зрештою в ч. 1 ст. 626 ЦК України договір визначається як домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав і обов'язків, а в ст. 627 ЦК України закріплено принцип свободи сторін в укладенні договору. При цьому варто пам'ятати, що правочин є вольовим актом, тобто в правочині проявляється воля його учасників [227, с. 151].

Відтак, для того з подружжя, хто безпосередньо укладає договір в інтересах сім'ї, зобов'язання виникають з такого договору, а самі його дії цілком узгоджуються з цитованими законодавчими та науковими положеннями. Однак, стосовно другого з подружжя законодавець встановлює правило виникнення в

нього зобов'язань з договору, але без волевиявлення такого з подружжя щодо цього договору, в силу положень закону. Якби формулювання ч. 4 ст. 65 СК України було іншим, то можна було б стверджувати про виникнення зобов'язань в другого з подружжя на підставі акта цивільного/сімейного законодавства [141, с. 194-195].

Вище зазначалося, що в законодавстві та правовій доктрині держав-членів ЄС дана колізія вирішується шляхом визнання відносин між подружжям і третіми особами представництвом на підставі закону. Крім того, на відміну від національного законодавства в законодавстві держав-членів ЄС сфера дії такого представництва одним з подружжя іншого чітко визначена, про що йтиметься нижче.

Набагато складнішим є правова кваліфікація ситуації, коли укладений одним з подружжя договір не буде визнаний таким, що укладений в інтересах сім'ї. В такому випадку той з подружжя, хто уклав такий договір, може виконувати взяті на себе зобов'язання за рахунок особистого майна, а відтак набуте за таким договором не входить до складу спільного майна подружжя. Проте, якщо у такого з подружжя не буде особистого майна для виконання взятих зобов'язань, то можливі два варіанти: (1) перший з подружжя припиняє виконувати взяті на себе зобов'язання, що матиме в цілому для подружжя негативні наслідки у вигляді примусового виконання та стягнення штрафних санкцій і збитків з такого подружжя (що зменшить суму спільних коштів подружжя) і звернення стягнення на його частку в спільному майні, або (2) перший з подружжя всупереч волі іншого починає виконувати договір за рахунок спільних коштів, наприклад, своєї зарплатні, що також матиме в цілому для подружжя негативні наслідки у вигляді зменшення розміру спільних коштів.

Отже, у разі непогодження другим з подружжя договору, укладеного першим з подружжя, для них обох настають негативні наслідки, які підривають їх майнову єдність як спільноти. Це в свою чергу може стати підставою для розпаду подружжя і сім'ї, в чому держава не зацікавлена. Як вказувала свого часу І. В. Жилінкова [29, с. 62-63] фактично ст. 65 СК України не застосовується

повною мірою, що вочевидь зменшує прояви вказаних негативних наслідків.

Важливе значення в цьому контексті набуває питання щодо правового режиму майна, набутого за договором не в інтересах сім'ї, зокрема чи можна вважати набуте майно спільним. Звісно презумпція права спільності майна подружжя дає підстави стверджувати про спільність такого майна. Однак, виходячи від супротивного до ч. 3 ст. 61 СК України, таке майно не є об'єктом спільної сумісної власності, хоча, з іншої сторони, закон також не визнає його особистим майном одного з подружжя. Звісно якщо обоє з подружжя заперечуватимуть проти спільності майна і суд не визнає такий договір укладеним в інтересах сім'ї, то відсутні підстави для визнання майна спільним. В такому випадку набуте майно повинно бути визнане особистим майном одного з подружжя, а на користь іншого належить сплатити компенсацію у розмірі половини внесків, які були зроблені за рахунок спільних коштів подружжя.

Однак, національне сімейне законодавство і судова практика прямо не допускають можливості компенсації другому з подружжя його частки у разі, якщо платежі вносилися за рахунок спільних коштів. Зазвичай дане питання вирішується шляхом відступу від засади рівності часток подружжя, якщо дії першого з подружжя будуть кваліфіковані як приховування чи витрачання спільного майна на шкоду інтересам сім'ї (ч. 2 ст. 70 СК України) або ж шляхом врахування вартості такого майна при поділі майна подружжя, якщо судом буде встановлено, що такий з подружжя здійснив його відчуження чи використав його на свій розсуд проти волі іншого з подружжя і не в інтересах сім'ї чи не на її потреби або приховав його (п. 30 постанови Пленуму Верховного Суду України від 21.12.2007 № 11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» [125]). Практика вирішення конкретних справ [див. напр.: 94; 154] свідчить, що вищевказані положення суди застосовують у разі, якщо один з подружжя відчужив спільне майно (в т.ч. і грошові кошти) не в інтересах сім'ї.

Варто зауважити, що оскільки національна судова практика оцінює кредитні угоди, укладені одним з подружжя, як договори в інтересах сім'ї або навпаки – не в інтересах сім'ї, про що йшлося вище, то при поділі майна слід враховувати спільні кошти подружжя, якими погашався кредит, отриманий одним з подружжя за договором не в інтересах сім'ї. Тобто, другому з подружжя слід присуджувати половину спільних грошових коштів, якими погашався кредит, або ж компенсувати таку суму за рахунок іншого спільного майна подружжя.

Аналізуючи зміст ч. 3 ст. 61 СК України варто зауважити про непослідовність законодавця при формулюванні її змісту. Посилання в зазначеній правовій нормі на гонорар вочевидь вказує на намагання законодавця поширити режим спільної сумісної власності подружжя на майно, набуте особами незалежної професійної діяльності (наприклад, письменниками, художниками, адвокатами), доходи яких характеризуються нерегулярністю, мінливістю і можливістю їх отримання як додаткової винагороди без прямого трудового внеску (наприклад, додаткова виплата адвокату за виграш справи (а не як оплата його роботи), періодичні виплати автору за використання його твору). Тоді як вказівка на виграш вказує на мету законодавця включити до об'єктів права спільної сумісної власності одержане одним з подружжя майно, яке має велику додану вартість порівняно з вартістю на його придбання (наприклад, виграші від лотерей, азартних ігор). Проте такі договори навіть за найширшим підходом до досліджуваної конструкції не можна кваліфікувати як такі, що укладені в інтересах сім'ї (особливо щодо азартних ігор). В протилежному випадку, програш спільного майна подружжя в азартних іграх варто також кваліфікувати як витрачання майна в інтересах сім'ї. Однак національне законодавство (ч. 2 ст. 70 СК України) та судова практика кваліфікує такі дії як витрачання спільного майна на шкоду інтересам сім'ї. Доходи у вигляді гонорару чи інших подібних виплат також безпосередньо не пов'язані з інтересами сім'ї як такої, а є доходами від професійної діяльності особи.

В сімейному законодавстві держав-членів ЄС виграші від азартних ігор і лотерей (ст. 1351 ЦК Іспанії [372], ст. 1320 ЦК Мальти [270], ст. 36 СК Хорватії

[349]), доходи від незалежної професійної діяльності (ст. 1347 ЦК Іспанії [372], ст. 1320 ЦК Мальти [270], ст. 1405 ЦК Бельгії [274], ст. 3.88 ЦК Литви [271], ст. 31 Кодексу сімейного і опікунського Польщі [384]) та від використання об'єктів інтелектуальної власності (ст. 1404 ЦК Люксембурга [275], ст. 4:38 ЦК Угорщини [253], ст. 36 СК Хорватії [349], ст.ст. 3.88, 3.89 ЦК Литви [271]) безпосередньо визнаються спільними коштами подружжя без використання будь-яких інших конструкцій, що можуть лише ускладнити практичне застосування таких правових норм.

Відтак, на думку дисертанта, в ч. 3 ст. 61 СК України слід виключити посилання на гонорар і виграш як об'єкти договору в інтересах сім'ї, а передбачити віднесення таких доходів до спільного майна подружжя без будь-яких умов.

В законодавстві держав-членів ЄС категорія «інтерес сім'ї» як елемент договору/правочину, який має право вчиняти один з подружжя без згоди іншого, зазвичай не використовується. Однією з небагатьох європейських держав, в сімейному законодавстві якої використовується категорія «інтерес сім'ї» є Литва (ст.ст. 3.85, 3.92, 3.97, 3.109, 3.112, 3.114, 3.124 ЦК [271]). Системний аналіз вказаних статей ЦК Литви дозволяє припустити, що зазначена категорія вживається у широкому значенні – в якості критерію для оцінки дій кожного з подружжя і вибору їх можливої поведінки, та у вузькому – як така, що стосується утримання домашнього господарства сім'ї, забезпечення виховання і освіти дітей. В другому випадку кожен з подружжя може вчиняти правочини самостійно, які однак породжують солідарні зобов'язання обох з подружжя (ч. 1, 2 ст. 3.109 ЦК).

Єдиною державою-членом ЄС, розташованою в Західній Європі, законодавство якої оперує категорією «інтерес сім'ї» при укладенні договорів одним з подружжя, є Італія. У відповідності зі ст. 180 ЦК Італії кожен з подружжя має право вчиняти юридично значимі дії щодо звичайного управління спільним майном. При цьому згідно зі ст. 186 ЦК Італії подружжя відповідає своїм спільним майном за зобов'язаннями, які виникли у зв'язку з управлінням спільним майном, за зобов'язаннями щодо витрат на утримання сім'ї (*ital.* «*mantenimento della*

famiglia)), виховання і освіти дітей (*італ. «l'istruzione e l'educazione dei figli»*), а також за будь-якими зобов'язаннями, взятими навіть одним з подружжя, в інтересах сім'ї (*італ. «nell'interesse della famiglia»*) [307; 313]. Як вбачається, в італійській доктрині сімейного права категорія «інтерес сім'ї» не тлумачиться розширено і обмежується вищезазначеними випадками здійснення витрат на утримання сім'ї та іншими зазвичай терміновими випадками, коли отримання згоди іншого з подружжя є утрудненим чи неможливим [280, с. 11-12].

Дещо подібним до італійського є підхід, закріплений у ЦК Швейцарії, згідно з п. 1 ч. 2 ст. 166 якого обоє з подружжя представляють сімейний союз щодо повсякденних потреб сім'ї [380]. Такі потреби залежать від рівня життя подружжя чи місцевих звичаїв і зазвичай включають витрати на харчування, одяг, оплату комунальних послуг і охорону здоров'я [369, с. 9]. Крім того, один з подружжя може представляти сімейний союз без отримання повноважень від іншого з подружжя лише якщо інтереси сім'ї вимагають термінових дій (наприклад, нагальний ремонт, невідкладне лікування) і отримати згоду другого з подружжя неможливо через його хворобу, відсутність або з інших подібних причин (п. 2 ч. 2 ст. 166 ЦК). Зобов'язання, які виникають у зв'язку зі здійсненням одним із подружжя вказаних повноважень, є солідарними [380].

Отже, в законодавстві Італії та Швейцарії інтерес сім'ї передусім пов'язується з терміновістю здійснення витрат одним з подружжя без згоди другого, а не з конкретними напрямками витрачання коштів [137].

Відповідно до ч. 2 ст. 24 СК Болгарії управління спільним майном може здійснюватися будь-ким з подружжя, а відповідно до ч. 3 цієї статті – розпорядження, як правило, здійснюється подружжям разом. При цьому згідно зі ст. 32 СК Болгарії подружжя несе солідарну відповідальність за зобов'язаннями, які виникли для задоволення потреб сім'ї (*болг. «задовольняване нужди на семейството»*) [170]. Подібно до національного законодавства таке зобов'язання може бути взяте будь-ким з подружжя [64, с. 267]. Однак, на відміну від законодавства України, в болгарській правозастосовчій практиці поняттю «потреби сім'ї» окреслено певні межі. Зокрема, воно охоплює як звичайні

щоденні, так і специфічні (наприклад, лікування, освіта дітей) потреби членів сім'ї[11, с. 37-39], а також більш істотні питання, як наприклад, придбання житла для подружжя, меблів, автомобіля[64, с. 268; 383, с. 19], чим істотно відрізняється від законодавств інших європейських держав.

Згідно зі ст. 345 ЦК Румунії кожен з подружжя має право самотійно, без згоди іншого з подружжя, користуватися спільним майном, а також вчиняти правочини щодо утримання, управління та набуття спільного майна. Крім того, згідно зі ст. 346 ЦК Румунії кожен з подружжя самотійно може відчужувати спільне рухоме майно, яке не підлягає будь-яким публічним формальностям. Як впливає зі змісту ст. 351 ЦК Румунії зобов'язання, які виникли у зв'язку з забезпеченням звичайних витрат подружжя (рум. «*cheltuielilor obisnuite ale casatoriei*»), а також витрат у зв'язку з утриманням, управлінням та набуттям спільного майна (рум. «*conservarea, administrarea sau dobandirea bunurilor comune*»), є «спільними» зобов'язаннями подружжя (за які вони відповідають спільним майном) навіть якщо такі зобов'язання були взяті лише одним з них [346; 314].

Таким чином, на відміну від законодавства більшості держав-членів ЄС, законодавство Болгарії та Румунії передбачає широкі повноваження кожного з подружжя у сфері майнових відносин подружжя, в т.ч. щодо взяття зобов'язань одним з них, що певним чином уподібнює його до сімейного законодавства України [150].

На відміну від СК України та сімейного законодавства вищезазначених держав, в ч. 2 § 16 Закону Естонії про сім'ю дається законодавче визначення поняття «витрати в інтересах сім'ї», що охоплює витрати для утримання спільного господарства сім'ї, а також для задоволення потреб обох з подружжя та їх дітей відповідно до рівня життя сім'ї. При цьому згідно з §§ 18, 33 вказаного закону такі витрати, здійснені одним з подружжя, є підставою для виникнення солідарного зобов'язання в обох з подружжя. Крім того, в § 29 вказаного вище закону Естонії також йдеться про виникнення солідарного обов'язку в обох з подружжя у разі вчинення одним з них без згоди іншого правочину для задоволення своїх

повсякденних потреб та повсякденних потреб сім'ї [296].

Відповідно до ст. 96 ЦК Латвії за зобов'язаннями, взятими на себе одним з подружжя для задоволення потреб сім'ї або спільного домашнього господарства, інший з подружжя несе відповідальність лише у разі, якщо отримане дійсно було витрачене для задоволення таких потреб [326]. В силу обмеженого доступу до судової практики Латвії дисертант не має можливості з'ясувати яким чином застосовується дана правова норма. Проте з її формулювання вбачається, що суд може переглядати волевиявлення подружжя, з'ясовуючи напрям використання коштів. Водночас, з іншої сторони, досліджуючи питання наявності інтересу сім'ї, суд в якості критерію бере до уваги напрям використання отриманого за таким зобов'язанням. Тому таке формулювання ст. 96 ЦК Латвії видається тавтологічним, що цілком може мати місце, враховуючи, що вказаний кодекс було прийнято в 1937 році і відновлено його дію в 1993 році, але при цьому внесено значну кількість змін і доповнень.

Згідно зі ст. 220 ЦК Франції [16], ст. 220 ЦК Люксембурга [275] та ст. 222 ЦК Бельгії [274] кожен з подружжя наділяється правом на укладення договорів без згоди іншого з подружжя лише щодо ведення (або потреб) домашнього господарства (*фр. «entretien (ou besoins) du ménage»*) або освіти дітей (*фр. «éducation des enfants»*). При цьому, таке зобов'язання, взяте одним з подружжя, покладається солідарно і на іншого. Крім того, у вказаній статті ЦК Франції передбачається солідарність зобов'язань, взятих одним з подружжя, на незначні суми для задоволення повсякденних потреб [16]. Також згідно зі ст. 1408 ЦК Бельгії борги, взяті одним з подружжя в інтересах спільного майна, задовольняються за рахунок такого майна [274].

Відповідно до § 1357 ЦУ Німеччини кожен з подружжя має право вчиняти правочини, необхідні для належного забезпечення життєвих потреб сім'ї, в т.ч. такі, що мають наслідки для другого з подружжя. Права і обов'язки за такими правочинами набувають обоє з подружжя, за винятком випадків, коли з обставин справи впливає інше [18]. Як вбачається, німецька правова доктрина «життєві потреби сім'ї» тлумачить через зміст ч. 1 § 1360а ЦУ Німеччини, а відтак обмежує

такі повноваження одного з подружжя витратами на домашнє господарство, задоволення особистих потреб подружжя і життєвих потреб спільних дітей подружжя [249, с. 237].

В ст. 1319 ЦК Іспанії йдеться про право одного з подружжя вчиняти дії для задоволення звичайних потреб сім'ї, а в ст. 1368 цього кодексу вказується про виникнення зобов'язань подружжя з правочинів, вчинених одним з них навіть без згоди іншого, щодо утримання, страхування чи навчання дітей (як спільних, так і одного з подружжя, за умови, що вони проживають разом з подружжям). Крім того, згідно зі ст. 1382 ЦК Іспанії кожен з подружжя може без згоди іншого, але завжди з його відома, витратити спільні кошти для практики за його професією або для звичайного управління його особистим майном, а відповідно до ст. 1386 ЦК Іспанії згоди одного з подружжя достатньо для термінових витрат, навіть якщо вони є надзвичайними [372].

Відповідно до ст. 1690 ЦК Португалії кожен з подружжя має право без згоди іншого з подружжя брати на себе боргові зобов'язання. Згідно зі ст. 1691 ЦК Португалії обоє з подружжя несуть відповідальність, якщо взятий одним з них борг був спрямований на забезпечення звичайних витрат домашнього господарства відповідно до умов життя сім'ї [277]. Під звичайними витратами домашнього господарства розуміються витрати на харчування, одяг, оплату комунальних послуг, виховання дітей [351]. Крім того, подружжя відповідає спільним майном за борги, взяті одним з них для їх спільного блага в процесі торгівлі, а також в межах його повноважень по управлінню майном (ст. 1691 ЦК), під якими за відсутності спеціального документа від іншого з подружжя маються на увазі повсякденні дії щодо управління (ст. 1678 ЦК) [277].

В ч. 1 ст. 1322 ЦК Мальти передбачено право кожного з подружжя вчиняти юридично значимі дії щодо повсякденного управління спільним майном, а в ч. 3 цієї ж статті закріплено перелік юридично значимих дій (*неповсякденного управління майном – авт.*), які можуть бути вчинені лише за згодою іншого з подружжя, зокрема взяття або надання коштів у борг. При цьому згідно зі ст. 1327 ЦК Мальти спільне майно подружжя може бути обтяжене боргом, взятим на себе

одним з подружжя у зв'язку з повсякденним управлінням спільним майном, а також для забезпечення потреб сім'ї, включаючи освіту та утримання дітей [270].

Згідно зі ст. 1:85 ЦК Нідерландів подружжя несе солідарну відповідальність за зобов'язаннями, взятими кожним з них для задоволення звичайних потреб домашнього господарства, в т.ч. за угодами з домашніми робітниками. При цьому ст. 1:84 ЦК Нідерландів передбачає, що витрати на домашнє господарство включають кошти на виховання дітей [290].

За змістом § 710 ЦК Чехії складовою спільного майна подружжя є борги, взяті одним з них без згоди іншого, якщо йдеться про задоволення повсякденних чи звичайних потреб сім'ї (чеськ. *«každodenních nebo běžných potřeb rodiny»*), а також борг від особистого майна одного з подружжя в сумі, яка не перевищує доходи від такого майна. Відповідно до ч. 1 § 714 ЦК Чехії для будь-яких інших правочинів необхідне волевиявлення обох з подружжя [397].

За змістом ст. 36-1 Кодексу сімейного і опікунського Польщі один з подружжя має право вчиняти правочини без згоди іншого у звичайних питаннях повсякденного життя (пол. *«w bieżących sprawach życia codziennego»*) або для задоволення звичайних потреб сім'ї (пол. *«zwykłych potrzeb rodziny»*), а також в рамках професійної діяльності такого з подружжя. При цьому відповідно до ч. 1 ст. 30 зазначеного кодексу Польщі лише в перших двох випадках подружжя несе солідарну відповідальність [384].

Відповідно до ч. 1 ст. 145 ЦК Словаччини поточні справи (словац. *«bežné veci»*, *«bežné záležitosti»*) щодо спільних речей може вчиняти кожен з подружжя [253]. Поняття «поточні справи» не визначено в ЦК Словаччини, проте в правозастосовчій практиці склалися певні підходи до його змістовного наповнення. Наприклад, укладення договору оренди, набуття або відчуження нерухомості чи іншого цінного майна не визнається поточними справами [315; 348, с. 280]. Водночас страхування майна, внесення орендної плати, оплата комунальних послуг охоплюється поняттям «поточні справи» і може здійснюватися одним з подружжя [348, с. 280-281]. Згідно з ч. 2 вказаної статті ЦК Словаччини юридично значимі дії щодо спільних речей, зокрема здійснені одним

з подружжя витрати щодо поточних справ, породжують солідарну відповідальність подружжя.

Згідно з ч. 2 ст. 56 Закону Словенії про шлюб і сімейні відносини у подружжя виникає солідарна відповідальність за взяті одним з подружжя зобов'язання для задоволення поточних потреб сім'ї (словен. *«tekoše potrebe družine»*) [400].

Відповідно до § 52 Закону Фінляндії про шлюб за зобов'язаннями, взятими одним з подружжя для утримання сім'ї, подружжя несе солідарну відповідальність. Стосовно будь-яких інших зобов'язань подружжя, навіть взятих у шлюбі, кожен з подружжя відповідає особисто. При цьому згідно з ч. 1 ст. 46 вказаного закону утримання сім'ї включає задоволення як спільних потреб подружжя, так і особистих потреб кожного з них [335].

Подібним чином врегульовані питання щодо зобов'язань подружжя в сімейному законодавстві Норвегії. Так, у ст. 40 Закону Норвегії про шлюб встановлено загальне правило про неможливість взяття одним з подружжя боргу, який породжує зобов'язання для іншого з подружжя. При цьому в ст. 41 зазначеного закону міститься виняток з вказаного правила, що передбачає право одного з подружжя протягом спільного проживання вчиняти певні правочини, які породжують «спільну» відповідальність подружжя [336]. До них належать звичайні правочини щодо повсякденного ведення домашнього господарства і виховання дітей та звичайні правочини для забезпечення необхідних умов життя такого подружжя. Таким правочином також визнається оренда спільного помешкання[379].

В § 11 Закону Данії про правові наслідки шлюбу передбачено «спільність» боргів подружжя, набутих лише одним з них за умови, що вони пов'язані зі щоденним веденням домашнього господарства чи задоволенням потреб дітей або дружини [285; 331, с. 17]. В судовій практиці було вироблено правила щодо віднесення тих або інших витрат до таких, що підпадають під дію вказаної правової норми. Зокрема це оплата рахунків за електроенергію, опалення, газ, водопостачання, забезпечення дітей одягом, харчуванням, ліками, іграшками

тощо. Натомість оренда сімейного житла, отримання позики, навіть з метою придбання речей домашнього вжитку чи сплати боргу, не породжують «спільності» зобов'язань подружжя[331, с. 17-18].

Згідно зі ст. 37 СК Хорватії поки не доведено протилежне вважається, що другий з подружжя дав свою згоду для звичайного управління (*хорв. «redovite uprave»*) спільним майном [349]. Тобто подібно до національного сімейного законодавства право одного з подружжя розкривається через презумпцію згоди іншого і поширюється на дрібні правочини. Разом із тим, на відміну від СК Хорватії від 16.07.2003, який не передбачав солідарної відповідальності подружжя [308], в ст. 44 чинного СК від 18.09.2015 закріплено солідарність зобов'язань подружжя, які виникають з приводу задоволення поточних потреб подружжя чи сім'ї (*хорв. «namirenja tekućih potreba bračne i obiteljske zajednice»*), навіть якщо вони взяті лише одним з подружжя [349].

Правове регулювання досліджуваного питання за новим ЦК Угорщини від 11.02.2013 істотно відрізняється від законодавств інших держав. В ч. 2 § 4:37 ЦК передбачено, що спільне майно подружжя включає існуючі обтяження такого майна, а за зобов'язаннями набутими будь-яким з подружжя в період дії режиму майнової спільності, таке подружжя відповідає спільно, якщо законом не передбачено інше. При цьому майнова спільність не включає те майно, обтяження і борги, які розглядаються як особисте майно кожного з подружжя (ч. 4 § 37 ЦК). Проте, згідно з § 4:39 ЦК навіть якщо борг стосується особистого майна подружжя у відносинах з третіми особами зобов'язаними є обоє з подружжя. В § 4:42 ЦК передбачено право кожного з подружжя використовувати спільне майно відповідно до його призначення, але з умовою не шкодити правам та інтересам другого з подружжя. Управління спільним майном і його відчуження повинно здійснюватися за спільною згодою подружжя, але у виняткових випадках з метою захисту спільного майна такі дії можуть вчинятися одним з подружжя з подальшим невідкладним повідомленням іншого. Згідно зі § 4:44 ЦК Угорщини за рахунок спільного майна подружжя повинні здійснюватися витрати на утримання та управління таким майном, на ведення домашнього господарства, утримання і

виховання спільних дітей [253; 311]. Отже, підхід угорського законодавця до регулювання відповідальності за зобов'язаннями подружжя нівелює досліджувану юридичну конструкцію як таку.

Відповідно до ст. 96 ЦК Австрії той з подружжя, який не має самостійного доходу і займається веденням домашнього господарства, має право вчиняти правочини стосовно повсякденних витрат домашнього господарства, які повинні відповідати рівню життя подружжя. Однак на відміну від решти європейських держав, зобов'язання за таким правочином виникають в іншого з подружжя, тобто того, який має самостійний дохід [255].

Хоча чинна редакція ЦК Греції не передбачає права одного з подружжя брати зобов'язання, які б зобов'язували обох з подружжя, на практиці їх існування має місце стосовно поточних потреб сім'ї та сімейного житла [343, с. 9].

В законодавстві Великобританії, Ірландії, Швеції та Кіпру не передбачено виникнення зобов'язань в другого з подружжя на підставі правочинів, вчинених лише одним з них.

Таким чином, сімейне законодавство європейських держав, в якому передбачено виникнення зобов'язань в обох з подружжя на підставі правочинів, вчинених лише одним з них, чітко закріплює сферу застосування таких правочинів. Насамперед, це правочини щодо повсякденних витрат на ведення домашнього господарства та виховання дітей, що характерно для абсолютної більшості європейських держав. Крім того, це також можуть бути правочини щодо звичайного управління майном подружжя (як спільним, так і особистим), поточних потреб подружжя, а також зобов'язання, пов'язані з професійною діяльністю кожного з подружжя. При цьому, якщо у першому випадку відповідальність подружжя зазвичай є солідарною, то в другому вона обмежується спільним майном подружжя і, відповідно, часткою того з подружжя, хто не є безпосередньою стороною у зобов'язанні [150, с. 194].

Подібним чином пропонується врегулювати відповідальність за зобов'язаннями подружжя в Принципах європейського сімейного права щодо майнових відносин подружжя, розроблених Комісією з європейського сімейного

права [362]. Так, згідно із зазначеними Принципами при режимі спільного майна подружжя зобов'язаннями, які покладаються на майнову спільність подружжя, рекомендується визнавати, зокрема борги, взяті одним з подружжя для повсякденних потреб сім'ї, для використання чи управління спільним майном (принцип 4:40), а враховуючи зміст принципів 4:44 і 4:45 щодо повноважень подружжя, також борги щодо забезпечення дітей та борги, пов'язані з професійною діяльністю одного з подружжя.

Висновки до другого розділу

1. У європейських державах, законодавство яких закріплює правовий режим обмеженої майнової спільності подружжя, найбільш загально презумпція спільності майна подружжя формулюється як припущення належності майна до майнової спільності подружжя або ж як складової спільного майна подружжя, поки не доведено протилежне. В цьому випадку фактом-основою презумпції виступає набуття подружжям майна упродовж шлюбу або застосування до їх правовідносин відповідного правового режиму майна. Тоді як фактом, який припускається, є входження майна до спільної майнової маси, а у випадку Болгарії – спільність внеску обох з подружжя у придбання спільного майна.

2. За напрямками впливу можна виокремити такі функції презумпції спільності майна подружжя: 1) зовнішню, тобто спрямовану на третіх осіб, які вступають у відносини з подружжям, 2) внутрішню, тобто спрямовану на подружжя у їх відносинах між собою, 3) судову, тобто спрямовану на доведення і доказування певних обставин у суді.

3. Доцільно розрізняти умови застосування презумпції спільності майна подружжя і умови виникнення права спільної сумісної власності. До перших належить набуття майна в період шлюбу, а до других – придбання майна за спільні кошти, спільне проживання подружжя і ведення ним спільного господарства на час набуття майна тощо. Виправданим є підхід, згідно з яким для застосування презумпції спільності майна подружжя необхідно дотримання лише умови щодо

набуття майна під час шлюбу. Висунення додаткових умов для застосування вказаної презумпції фактично повністю її нівелює.

4. Законодавчі положення щодо трансформації особистого майна одного з подружжя у спільне майно їх обох, що є розробкою радянського законодавця, також знайшли своє вираження у чинному сімейному законодавстві України. Термінологія ст. 62 СК України не узгоджується з термінологією СК України, оскільки в найменуванні статті використано словосполучення «майно, що належало дружині, чоловікові», а в її диспозиції – «майно дружини, чоловіка», які не вживаються в інших нормах СК України. Натомість національне сімейне законодавство послуговується термінами «особиста приватна власність» або «право особистої приватної власності». Крім того, використання зазначених словосполучень в ст. 62 СК України є суперечливим і непослідовним, оскільки перше з них вжите в минулому часі, а друге – в теперішньому. За умови збереження цієї норми у СК України видається доцільним використання саме теперішнього часу.

5. Зміст ч. 1 ст. 62 СК України слід розуміти таким чином, що право особистої приватної власності припиняється не лише на первісне майно одного з подружжя, яке істотно збільшується у своїй вартості, а й на матеріальні затрати другого з подружжя, які були його особистою приватною власністю. Натомість, поєднуючись разом, це майно трансформується у спільну сумісну власність подружжя, частка кожного з них в якій, за загальним правилом, є рівною. Так само припиняється право особистої приватної власності на майно одного з подружжя у разі, якщо істотне збільшення його вартості відбулося за рахунок спільних трудових чи матеріальних затрат подружжя. Штучним є підхід, згідно з яким первинна вартість особистого майна підлягає врахуванню шляхом збільшення частки того з подружжя, кому це майно належало на праві особистої приватної власності.

6. В абсолютній більшості держав-членів ЄС доходи від особистого майна одного з подружжя визнаються спільним майном їх обох, що є цілком обґрунтованим. Доцільно виключити зі ст. 62 СК України частину другу, а ст. 58

СК України змінити, визнавши продукцію, плоди, доходи, одержані одним з подружжя від його особистого майна, спільною власністю обох з подружжя.

7. Трансформація особистого майна одного з подружжя у спільне майно їх обох невідома законодавству абсолютної більшості держав-членів ЄС (винятком є лише ЦК Литви). Натомість його замінюють чіткі та досить часто деталізовані правила визначення належності подружнього майна до спільного чи особистого та відповідно правила призначення компенсації, яка належить сплаті на користь другого з подружжя чи їх обох як спільноти. Цей підхід ґрунтується на притаманній європейським державам повазі до права власності та його непорушності.

8. В європейських державах склалося кілька підходів до визначення розміру компенсації у разі «перетікання» подружнього майна між різними його масами. Найбільш поширеним є визначення суми компенсації за номінальним підходом, тобто виходячи з номінального розміру на час здійснення внеску, який водночас зазнає критики у зв'язку з його невідповідністю сучасним реаліям співвідношення інтересів кожного з подружжя. Швейцарський підхід передбачає, що у разі зростання вартості особистого майна одного з подружжя, частково набутого за рахунок спільного майна або ж особистого майна другого з подружжя, компенсація на користь другого з подружжя також підлягає пропорційному зростанню, а у разі зниження вартості такого майна – розмір компенсації дорівнює номінальному розміру внеску. Бельгійській підхід передбачає розрахунок компенсації крізь призму зростання або ж зменшення вартості набутого майна.

9. Результати комплексного аналізу змісту та предмету регулювання ст.ст. 61, 65, 73 СК України дають підстави стверджувати, що сфера застосування юридичної конструкції договору в інтересах сім'ї обмежується випадками розпорядження спільними речами чи спільними майновими правами подружжя, здійсненого одним із подружжя без згоди іншого, і не охоплює будь-які договори, укладені одним з подружжя, навіть у разі використання отриманого за таким договором на потреби сім'ї. Вказана конструкція, як вбачається, також покликана

забезпечити додатковий захист прав набувача майна подружжя за договором, укладеним лише одним з такого подружжя.

10. Національне сімейне право і особливо судова практика, змінивши свій підхід щодо об'єктів права спільної сумісної власності подружжя і визнавши такими об'єктами майно, стикнувшись з питанням щодо майнових зобов'язань як різновиду майна в розумінні ст. 190 ЦК України. За відсутності відповідних законодавчих положень національні суди почали пристосовувати для цих цілей конструкцію договору в інтересах сім'ї, фактично вдаючись до застосування за аналогією ч. 4 ст. 65 СК України. В найбільш загальному вигляді договір в інтересах сім'ї можна визначити як правочин, який вчиняється одним з подружжя без згоди другого, створюючи зобов'язання для другого з подружжя. На даний час в національній судовій практиці такі зобов'язання визнаються солідарними, незважаючи на брак відповідних законодавчих положень.

Крім того, оскільки в ч. 4 ст. 65 і ч. 2 ст. 73 СК України йдеться про використання отриманого за таким договором на потреби сім'ї, то національні суди вдаються до аналізу напрямків використання майна, отриманого за договором в інтересах сім'ї. Це дає можливість для перегляду волевиявлення того з подружжя, який схвалив договір, укладений лише одним з подружжя. Тобто, національні суди не беруть до уваги волевиявлення другого з подружжя при укладенні відповідного договору, визначаючи наявність або відсутність інтересу сім'ї на власний розсуд.

11. Договір в інтересах сім'ї є нетиповою конструкцією в регулюванні цивільних і сімейних правовідносин, оскільки підстава виникнення зобов'язань в другого з подружжя за договором, укладеним лише одним з подружжя, не узгоджується з положеннями ЦК України щодо підстав виникнення цивільних прав і обов'язків. Вбачається, що такі зобов'язання виникають з договору, але без волевиявлення такого з подружжя щодо цього договору, в силу положень закону.

Натомість у законодавстві та науці сімейного/цивільного права європейських держав правовідносини між подружжям щодо укладення одним з них договору з третіми особами зазвичай визнаються відносинами

представництва, що дозволяє усунути проблему стосовно підстави виникнення зобов'язань в другого з подружжя, який не укладав договору.

12. В законодавстві європейських держав категорія «інтерес сім'ї» як елемент договору, який має право вчиняти один з подружжя без згоди іншого, зазвичай не використовується. А в тих державах, де така категорія вживається в контексті досліджуваних правовідносин подружжя, вона зазвичай стосується ведення домашнього господарства сім'ї, забезпечення виховання і освіти дітей, управління майном подружжя або ж передусім пов'язується з терміновістю здійснення витрат одним з подружжя без згоди другого, а не з конкретними напрямками витрачання коштів.

13. Сімейне законодавство держав-членів ЄС, яке передбачає виникнення зобов'язання в обох з подружжя на підставі договору, укладеного лише одним з них, чітко закріплює сферу застосування таких договорів. Зокрема, це правочини щодо повсякденних витрат на ведення домашнього господарства та виховання дітей, що характерно для абсолютної більшості європейських держав. Це також можуть бути договори щодо звичайного управління майном подружжя (як спільним, так і особистим), поточних потреб подружжя, а також зобов'язання, пов'язані з професійною діяльністю кожного з подружжя. При цьому, якщо у першому випадку відповідальність подружжя зазвичай є солідарною, то в другому вона обмежується спільним майном подружжя і, відповідно, часткою того з подружжя, хто не є безпосередньою стороною у зобов'язанні.

3 ПРИПИНЕННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ СПІЛЬНОСТІ МАЙНА ПОДРУЖЖЯ

3.1 Трансформація спільного майна подружжя в їх особисте майно

Наслідком припинення правового режиму майна подружжя є поділ відповідного майна між подружжям або ж застосування інших компенсаційних механізмів в залежності від застосовуваного правового режиму. Насамперед варто зауважити, що правила правового режиму спільності отриманого доходу подружжя зазвичай не передбачають перерозподілу подружнього майна, наділяючи подружжя правом на позов компенсаційного характеру. Режим майнової роздільності взагалі не передбачає поділу подружнього майна, а здійснюваний у країнах загального права післяшлюбний перерозподіл майна подружжя залежить передусім від розсуду суду та не регламентується чіткими правилами поділу спільного майна подружжя, як це має місце в країнах континентальної системи права. Тому законодавство таких держав не буде аналізуватися в цьому структурному підрозділі дисертаційного дослідження.

Законодавство європейських держав, в яких закріплено правовий режим універсальної або обмеженої майнової спільності подружжя передбачає поділ спільної майнової маси подружжя, в результаті якого відбувається перетворення (трансформація) спільного майна подружжя у особисте майно кожного з них. Тобто має місце зміна правового режиму окремих складових такого майна, а саме право спільної сумісної власності подружжя на це майно (якщо законодавство держави допускає застосування правил щодо спільної власності) припиняється, а натомість виникає право особистої приватної власності кожного з них (або ж право спільної часткової власності).

Сімейне законодавство України, як і цивільне та сімейне законодавство європейських держав передбачають можливість поділу спільного майна подружжя шляхом укладення відповідного договору. Особливе положення з цього приводу передбачено у ст. 1730 ЦК Португалії, відповідно до якої правило про рівність

часток подружжя у спільному майні є обов'язковим і не може бути змінено домовленістю між подружжям [277]. Законодавство інших держав-членів ЄС не містить подібних положень, наділяючи подружжя широкою свободою договірного регулювання. Оскільки в цілому розбіжностей в цьому питанні між національним і європейським підходами майже немає, тому це питання не буде досліджуватися у дисертаційній роботі.

Отже, в межах цього структурного підрозділу буде здійснено аналіз таких питань:

- підстави припинення правового режиму спільності майна подружжя;
- способи поділу спільного майна подружжя, передбачені СК України, та проблеми їх практичного застосування;
- способи поділу спільного майна подружжя за законодавством європейських держав.

Національне сімейне законодавство (ч. 1 ст. 69 СК України) передбачає, що дружина і чоловік мають право на поділ майна, що належить їм на праві спільної сумісної власності, незалежно від розірвання шлюбу. Згідно з ч. 2 ст. 68 СК України розпоряджання майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності, після розірвання шлюбу здійснюється співвласниками виключно за взаємною згодою, відповідно до ЦК України. Тобто особливість національного правового режиму подружнього майна полягає в тому, що він проявляється як сукупність правових режимів окремих об'єктів цивільних правовідносин. Відтак, СК України допускає зміну правового режиму таких об'єктів незалежно від існування шлюбу між особами. Крім того, у вищезазначених статтях СК України вживається лише одна підстава припинення шлюбу, а саме – його розірвання. Натомість інші підстави до уваги законодавцем не беруться.

Законодавство європейських держав зазвичай чітко регламентує та розмежовує припинення правового режиму майна подружжя та поділ їх спільної майнової маси. Зокрема підставами для припинення правового режиму майна подружжя є розірвання шлюбу, смерть одного з подружжя, встановлення режиму окремого проживання подружжя, визнання одного з подружжя померлим або

безвісно відсутнім, рішення суду (наприклад, у разі марнотратства одного з подружжя) та договір щодо зміни режиму майнових правовідносин подружжя (ст. 1:99 ЦК Нідерландів [290], ст. 1441 ЦК Франції [16], ст. 1427 ЦК Бельгії [274], ст. 1392 ЦК Іспанії [372], ст. 1688 ЦК Португалії [277], ст. 1441 ЦК Люксембургу [275], ст. 4:53 ЦК Угорщини [253], ст. 27 СК Болгарії [170], ст. 3.100 ЦК Литви [271], §§ 35, 36 Закону Естонії про сім'ю [296]). Законодавство Польщі, Чехії, Словаччини, Румунії, Італії, Мальти, Словенії та Хорватії не містять правового положення, в якому б було закріплено перелік підстав для припинення правового режиму подружнього майна, що обумовлено або особливостями законодавчої техніки, або ж сутністю застосовуваного режиму.

Досить часто підставами припинення правового режиму подружнього майна є недійсність шлюбу (наприклад, ст. 1392 ЦК Іспанії [372], ст. 1688 ЦК Португалії [277]), визнання недієздатним одного з подружжя (наприклад, ст. 4:54 ЦК Угорщини [253], ст. 53 Кодексу сімейного та опікунського Польщі [384]), визнання того з подружжя, хто є самозайнятою особою, банкрутом (наприклад, ст. 27 СК Болгарії [170], ст. 4:54 ЦК Угорщини [253]), а у державах, законодавство яких прирівнює правовий режим майна подружжя та реєстрованого (цивільного) партнерства такими підставами також є відповідні підстави припинення партнерства (наприклад, ст. 1:99 ЦК Нідерландів [290]).

Отже, оскільки в європейських державах правовий режим майна подружжя розглядається як певна правова єдність та основа спільності (солідарності) подружжя, то законодавець не допускає безпідставне (волютаристське) припинення такого майнового режиму подружжя. При цьому, зазвичай це правило притаманне як законодавству західноєвропейських держав, так і постсоціалістичних, у яких режим майна подружжя відображається крізь призму спільної сумісної власності. Наприклад, в польській доктрині цивільного права зазначається, що спільна часткова власність є самостійним інститутом речового права, не пов'язаним з правовідносинами іншого характеру. Натомість спільна сумісна власність завжди пов'язана з особистими немайновими правовідносинами, які виступають її підставою, та виконує щодо них допоміжну

роль. Вона існує для зміцнення таких особистих правовідносин, щоб вони виконували свою суспільну та економічну функцію. Відтак, припинення майнової спільності подружжя відбувається з чітко окреслених підстав [301, с. 132; 396, с. 85-86; 334, с. 27-30; 371, с. 124]. В новому ЦК Румунії такий підхід відображений безпосередньо в законодавчому акті (ст. 668) [346]. Згідно з § 136 ЦК Словаччини спільна сумісна власність може виникати лише між подружжям [348], що відображає уявлення про цей інститут як про покликаний забезпечувати подружню солідарність.

Варто також зауважити, що досить часто в законодавстві держав-членів ЄС, розташованих передусім у Західній Європі, вживається термін «ліквідація майнової спільності подружжя» (анг. *«liquidation of the community of property»*, фр. *«liquidation de la communauté»*, ісп. *«liquidació del régimen económico del matrimonio»*, рум. *«lichidarea regimului comunitatii»*). Вказаний термін не є тотожним терміну «поділ майна подружжя» і співвідноситься з ним як ціле та складова. Тобто поділ майна є однією зі складових ліквідації майнової спільності подружжя. Інші складові стосуються вирішення правової долі майнових зобов'язань подружжя та розрахунків (компенсації) між різними майновими масами подружжя. З іншої сторони, зазначений термін також уособлює сприйняття подружньої майнової спільності як квазісуб'єкта правовідносин (подібно до партнерства без статусу юридичної особи чи простого товариства).

Законодавством може бути передбачено надання переваги праву кредитора на отримання виконання за зобов'язанням подружжя перед правом одного з подружжя на компенсацію за рахунок спільного майна. Зокрема це характерно для законодавства тих держав-членів ЄС, де передбачено дострокове виконання подружнього зобов'язання у разі припинення правового режиму майна подружжя (наприклад, Іспанії), про що йтиметься в наступному підрозділі. З іншої сторони, закріплення такого правила залежить від механізму виконання зобов'язання подружжя у разі припинення режиму подружнього майна. Зокрема, якщо кредитор має широкі можливості щодо виконання зобов'язання за рахунок будь-якого майна кожного з подружжя (наприклад, Нідерланди), то вочевидь потреби в зазначеному

правилі немає.

Основи законодавства СРСР і союзних республік про шлюб і сім'ю 1968 р., регламентуючи в ст. 12 правовий режим майна подружжя, не закріплювали способів і порядку його поділу. Натомість у ст. 29 КпШС було закріплено такі способи поділу спільного майна подружжя: (1) поділ в натурі, якщо це можливо без шкоди господарському призначенню майна, (2) розподіл речей між подружжям з урахуванням їх вартості та частки кожного з подружжя в спільному майні, (3) присудження майна в натурі одному з подружжя з покладенням на нього обов'язку компенсувати грішми другому з подружжя його частку [46].

У постановах пленуму Верховного Суду СРСР, які стосувалися майнових правовідносин подружжя, досліджуване питання не знайшло свого відображення [80; 79]. Незважаючи на наявність законодавчого регулювання в КпШС, в постановах пленуму Верховного Суду УРСР [119; 128] та України [120] також не роз'яснювалося застосування відповідних норм щодо способів поділу спільного майна подружжя. Вочевидь, такий вибіркового характер регулювання досліджуваного питання в радянський період був обумовлений обмеженням приватної ініціативи громадян, незначним обсягом спільного майна подружжя і нерозповсюдженістю приватної власності на житло в СРСР. Особливо це стосується квартир як одних з найбільш цінних об'єктів спільної власності подружжя, питання поділу яких на сьогодні породжує чи не найбільше складнощів, і на які в радянський період держава зберігала право власності за собою, виключивши їх таким чином зі сфери дії ст. 29 КпШС.

У новому СК України законодавець спробував конкретизувати способи поділу спільного майна подружжя і умови їх застосування. Зокрема, згідно з частинами 2–5 ст. 71 СК (2) неподільні речі присуджуються одному з подружжя, якщо інше не визначено домовленістю між ними; (3) речі для професійних занять присуджуються тому з подружжя, хто використовував їх у своїй професійній діяльності; вартість цих речей враховується при присудженні іншого майна другому з подружжя; (4) присудження одному з подружжя грошової компенсації замість його частки у праві спільної сумісної власності на майно, зокрема на

житловий будинок, квартиру, земельну ділянку, допускається лише за його згодою, крім випадків, передбачених ЦК України; (5) присудження одному з подружжя грошової компенсації можливе за умови попереднього внесення другим із подружжя відповідної грошової суми на депозитний рахунок суду.

Враховуючи брак чітких умов застосування зазначених законодавчих положень, Пленум Верховного Суду України надав роз'яснення в постанові від 21.12.2007 № 11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя». Згідно з п. 25 цієї постанови «при поділі спільного майна подружжя, зокрема неподільної речі, суди мають застосовувати положення частин 4, 5 ст. 71 СК України щодо обов'язкової згоди одного з подружжя на отримання грошової компенсації та попереднього внесення другим із подружжя відповідної грошової суми на депозитний рахунок суду. За відсутності такої згоди присудження грошової компенсації може мати місце з підстав, передбачених ст. 365 ЦК України, за умови звернення подружжя (одного з них) до суду з таким позовом (ст. 11 ЦК) *(очевидно, має місце помилка і йдеться про ст. 11 ЦПК щодо реалізації принципу диспозитивності – авт.)* та попереднього внесення на депозитний рахунок суду відповідної грошової суми. Насамкінець пленум роз'яснив, що у разі коли жоден із подружжя не вчинив таких дій, а неподільні речі не можуть бути реально поділені між ними відповідно до їх часток, суд визнає ідеальні частки подружжя в цьому майні без його реального поділу і залишає майно у їх спільній частковій власності» [125].

Таким чином, вища судова інстанція роз'яснила, що застосування частин 4 і 5 ст. 71 СК України відбувається одночасно. Тобто один з подружжя має погодитися на виплату йому компенсації, а інший – внести її на депозитний рахунок суду. Цю позицію Верховний Суд України підтвердив у постанові від 30 березня 2016 р. у справі № 6-2811цс15, зазначивши, що «...це дозволяє створити ефективний механізм охорони прав співвласників, право на частку яких припиняється, щодо гарантованого отримання вартості частки в разі ухвалення судового рішення. Адже на підставі цього рішення не тільки припиняється право,

але й набувається право на частку іншим співвласником». Далі Верховний Суд України уточнив, що «...процедура внесення суми відшкодування вартості частини майна на депозит суду, з одного боку, є гарантією справедливої сатисфакції особі у зв'язку з припиненням її права на частку у спільному майні, а з іншого боку, є технічною функцією щодо забезпечення виконання однією стороною у справі своїх зобов'язань перед іншою» [103].

Отже, за таких обставин фактично йдеться про домовленість між подружжям під контролем суду. Видається, що зазначений підхід не можна визнати обґрунтованим, оскільки в такому разі між сторонами фактично відсутній спір, наявність якого згідно зі ст. 3 ЦПК України є умовою захисту прав особи в судовому порядку. Тобто, якщо одна сторона згодна сплатити компенсацію, а інша просить її стягнути, то спір може стосуватися лише суми, що значно звужує сферу застосування аналізованих правових норм. Крім того, сторонам швидше і простіше врегулювати дане питання в позасудовому порядку. Підтвердженням цього є незначна кількість судових рішень саме з таким обґрунтуванням [148].

Інший можливий варіант обставин – внесення суми грошової компенсації на депозитний рахунок суду і її присудження другому з подружжя без його згоди. Такі випадки є набагато поширенішими в судовій практиці. У такому разі суди керуються ст. 365 ЦК України, про умови застосування якої йтиметься нижче.

Зрештою, третій можливий варіант передбачає визнання судом за кожним із подружжя ідеальної частки в спільному майні та, відповідно, зміну правового режиму такого майна із спільної сумісної власності на спільну часткову. Незважаючи на відсутність такого положення в ст. 71 СК України, в цілому воно послідовно узгоджується з чинним законодавством України, передусім з нормами ст. 392 ЦК України. Однак в правозастосовчій практиці суди, всупереч принципу диспозитивності, закріпленому в ст. 11 ЦПК України, виходять за межі заявлених стороною вимог. Наприклад, якщо сторона заявила вимогу про стягнення на свою користь грошової компенсації замість її частки в спільному майні, а суд не знайде підстав для задоволення цієї вимоги, то замість відмови в позові суди задовольняють позов частково і визнають за особою право власності на частку в

спільному майні (хоча така вимога не заявлялася стороною). Тобто у правозастосовчій практиці склався підхід, коли незалежно від змісту вимог сторони суд, у разі відсутності підстав для присудження неподільної речі одному з подружжя, визнає за кожним із подружжя ідеальну часту в спільному майні. Зауважимо, що вищі судові інстанції підтримали таку судову практику [див. напр.: 103; 221; 219]. Вочевидь, причина цього криється у цитованому вище формулюванні пункту 25 постанови Пленуму Верховного Суду України від 21.12.2007 № 11. З його змісту може скластися хибне враження, що суд вправі на власний розсуд визнати за особою ідеальну частку в спільному неподільному майні.

Насамкінець, формулюючи згадані вище роз'яснення та правові висновки, Верховний Суд України окремо не змодельовав ситуацію, коли один з подружжя згоден на присудження йому компенсації, а інший не вносить її на депозитний рахунок суду. Керуючись зазначеними роз'ясненнями, в такому випадку Верховний Суд України застосовує третій варіант розвитку подій з визнанням ідеальних часток за кожним із подружжя. Незважаючи на це, в судовій практиці судів нижчого рівня і навіть Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ поширеними є судові рішення про стягнення грошової компенсації на користь одного з подружжя за його позовом без попереднього внесення суми такої компенсації на депозитний рахунок суду другим з подружжя і незалежно від його згоди на це [див. напр.: 225].

Переходячи до критичного аналізу існуючої правозастосовної практики, доцільно визначити правові можливості співвласника, передбачені чинним ЦК України, в контексті припинення права спільної сумісної власності. Згідно з ч. 2 ст. 364 ЦК України, яка підлягає застосуванню до спільної сумісної власності відповідно до ч. 3 ст. 370 ЦК України і регламентує виділ частки із спільного майна, якщо виділ у натурі частки із спільного майна не допускається згідно із законом або є неможливим (ч. 2 ст. 183 ЦК України), співвласник, який бажає виділу, має право на одержання від інших співвласників грошової або іншої матеріальної компенсації вартості його частки. Компенсація співвласникові може

бути надана лише за його згодою. Отже, умовами застосування цієї норми є: (1) вимога співвласника, який бажає припинення права спільної власності, (2) його згода на отримання компенсації. Очевидною є та обставина, що пред'явлення співвласником вимоги про компенсацію свідчить про наявність його згоди на її отримання. Поява у ч. 2 ст. 364 ЦК України другого речення, ймовірно, обумовлена необхідністю чітко окреслити умови застосування цієї норми, тобто недопущення її застосування до вимоги, пред'явленої одними співвласниками щодо припинення прав інших.

Питання припинення права на частку у спільному майні за вимогою інших співвласників регламентовані ст. 365 ЦК України, відповідно до частини першої якої право особи на частку у спільному майні може бути припинене за рішенням суду на підставі позову інших співвласників, якщо: 1) частка є незначною і не може бути виділена в натурі; 2) річ є неподільною; 3) спільне володіння і користування майном є неможливим; 4) таке припинення не завдасть істотної шкоди інтересам співвласника та членам його сім'ї. Згідно з частиною другою ст. 365 ЦК України суд постановляє рішення про припинення права особи на частку у спільному майні за умови попереднього внесення позивачем вартості цієї частки на депозитний рахунок суду. Враховуючи правову позицію Верховного Суду України [109; 97], умовами застосування цієї норми є: (1) наявність будь-якої з обставин, передбачених пунктами 1–3 ч. 1 ст. 365 ЦК України, (2) незавдання істотної шкоди інтересам співвласника та членам його сім'ї, (3) попереднє внесення суми компенсації на депозитний рахунок суду.

Таким чином, у ЦК України моделюються два можливі випадки припинення права співвласника на частку в спільному майні: (1) стягнення на вимогу одного співвласника компенсації з інших співвласників з подальшим припиненням його права та (2) присудження співвласнику компенсації всупереч його волі з припиненням його права на вимогу інших співвласників. При цьому внесення на депозитний рахунок суду суми компенсації вимагається лише в другому випадку. На практиці питання щодо обов'язкового одночасного застосування цих двох статей не постає, оскільки кожною з них закріплено самостійний механізм

припинення прав співвласника і відповідні умови його застосування.

Враховуючи значне перенесення уявлень та підходів радянського періоду в сучасне сімейне право України, труднощі у застосуванні ст. 71 СК, вочевидь, обумовлені відсутністю в радянському цивільному праві юридичної конструкції, закріпленої в ст. 365 ЦК України. Вище вказувалося, що ст. 29 КпШС передбачала лише можливість присудження майна в натурі одному з подружжя з покладенням на нього обов'язку компенсувати грішми другому з подружжя його частку. При цьому варто пам'ятати про особливості радянського цивільного процесу, в якому суд був наділений широкою ініціативою і не обмежений диспозитивністю вимог сторони [132, с. 157–158].

На думку дисертанта, зміст ст. 71 СК України слід тлумачити крізь призму статей 364, 365 ЦК України, тобто таким чином, щоб забезпечувати можливість одному з подружжя стягувати з другого компенсацію за частку в спільному майні без необхідності попереднього внесення другим з подружжя суми такої компенсації на депозитний рахунок суду. Цей підхід обґрунтовується наявністю такого права у співвласника в силу ст. 364 ЦК України. Законодавство України не наділяє суд повноваженням обмежувати таке право особи, посилаючись на гарантування отримання компенсації співвласником. За змістом ст. 1 ЦК України базовою ознакою досліджуваних правовідносин є вільне волевиявлення співвласника, а отже особа реалізує своє право на власний розсуд. Тому якщо співвласник бажає реалізувати своє право на виділ частки шляхом отримання компенсації її вартості, суд не повинен обмежувати це право особи волевиявленням іншого співвласника щодо внесення суми такої компенсації на депозитний рахунок суду [148, с. 153-154].

Такий висновок також підтверджується правилами законодавчої техніки щодо структурування закону, оскільки досліджувані положення закріплені в окремих частинах статті, яка має ширший предмет регулювання [див.: 33, с. 311-312; 90], що дає підстави для логічного підсумку про самостійне застосування кожної із правових норм.

Крім того, позбавлення одного з подружжя права стягнути з іншого із

подружжя компенсацію за свою частку у спільному майні суперечить принципу процесуальної економії, оскільки обумовлює необхідність для подружжя звертатися до суду двічі: спочатку для трансформації спільної сумісної власності у спільну часткову в порядку ст. 71 СК України, а потім – для стягнення компенсації на підставі ст. 364 ЦК України. Передбачуваний аргумент опонентів, що СК України закріплює спеціальні правила поділу спільного майна подружжя в даному випадку не витримує критики, оскільки ЦК України не передбачає обмеження щодо застосування ст. 364 ЦК України до спільного майна подружжя (колишнього подружжя). Додатково варто звернути увагу на доповнення в 2010 році ч. 2 ст. 364 ЦК України абзацом третім, яким законодавець намагався запровадити механізм гарантування прав співвласників, закріпивши припинення права на частку у співвласника з дня отримання такої компенсації [112]. В такий спосіб, судам було надано новий орієнтир для гарантування прав співвласників, який наразі залишається нереалізованим на практиці.

Отже, національне законодавство у разі спору щодо поділу спільного майна подружжя допускає лише можливість присудження майна одному з подружжя з попередньою сплатою компенсації або її примусовим стягненням на користь другого з подружжя. Інших способів поділу спільного майна подружжя національне сімейне та цивільне законодавство не передбачає.

Важливо відзначити, що навіть у західноєвропейських державах, правовий режим яких регламентується спеціальними виключними правилами, поділ майна може відбуватися за правилами поділу спільної власності. Наприклад, у Бельгії припинення правового режиму подружнього майна перетворює спільне майно подружжя у пост-шлюбну спільну власність, поділ якої здійснюється за правилами поділу спільної власності [355, с. 29; 389]. Подібне правило застосовується також в Італії [392].

Натомість законодавство низки інших європейських держав передбачає, що поділ спільної майнової маси подружжя здійснюється за правилами поділу спадщини. Так, згідно зі ст. 1476 ЦК Франції поділ спільного майна подружжя, збереження його у спільній власності, переважні права на отримання певного

майна у натурі, продаж майна з публічних торгів та низка інших питань регламентується правилами, передбаченими у титулі «Спадкування» в частині розподілу майна між спадкоємцями [16]. Подібне правило закріплено також у ст. 1476 ЦК Люксембургу [275], ст. 46 Кодексу сімейного і опікунського Польщі [384], ст. 1410 ЦК Іспанії [372]. Так само подібна відсилочна норма міститься у ст. 1430 ЦК Бельгії [274], яка, на відміну від зазначених кодексів, розташована у розділі про спільну власність.

Незалежно від підходу законодавця відповідної держави до формального вираження правил поділу спільного майна подружжя, перелік способів такого поділу у європейських державах зазвичай не відрізняється. Насамперед поділ спільного майна подружжя, подібно до України, відбувається у натурі, тобто розподіл речей між подружжям з урахуванням їх вартості. Також допускається присудження речі (майна) одному з подружжя та стягнення на користь другого з подружжя відповідної компенсації. Зрештою, можливим є продаж спільного майна з публічних торгів (аукціону) з подальшим розподілом отриманої суми між подружжям.

Особливості законодавчої техніки ЦК Франції обумовлюють закріплення доволі деталізованих і певним чином казуїстичних правил поділу спільного майна між спадкоємцями (і відповідно подружжям). Узагальнюючи їх, слід відзначити такі: ніхто не може бути змушений залишатися співвласником і питання про поділ спільного майна може бути поставлене в будь-який момент; суд може відкласти поділ спільного майна на строк не більше двох років; поділ може бути здійснений шляхом присудження частини майна в натурі або сплати відповідної компенсації, якщо поділ в натурі неможливий або ж якщо позивач просить про це (ст. 815 ЦК); стосовно сільськогосподарського підприємства та житла співвласність може бути збережена на строк до п'яти років, а у разі проживання у приміщенні неповнолітнього чи другого з подружжя – відповідно до досягнення повноліття чи смерті другого з подружжя (ст. 815-1 ЦК); якщо майно не може бути поділене або присуджене одному зі співвласників, тоді воно повинне бути продане з публічних торгів (ст.ст. 827, 1686 ЦК); при формуванні складу часток необхідно уникати

дроблення речей і розділу господарств (ст. 832); нерівність часток компенсується грошовими коштами (ст. 833 ЦК) [16]. Майже дослівно зазначені положення відображені у ЦК Люксембургу [275].

Згідно зі ст. 815 ЦК Бельгії співвласник може в будь-який момент зажадати поділу спільної власності, який однак може бути відстрочений за рішенням суду до п'яти років. Відповідно до ст. 827 ЦК Бельгії у разі неподільності майна воно на вимогу будь-кого зі співвласників може бути продане з публічних торгів, а у разі домовленості між співвласниками – продане на аукціоні нотаріусом, погодженим сторонами. У відповідності до ст.ст. 832, 833 ЦК Бельгії поділ спільного майна здійснюється у натурі, при цьому наскільки це можливо треба уникати розділення (дроблення) об'єктів; нерівність часток компенсується грошовими коштами [274].

Правила поділу спільного майна подружжя за законодавством Італії передбачають, що розподіл речей має відбуватися в рівних пропорціях кожного виду майна зі збереженням можливості доплати на користь того з подружжя, чия частка виявиться меншою. Крім того, у разі неможливості поділу спільної речі через її неподільну природу чи недосягнення згоди між подружжям суд може дозволити продаж такої речі з подальшим розподілом отриманої суми між подружжям [325]. Продаж речі може відбуватися у безспірному порядку, що у випадку з нерухомістю зазвичай передбачає залучення нотаріуса для організації такого продажу, або ж – у разі виникнення спору – шляхом проведення аукціону. Реалізація рухомих речей зазвичай здійснюється через комісiонера. Ці питання регулюються передусім ст.ст. 784 – 791 ЦПК Італії [276].

Згідно зі ст.ст. 1051, 1052 ЦК Іспанії співвласник (спадкоємець) може вимагати поділу спільного майна в будь-який момент. Відповідно до ст. 1061 ЦК Іспанії при поділі спільного майна необхідно намагатися, щоб частки були рівними і складалися з речей такої ж самої природи, якості чи інших характеристик. Згідно зі ст. 1062 ЦК Іспанії якщо річ неподільна, то вона може бути передана одному зі співвласників з умовою виплатити іншим співвласникам відповідної компенсації. Однак, якщо один зі співвласників заперечує, тоді річ

буде продана на публічних торгах з допуском сторонніх учасників [372]. Подібні положення також передбачені ст. 2101 ЦК Португалії [277], а також у відповідних нормах ЦПК Португалії [278].

Польський підхід дещо нагадує французький і бельгійський підходи щодо визначення застосовуваного законодавства. Зокрема, Кодекс сімейний і опікунський Польщі не регламентує способів поділу спільного майна подружжя, відсилаючи у цьому питанні до правил поділу спадщини (ст. 46) [384]. Однак, такі положення (ст.ст. 1035 – 1046 ЦК Польщі) також не регламентують способів поділу спільного майна, відсилаючи до положень про поділ речі, яка перебуває у спільній частковій власності (ст. 1035 ЦК Польщі) [385]. Подібне подвійне відсилання міститься також у ЦПК Польщі (ст.ст. 567, 618, 680 – 689) [386]. В польській доктрині вказується на практичні труднощі, пов'язані з таким подвійним відсиланням, зокрема щодо часу розрахунків між колишнім подружжям. Однак, саме регулювання поділу спільної власності подружжя та спадщини із застосуванням положень про спільну часткову власність в цілому не викликає заперечень і визнається обґрунтованим [371, с. 146].

Стосовно способів поділу спільного майна у ст. 211 ЦК Польщі передбачено, що кожен зі співвласників може вимагати поділу спільної речі, хіба що поділ суперечить положенням закону чи господарському призначенню речі або ж матиме наслідком істотну зміну речі чи зменшення її вартості. Згідно зі ст. 212 ЦК Польщі якщо припинення спільної власності настає на підставі рішення суду, то вартість часток може бути вирівняна шляхом грошових доплат; при поділі нерухомості суд може обтяжити відповідне майно сервітутом; річ, яка не може бути поділена, підлягає присудженню одному зі співвласників з покладенням на нього обов'язку сплати компенсації іншим співвласникам або ж продажу [385].

Згідно зі ст. 4:60 ЦК Угорщини поділ речей, які входять до спільного майна подружжя, здійснюється за правилами поділу спільної речі. Ці ж правила підлягають також застосуванню при поділі прав і вимог, які становлять частину спільного майна подружжя. Відповідно до ст. 5:83 ЦК Угорщини, присвяченій спільній власності, співвласник може вимагати припинення спільної власності в

будь-який момент [253]. Варто відзначити, що це не означає, що подружжя може поділити майно під час шлюбу, оскільки право на поділ виникає лише після припинення правового режиму подружнього майна. Згідно зі ст. 5:84 цього кодексу поділ спільного майна здійснюється у натурі; річ може бути присуджена співвласнику (кільком зі співвласників) в обмін на сплату компенсації, якщо такий співвласник погоджується на передачу йому у власність такої речі; якщо річ не може бути поділена зазначеним способом або її поділ у натурі зумовить зниження її вартості чи неможливість її використання за призначенням, така річ повинна бути продана, а отримана сума розділена між співвласниками відповідно до розміру їх часток; при цьому співвласники мають переважне право на купівлю речі; стосовно нерухомого майна суд може перетворити його на кондомініум, тобто коли існує щонайменше два відокремлених об'єкти у особистій власності співвласників, а частина майна (обладнання, площі загального користування тощо) залишається у спільній сумісній власності; суд не може обрати спосіб поділу спільного майна проти якого заперечують усі співвласники [253].

Згідно зі ст. 356 ЦК Румунії у разі припинення правового режиму спільності майна подружжя з підстави розірвання шлюбу колишнє подружжя залишається співвласниками спільного майна, поки не буде виділена частка кожного з них. Відповідно до ст. 669 ЦК Румунії вимога про поділ спільного майна може бути заявлена в будь-який момент, якщо лише законодавчий акт, в силу якого вона існує, не передбачає відповідних обмежень. У відповідності до ст. 673 ЦК Румунії суд у виняткових випадках може відстрочити поділ на строк до одного року. Згідно зі ст. 676 ЦК Румунії поділ спільного майна відбувається у натурі. Якщо ж річ є неподільною, то вона підлягає поділу одним з таких способів: присудження одному зі співвласників зі сплатою ним компенсації на користь інших співвласників або продаж такої речі способом, погодженим співвласниками, а у разі недосягнення між ними згоди – з публічного аукціону, та подальший розподіл між ними отриманої суми коштів [346; 268; 269].

Новий ЦК Чехії також закріплює специфічні правила поділу спільного майна подружжя. У § 712 цього кодексу передбачено застосування за аналогією

положень про спільну власність. Згідно з § 1140 ЦК Чехії ніхто не може бути примушений залишатися у спільній власності, кожен співвласник може в будь-який час вимагати поділу (чи виділу). Відповідно до § 1144 цього кодексу якщо можливо, то суд приймає рішення про поділ спільної речі; однак річ не може бути поділена, якщо внаслідок цього істотно знизиться її вартість, а згідно з § 1145 – суд може встановити сервітут або інше речове право, якщо це необхідно для належного використання новостворених речей. У відповідності до § 1147 ЦК Чехії суд за розумну компенсацію для інших може присудити річ одному чи кільком співвласникам; якщо ж ніхто зі співвласників не бажає речі, тоді суд приймає рішення про продаж речі на публічних торгах; в обґрунтованих випадках суд може прийняти рішення, що річ буде продана на аукціоні, проведеному між співвласниками. Згідно з § 1154 кодексу допускається відстрочка судом поділу спільного майна до двох років, а за домовленістю співвласників – до десяти років [397].

Досвід Словаччини дещо нагадує український підхід. Зокрема згідно з § 136 ЦК Словаччини право спільної сумісної власності існує лише між подружжям. Тоді як у § 149 вказаного кодексу передбачено, що з припиненням шлюбу припускається (поки не доведено інше), що частки кожного з подружжя у спільному майні є рівними [348]. ЦК Словаччини не закріплює способів поділу спільної сумісної власності, вочевидь виходячи з уявлення, що під час шлюбу поділ такого майна неможливий, а з його припиненням – майно стає спільною частковою власністю, що знаходить своє підтвердження у судовій практиці [320, с. 198-200; 348, с. 285-286]. Відтак, способи поділу спільної сумісної власності подружжя в цілому відповідають способам поділу речі, яка перебуває у спільній частковій власності. Відповідно до § 142 ЦК Словаччини суд може поділити спільну річ такими способами: передати річ одному чи кільком зі співвласників, поклавши на нього обов'язок сплатити суму компенсації іншим співвласникам, або за умови, що жоден зі співвласників не бажає отримати таку річ, виставити її на продаж і розділити між співвласниками отримані кошти. Суд також може встановити сервітут у разі поділу речі у натурі, якщо це необхідно в інтересах

власника новоствореного майна. При цьому, з причин, які заслуговують на увагу, суд може відмовити у поділі спільної речі. Власне, виходячи з цього положення у судовій практиці Словаччини, подібно до України, склався підхід, за яким суд визначає частки кожного з подружжя у спільній речі та залишає її у їх спільній частковій власності. Однак, наголошується, що такий спосіб поділу застосовується у виняткових випадках, наприклад, коли йдеться про поділ родинного житла [див. напр.: 348, с. 288].

На увагу заслуговує досвід балтійських держав, які входили до складу СРСР. Естонія та Латвія сприйняли європейський підхід, передбачивши можливість продажу об'єкта спільної власності за рішенням суду. Так, відповідно до § 77 Закону Естонії про речові права, який присвячений поділу речі, яка перебуває у спільній власності (в т.ч. подружжя), у разі недосягнення домовленості про спосіб поділу речі суд може на вимогу позивача поділити річ у натурі, передати річ одному зі співвласників і покласти на нього обов'язок сплатити іншим співвласникам вартість їхньої частки або продати річ з публічного аукціону та поділити отримані кошти між співвласниками відповідно до розміру їх часток [328].

Згідно зі ст.ст. 1074, 1075 ЦК Латвії співвласник може у будь-який час вимагати поділу спільного майна, якщо тільки інше не передбачено законом, в силу якого виникає спільна власність; враховуючи характеристики речі, яка підлягає поділу, суд може присудити кожному співвласнику його частку майна у натурі, встановивши сервітути, якщо це потрібно; передати річ одному зі співвласників і покласти на нього обов'язок сплатити іншим співвласникам вартість їх часток; постановити рішення про продаж речі і поділити отримані кошти між співвласниками, або вирішити питання шляхом жеребкування, особливо якщо має бути вирішено хто зі співвласників отримає річ, а кому належить отримати грошову компенсацію [326].

Натомість законодавство Литви, подібно до держав колишнього СРСР, не передбачає можливості продажу спільної речі з публічних торгів. Вочевидь, причина такого підходу обумовлена радянським минулим та широким

сприйняттям литовським законодавцем радянських уявлень. Отже, згідно зі ст.ст. 3.117, 3.127 ЦК Литви, які присвячені поділу спільного майна саме подружжя, такий поділ здійснюється у натурі. Якщо це неможливо, тоді майно присуджується одному з подружжя і на нього покладається обов'язок виплатити другому з подружжя відповідну грошову компенсацію. За умови надання гарантії виконання такого обов'язку суд може відкласти виплату компенсації на строк до двох років. Варто зауважити, що ст. 4.90 ЦК Литви, яка регламентує поділ спільної сумісної речі, передбачено, що у разі спору щодо неподільної речі співвласник, який бажає поділу, може лише одержати компенсацію [271]. Інших можливостей для такого співвласника законодавство Литви не передбачає.

Згідно зі ст. 60 Закону Словенії про шлюб та сімейні відносини після визначення часток кожного з подружжя поділ їх спільного майна відбувається за правилами поділу спільної часткової власності [400]. Відповідно до ст.ст. 69, 70 Закону Словенії про речові права співвласник може вимагати поділу спільної речі в будь-який час; суд може відкласти поділ на строк до трьох років, якщо зацікавлений співвласник обґрунтує порушення його інтересів, що заслуговують на увагу; якщо фізичний поділ спільної речі неможливий, тоді суд може прийняти рішення продати річ і розділити між співвласниками отримані кошти (цивільний поділ); на пропозицію співвласника суд замість продажу спільної речі може постановити рішення про її присудження такому співвласнику зі сплатою ним іншим співвласникам відповідної суми, виходячи з визначеної судом ціни; якщо кілька співвласників бажають отримати річ, то суд присуджує її відповідно до розміру їх часток [376].

Згідно зі ст. 38 СК Хорватії стосовно спільного майна подружжя застосовуються положення, які регулюють речові та зобов'язальні правовідносини, якщо вказаним кодексом не передбачено інше. Відповідно до ст. 63 Закону Хорватії про власність та інші речові права співвласник має право на поділ спільної речі, якого він може вимагати у будь-який час. Такий поділ полягає у визначенні частки, яка припадає на такого співвласника, що має наслідком перетворення спільної сумісної власності у спільну часткову та застосування

відповідних способів поділу. Зокрема, це може бути фізичний поділ рухомих речей і «геометричний» – нерухомих (хорв. *«sud će djeljive pokretne stvari dijeliti fizički, a nekretnine geometrijski»*), для яких також може бути встановлено сервітут; якщо такий спосіб неможливий у зв'язку зі знеціненням речі, то суд приймає рішення про продаж речі на відкритому аукціоні або іншим подібним способом та поділ отриманої суми між співвласниками (цивільний поділ) (ст. 50 Закону). За правилами ст. 51 зазначеного Закону Хорватії співвласник може просити у виняткових випадках про присудження йому речі та сплату ним вартості частки іншим співвласникам, тоді як ст. 53 передбачає також можливість створення кондомініуму [399].

Відповідно до ст. 34 Закону Болгарії про власність при поділі спільної речі (майна) застосовуються положення щодо поділу спадщини [35]. Згідно зі ст. 69 Закону Болгарії про спадщину спадкоємець має право вимагати свою частку в натуральній формі наскільки це можливо; нерівномірність часток компенсується грошима; неподільне майно підлягає публічному продажу [34]. У болгарській юридичній літературі відзначається відсутність достатньо чітких правил поділу саме нерухомого майна та фрагментарність і складність існуючих правил, які досить часто регламентуються підзаконними актами різної юридичної сили [21, с. 214-215].

Отже, законодавство абсолютної більшості держав-членів ЄС передбачає такі способи поділу спільного майна подружжя: (1) поділ майна в натурі, який в науці також називається фізичним поділом [301, с. 149-150; 396, с. 97-98; 394; 345; 333; 382], (2) присудження речі одному з подружжя з покладенням на нього обов'язку сплатити компенсацію другому з подружжя, яке може забезпечуватися широким колом засобів, (3) продаж спільної речі, який в науці також дістав назву цивільного поділу [301, с. 149-150; 396, с. 97-98; 394; 345; 333; 382]. В законодавстві окремих держав (наприклад, Хорватія, Словенія) знайшли своє безпосереднє закріплення поняття «фізичний поділ» та/чи «цивільний поділ» спільної речі.

На відміну від ЦК України, цивільне законодавство європейських держав

деталізовано не регламентує ситуацій, коли один із співвласників бажає поділу шляхом стягнення компенсації або ж навпаки, коли один зі співвласників бажає припинення права іншого співвласника і готовий сплатити компенсацію. Такий спосіб поділу в законодавстві держав-членів ЄС прописаний доволі лаконічно і вочевидь передбачає широкі дискреційні повноваження суду. Зазвичай головною умовою є згода особи на присудження їй відповідного майна. При цьому, варто зауважити, що зазвичай законодавство європейських держав передбачає широкі можливості для гарантування виконання особою обов'язку компенсувати на користь інших співвласників вартості їх часток (наприклад, шляхом надання відповідних фінансових гарантій, встановлення іпотеки за рішенням суду). Лише в окремих державах-членах ЄС (Словаччина) при поділі спільного майна допускається залишення речі у спільній частковій власності.

Насамкінець доцільно нагадати, що основну частину предмета цивільного права як галузі становить цивільний оборот, тобто забезпечення юридичної (цивільно-правової) форми товарообміну як сукупності економічних відносин по переходу матеріальних благ від одних осіб до інших [7]. При цьому інтерес держави полягає у пожвавленні цивільного обороту, від чого держава отримуватиме дохід у вигляді податків та інших обов'язкових платежів. Натомість, створюючи перешкоди у переході неподільної речі до одного власника і залишаючи її у спільній частковій власності колишнього подружжя, суди фактично ускладнюють операції з такими об'єктами або взагалі виключають їх на тривалий час із цивільного обороту.

3.2 Юридична доля майнових зобов'язань подружжя при поділі їх спільного майна

Радянське сімейне законодавство не містило спеціальних положень стосовно майнових зобов'язань подружжя. Обмеження приватної ініціативи та права приватної власності в СРСР зумовлювали нерозвиненість кредитних правовідносин і, як наслідок, відсутність значного обсягу судової практики щодо

майнових зобов'язань подружжя. З прийняттям в 2002 році нового СК України не відбулося якісного оновлення правової регламентації боргових зобов'язань подружжя, взятих в період шлюбу. Проте фінансова криза 2008 року зумовила вироблення саме в судовій практиці нових підходів і пристосування існуючих в національному законодавстві механізмів до нових економічних реалій. Натомість в законодавстві та правозастосовній практиці європейських держав відносини приватної власності розвивалися майже безперервно тривалий час. Крім того, законодавство цих держав було спрямоване на регулювання суспільних відносин в умовах ринкової економіки, регламентуючи майнові зобов'язання подружжя та їх юридичну долю у зв'язку з укладенням та припиненням шлюбу.

Відтак, в цьому підрозділі буде здійснено:

- розгляд теоретичних аспектів правового режиму майнових зобов'язань подружжя, зокрема понять «спільне зобов'язання» та «зобов'язання подружжя як спільноти» та характеру відповідальності за ними;
- виокремлення різних систем майнових зобов'язань подружжя за законодавством держав-членів ЄС;
- ретроспективний аналіз національного законодавства та судової практики щодо юридичної долі боргів подружжя після поділу їх спільного майна;
- дослідження правового досвіду європейських держав щодо виконання зобов'язань подружжя у разі припинення правового режиму їх майна.

Відтворюючи правові положення КпШС щодо майнових правовідносин подружжя, СК України значною мірою залишає поза межами правового регулювання майнові зобов'язання подружжя. Як вже вказувалося у попередньому розділі цього дисертаційного дослідження на відміну від ст. 23 КпШС в ст. 65 СК України з'явилася частина четверта, якою передбачено, що договір, укладений одним із подружжя в інтересах сім'ї, створює обов'язки для другого з подружжя, якщо майно, одержане за договором, використане в інтересах сім'ї. При цьому частини 2 і 3 ст. 73 СК України майже дослівно відтворюють відповідні частини ст. 31 КпШС, передбачаючи, що стягнення може бути накладено на майно, яке є спільною сумісною власністю подружжя, якщо судом встановлено, що договір був

укладений одним із подружжя в інтересах сім'ї і те, що було одержане за договором, використано на її потреби. При відшкодуванні шкоди, завданої кримінальним правопорушенням одного з подружжя, стягнення може бути накладено на майно, набуте за час шлюбу, якщо рішенням суду встановлено, що це майно було придбане на кошти, здобуті внаслідок вчинення кримінального правопорушення [181].

Враховуючи відсутність чітких законодавчих положень стосовно майнових зобов'язань подружжя, у вітчизняній науці сімейного права ще з радянського періоду її розвитку склалося кілька підходів до правового режиму боргів подружжя при поділі їх спільного майна. Одні науковці вважають, що борги охоплюються поняттям спільного майна подружжя поряд з речами, які належать подружжю на праві спільної сумісної власності, та майновими правами, набутими подружжям під час шлюбу [8, с. 131; 13, с. 35; 27, с. 35; 49, с. 41; 187, с. 55; 244, с. 12-13; 50]. Як вбачається, науковці схильні вважати спільним боргом подружжя майже всі боргові зобов'язання, які виникли в період шлюбу, крім нерозривно пов'язаних з особою боржника. Така позиція ґрунтується на безумовному визнанні концепції спільного майна подружжя, про яку йшлося вище, і включенні до поняття майна майнових зобов'язань.

Варто зауважити, що на даний час такий підхід знайшов часткове відображення в ч. 1 ст. 190 ЦК України, згідно з якою майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. Проте, як вже зазначалося в попередньому розділі, оскільки чинний СК України оперує передусім поняттям права спільної сумісної власності подружжя, розширюючи на підставі ч. 2 ст. 190 ЦК України коло його об'єктів на майнові права, то питання щодо майнових зобов'язань подружжя залишається дискусійним.

Інша група науковців вважає, що поняття «нажитого подружжям майна» не охоплює борги [167, с. 94], оскільки на них не можна звернути стягнення. Борги можуть обтяжувати спільне майно подружжя, але не включатися до його складу [2, с. 144; 37, с. 226-227; 51, с. 97; 69, с. 113, 134; 183, с. 99]. Вдаючись до

тлумачення ст. 31 КпШС або 73 СК України, ці науковці обґрунтовують розмежування боргів подружжя на особисті та спільні. До спільних боргових зобов'язань подружжя такі науковці включають борги, які виникли: (1) з угод, укладених обома з подружжя, (2) з правочинів, вчинених одним з подружжя за наявності презумпції згоди другого з подружжя, якщо одержані за таким правочином кошти, використані на користь сім'ї, зокрема борги подружжя з їх спільного майна, (3) із зобов'язань внаслідок спільного завдання шкоди іншим особам (ст. 1190 ЦК України), (4) із зобов'язань подружжя по відшкодуванню шкоди, заподіяної їх неповнолітніми дітьми (ст. 1178 ЦК України), (5) з безпідставного набуття або збереження обома з подружжя майна за рахунок іншої особи (ст. 1212 ЦК України). Решта всіх боргових зобов'язань є особистими. До них належать боргові зобов'язання, які (1) виникли до шлюбу, (2) після укладення шлюбу, але з метою задоволення особистих потреб одного з подружжя, (3) обтяжують роздільне майно подружжя, (4) тісно пов'язані з особою боржника (із спричинення шкоди одним з подружжя, аліментні зобов'язання) [69, с. 113].

З появою в чинному СК України вище цитованої ч. 4 ст. 65 з'явилися наукові підходи, відповідно до яких спільним є будь-яке майнове зобов'язання з договору, укладеного одним з подружжя, якщо одержане за таким договором використане на потреби сім'ї [179, с. 173; 235, с. 483]. Таким чином, згідно з цим підходом для спільності майнових зобов'язань подружжя вирішальне правове значення набуває напрямок використання майна, отриманого за договором, укладеним одним з подружжя. Як вже зазначалося в попередньому розділі саме такий підхід є домінуючим на даний час в національній судовій практиці.

Національне сімейне і цивільне законодавство не містить поняття «спільне зобов'язання» чи «спільний борг». Варто зауважити, що законодавство більшості держав-членів ЄС також не містить вказаного поняття [359, с. 988, 990], а в тих державах, де таке поняття вживається, воно має відмінний зміст.

В доктрині сімейного права Словенії [263, с. 39-40; 401, с. 408-409; 359, с. 990], Чехії [347, с. 418], Болгарії [64, с. 268], а також вочевидь і Литви та Словаччини існує поняття спільного зобов'язання подружжя (словен. *«skupne*

obveznosti», чеськ. «*společně závazky (dluhy)*», болг. «*общо задъжение*») на противагу особистому зобов'язанню кожного з них (словен. «*posebne obveznosti*», чеськ. «*osobní závazek (dluh)*», болг. «*личен дълг*»). Чи не єдиним чинним законодавчим актом з сімейного права, в якому вживається досліджуване поняття є ЦК Литви, в ст. 3:114 якого передбачено солідарну відповідальність подружжя за їх спільними зобов'язаннями [271]. Ще одним законодавчим актом, в якому вживалося вказане поняття був Сімейний кодекс Словенії від 11.06.2011 (ст. 85) [289], який однак не набув чинності у зв'язку з його відхиленням на референдумі 25.03.2012.

Варто зауважити, що в теорії сімейного права вказаних держав спільними вважаються зобов'язання, за якими подружжя відповідає солідарно. Наприклад, в ч. 2 ст. 56 Закону Словенії про шлюб і сімейні відносини передбачено солідарну відповідальність подружжя за тими зобов'язаннями, які виникли у зв'язку з спільним майном подружжя або які взяті одним з подружжя для задоволення поточних потреб сім'ї [400]. Таким чином, спільні зобов'язання розглядаються як солідарні зобов'язання стосовно спеціальних суб'єктів, якими виступають обоє з подружжя. Відповідно, спільне зобов'язання розглядається як різновид солідарного, тобто вони співвідносяться як окреме і загальне [146, с. 202-203].

Натомість в австрійській [367, с. 40; 324, с. 140], італійській та німецькій доктринах цивільного права, а також судовій практиці Німеччини [359, с. 988, 990] поняття спільне зобов'язання не стосується сімейних правовідносин і вживається у зовсім іншому значенні, а саме як правовідношення, в якому боржники зобов'язані виконати зобов'язання спільно, а кредитор має право вимагати виконання лише від усіх боржників разом. Крім того, в §§ 63, 64 Закону Естонії про зобов'язання дається визначення спільних (анг. «*joint obligors*») і колективних боржників (анг. «*collective obligors*»), а в §§ 71, 72 – спільних (анг. «*joint obligees*») і колективних кредиторів (анг. «*joint obligees*») [327]. У випадку спільності йдеться про множинність осіб при виконанні подільного зобов'язання, а у випадку колективності – про множинність осіб у неподільному зобов'язанні, яке може бути виконане кількома боржниками спільно або ж одним боржником на користь

кількох кредиторів спільно. Зрештою в положенні 4:102 книги 3-ї Проекту спільної системи підходів (анг. «*Draft Common Frame of Reference*» (DCFR)), розробленого дослідницькою групою Європейського цивільного кодексу, міститься визначення спільного зобов'язання як зобов'язання, яке боржники зобов'язані виконати спільно, а кредитор може вимагати виконання лише разом від усіх них [360].

Як вказує Ю. С. Червоний, серед науковців немає єдності думок щодо характеру відповідальності подружжя за спільними боргами. Одні науковці відстоюють позицію, що така відповідальність є солідарною [2, с. 181; 69, с. 135-136; 152, с. 48], тоді як інші вважають її частковою [13, с. 86]. Прихильники солідарної відповідальності подружжя обґрунтовують її посиленням на аналогію з правом спільної сумісної власності. Оскільки для спільної сумісної власності характерно відсутність визначених часток кожного з подружжя, то відповідно не може бути часток у відповідальності подружжя за спільними боргами. Натомість прихильники часткової відповідальності виходять з положення, що спільні борги подружжя діляться між ними пропорційно до присудженої кожному з подружжя частки у спільному майні.

Зрештою, як вже зазначалося у попередньому розділі цього дисертаційного дослідження, Верховний Суд України притримується позиції, що відповідальність за зобов'язаннями подружжя, взятими за договором в інтересах сім'ї, є солідарною. Зроблений Верховним Судом правовий висновок дозволяє при виконанні зобов'язання з практичної точки зору уникнути непорозумінь чи колізій, переносячи їх у сферу внутрішніх відносин подружжя. Але його вадою є відсутність у СК України чи інших законодавчих актах норми про солідарність зобов'язань подружжя. Такий підхід є «винаходом» Верховного Суду України, який вжите у ч. 4 ст. 65 СК України словосполучення «створює обов'язки для другого з подружжя» прирівняв до солідарності відповідальності подружжя за їх зобов'язаннями. Однак, для європейських держав характерним є визначення сфери застосування солідарної відповідальності подружжя за взятими зобов'язаннями і в жодній з держав така сфера не є настільки широкою.

На думку дисертанта причинами такого підходу Верховного Суду України є (1) абсолютний брак відповідних законодавчих положень, які б могли слугувати своєрідним орієнтиром для практики, (2) перебування під впливом радянських ідей і поглядів, (3) відсутність ґрунтовних наукових розробок у цій сфері, а також (4) неможливість адвокатської спільноти запропонувати своє бачення (знову ж таки з вищезазначених причин). Також варто відмітити, що наслідком визнання «спільних зобов'язань» подружжя солідарними є їх перетворення на такі, що пов'язані саме з особами подружжя (а не з їх майном).

На відміну від національного права для західноєвропейського підходу характерним є наявність і чітке розмежування різновидів зобов'язань подружжя. Зокрема, поряд із солідарними зобов'язаннями, сфера застосування яких зазвичай обмежується доволі вузьким колом підстав їх виникнення, виділяються зобов'язання спільноти (анг. *«community debt»*). Сутність такого зобов'язання полягає у обтяженні саме майнової спільноти подружжя. Поряд з цим законодавець також розмежовує подружжя за критерієм того, чи був один з них безпосередньою стороною договору, з якого виникло відповідне зобов'язання. Такий з подружжя завжди несе відповідальність додатково своїм особистим майном, тоді як відповідальність другого з подружжя варіюється в різних державах.

Отже, західноєвропейський підхід до системи зобов'язань подружжя передбачає наявність (1) особистих (роздільних) майнових зобов'язань одного з подружжя, (2) солідарних зобов'язань їх обох, а також (3) зобов'язань подружжя як майнової спільноти. На відміну від низки інших елементів інституту правового режиму майна подружжя, які є достатньо подібними в європейських державах, системи боргових зобов'язань характеризується доволі широкою різноманітністю. Сфери застосування вказаних зобов'язань характеризуються різним їх співвідношенням, що обумовлює існування окремих моделей в рамках системи зобов'язань подружжя. Зокрема пропонується виділити такі моделі зобов'язань подружжя. Варто відмітити, що всі вони відображають підхід конкретного законодавця до пошуку, з однієї сторони, балансу між автономією та солідарністю

подружжя, а з іншої – балансу між інтересами подружжя та їх кредиторів.

Перша модель, яка передбачає повну роздільність відповідальності подружжя за взятими зобов'язаннями. Оскільки за правилами правового режиму майнової роздільності подружжя кожен з них у майновій сфері вважається абсолютно самостійним суб'єктом, тому відповідно кожен з подружжя самостійно відповідає за взятими ним зобов'язаннями. При цьому, солідарні зобов'язання також можуть мати місце, але вони виникають із загальних цивільно-правових підстав (наприклад, у разі взяття зобов'язання подружжям спільно або заподіяння шкоди, або ж безпідставного збагачення обома з подружжя). Тобто сімейне законодавство не передбачає спеціальних правил щодо солідарних зобов'язань подружжя. Такий підхід притаманний Великобританії (Англії та Шотландії) [273, с. 5; 332, с. 15; 317], Ірландії [337, с. 4-5; 312], Греції [343, с. 10; 322, с. 9; 310], Кіпру [309], Швеції [319, с. 7-8, 17-18; 316], законодавство яких за загальним правилом не передбачає існування «спільності» зобов'язань подружжя при регламентації правового режиму майна. Примітно, що Швеція закріпила цю модель у результаті реформи 1987 року, коли країна відмовилася від солідарності зобов'язань подружжя, взятих для задоволення повсякденних інтересів сім'ї [319, с. 7-8].

Наступна модель закріплює роздільність відповідальності подружжя за їхніми зобов'язаннями, але передбачає солідарність зобов'язань, взятих одним з них для задоволення повсякденних потреб сім'ї, навчання і виховання дітей та з інших підстав, про які йшлося у попередньому розділі цього дисертаційного дослідження. Така модель передбачена у межах правових режимів відкладеної майнової спільності подружжя та спільності доходів подружжя (§ 1357 ЦУ Німеччини [18], ст. 166 ЦК Швейцарії [380], § 52 Закону Фінляндії про шлюб [335], § 11 Закону Данії про правові наслідки шлюбу [285], § 41 Закону Норвегії про шлюб [336]).

Такий підхід законодавця обумовлюється самою суттю правового режиму, в період дії якого за загальним правилом не існує спільного майна подружжя, за рахунок якого могло б відбутися виконання зобов'язання. Для повноти

дослідження слід зауважити, що законодавство Фінляндії та Швейцарії чітко закріплює солідарний характер зобов'язань подружжя, тоді як законодавство Німеччини, Норвегії, Данії, передбачаючи виникнення зобов'язань в другого з подружжя, не вказує на характер такого зобов'язання. Вочевидь, законодавець не вбачав в цьому необхідності, враховуючи фактичну роздільність майна подружжя упродовж дії відповідного майнового режиму. Доктрина та/або судова практика Німеччини [338, с. 7-8, 17], Норвегії [379, с. 17], Данії [331, с. 17] визнають подружжя солідарними боржниками за такими зобов'язаннями або ж передбачають можливість задоволення вимог кредитора за рахунок будь-якого майна будь-кого з подружжя.

Наступну модель системи зобов'язань подружжя можна визначити як постсоціалістичну, оскільки вона безпосередньо пов'язана з соціалістичним підходом до правового режиму майна подружжя як спільної сумісної власності, про що вказувалося у першому розділі дисертаційного дослідження. Характерною рисою цього підходу є надання кредитору права вимагати поділу спільного майна подружжя, а також існування особистих (роздільних) і солідарних зобов'язань подружжя. Для захисту інтересів подружжя інколи умовою реалізації такого права кредитора може бути неможливість задоволення вимог за рахунок особистого майна подружжя-боржника, зокрема у разі недостатності його майна. Ще одна особливість полягає у відсутності правових положень щодо черговості майна, за рахунок якого мають задовольнятися вимоги кредитора, зокрема щодо задоволення солідарних зобов'язань подружжя передусім за рахунок їх спільного майна. Вочевидь, це пов'язано з уявленням законодавця про необхідність збереження майнової основи сім'ї.

Постсоціалістична модель системи зобов'язань подружжя характерна передусім для балканських і центральноєвропейських держав, які не вдалися до системного запозичення західноєвропейських підходів. Зокрема, вона простежується у законодавстві Словенії (ст. 56 Закону про шлюб і сімейні відносини) [400], Хорватії (ст. 44 СК) [349], Болгарії (ст. 32СК) [170], Словаччини (§ 145 ЦК) [348] та можливо Чехії (§§ 731, 741, 742 ЦК) [397] (чеський підхід

залежатиме від доктрини та правозастосовної практики, оскільки наразі бракує ясності у трактуванні відповідних положень).

Сутність наступної моделі полягає в тому, що зобов'язання спільноти (майнової спільноти подружжя) може бути задоволене за рахунок всього спільного майна подружжя та особистого майна того з подружжя, хто безпосередньо взяв зобов'язання (далі також – подружжя-боржник). Цей підхід ґрунтується на ідеї захисту інтересів другого з подружжя, який не є стороною у зобов'язанні. Солідарні зобов'язання подружжя також існують в рамках цієї моделі, але, на відміну від зобов'язання спільноти, підлягають задоволенню за рахунок будь-якого майна будь-кого з подружжя.

Варто зауважити, що серед законодавців європейських держав відсутня єдність підходу щодо природи відповідальності подружжя-боржника. В одних випадках така відповідальність визнається субсидіарною, тобто кредитор може задовольнити свою вимогу за рахунок особистого майна подружжя-боржника лише у разі недостатності спільного майна обох з подружжя (наприклад, ст. 3.112 ЦК Литви) [271], а в інших ні і тоді кредитор може задовольнити свої вимоги незалежно від належності майна до певної категорії (наприклад, ст. 41 Кодексу сімейного та опікунського Польщі) [384]. Особисті зобов'язання кожного з подружжя зазвичай задовольняються за рахунок роздільного майна кожного з подружжя. Водночас, кредитор також наділений правом вимагати поділу спільного майна подружжя для задоволення своїх вимог. Для законодавства держав, які закріплюють зазначену систему зобов'язань подружжя, також характерним є наявність правил компенсації між особистим і спільним майном подружжя, про які йшлося у попередньому розділі дисертаційного дослідження. В останньому випадку між подружжям матиме місце відповідна компенсація.

Зазначена модель на сьогодні застосовується в Люксембурзі (ст.ст. 1411, 1413 ЦК) [275], Польщі (ст. 41 Кодексу сімейного та опікунського Польщі) [384], Литві (ст.ст. 3.109 – 3.113 ЦК) [271], Іспанії (ст. 1369 ЦК) [372] тощо. Необхідно підкреслити, що доцільність запровадження цієї моделі обговорювалася у Нідерландах, а в науковій спільноті вона визнавалася такою, що найбільш повно

відповідає сучасним реаліям сімейних правовідносин [377, с. 349-352], але за наслідком реформи нідерландський законодавець відмовився від цього підходу, вдавшись до незначних змін існуючого законодавства у частині зобов'язань подружжя.

На відміну від попередньої моделі, наступна система зобов'язань подружжя передбачає задоволення вимог кредитора за зобов'язанням спільноти не лише за рахунок всього спільного майна подружжя та особистого майна подружжя-боржника, але також і за рахунок особистого майна другого з подружжя. При цьому, відповідальність другого з подружжя завжди має субсидіарний характер та може бути обмежена щодо розміру. Наприклад, згідно зі ст. 190 ЦК Італії відповідальність того з подружжя, хто не є безпосередньою стороною договору, обмежується половиною відповідного боргу [307], тоді як відповідно до ст. 1695 ЦК Португалії кредитор може вимагати повного виконання зобов'язання від будь-якого з подружжя у разі недостатності їх спільного майна [277]. Згідно ж зі ст. 352 ЦК Румунії субсидіарна відповідальність подружжя (мається на увазі обоє з подружжя – *авт.*) за їх боргами як спільноти має солідарний характер [346].

Зазначена модель яскраво демонструє практичне втілення ідеї про подружжя як квазісуб'єкта правовідносин, тобто якщо подружжя взяло зобов'язання, яке є боргом спільноти, то кожен з них зобов'язаний задовольнити щонайменше половину боргу або навіть повністю. Бельгійська доктрина сімейного права пояснює такий підхід тим, що майнова спільність подружжя не є юридичною особою та відповідно не може самостійно відповідати за зобов'язаннями, а тому обоє з подружжя повинні гарантувати виконання зобов'язання спільноти своїм майном [355, с. 18]. Варто наголосити, що в сучасній європейській літературі цей підхід розглядається як надмірний захист інтересів кредитора.

Для виокремлення останньої моделі системи зобов'язань подружжя слід застосувати дещо відмінний критерій. Якщо попередні моделі вирізнені на підставі співвідношення видів зобов'язань та характеру відповідальності за ними, то дана модель ґрунтується на механізмі виконання зобов'язань подружжя. Такий механізм передбачає широкі можливості кредитора для задоволення своїх вимог

як за особистими зобов'язаннями подружжя, так і за зобов'язаннями спільноти. Зокрема, будь-які зобов'язання кредитор може задовольнити за рахунок будь-якого майна подружжя. У зв'язку з цим система компенсацій між особистим та спільним майном подружжя є доволі розвинутою та має велике практичне значення. Крім того, доктриною сімейного права розвинута теорія про внутрішні та зовнішні відносини подружжя при виконанні зобов'язань. Слід наголосити, що ця модель символізує майже абсолютну солідарність подружжя, коли кожен з них відповідає за іншого, а вже потім врегульовує питання між собою.

Відповідно до ст. 1:94 ЦК Нідерландів майнова спільність подружжя за невеликими винятками охоплює всі борги кожного з подружжя. Згідно зі ст. 1:96 ЦК Нідерландів задоволення зобов'язання, незалежно від того чи це борг подружжя як спільноти чи особистий борг кожного з них, може бути здійснено за рахунок як спільного, так і особистого майна подружжя-боржника. Для задоволення особистого зобов'язання кредитор може вимагати спільне майно подружжя, якщо другий з подружжя відмовиться надати виконання за рахунок свого особистого майна. Такі широкі можливості кредитора обумовлені існуючим у Нідерландах правовим режимом універсальної майнової спільності подружжя [256].

Оскільки кредитор користується широкими можливостями для задоволення своїх вимог, досить часто різниця між зобов'язанням подружжя як спільноти та їх особистими зобов'язаннями є досить умовною і має практичне значення передусім при розрахунках компенсацій між подружжям. В ст. 1413 ЦК Франції передбачено, що в період існування режиму майнової спільності сплата боргів, які лежать на кожному з подружжя, незалежно від підстав, завжди може бути здійснено за рахунок такої майнової спільності [16]. У французькій доктрині та правозастосовній практиці це розуміється таким чином, що за загальним правилом зобов'язання спільноти чи одного з подружжя може бути задоволене за рахунок всього майна подружжя-боржника, тобто як за рахунок особистого майна такого з подружжя, так і спільного майна їх обох [298, с. 31, 33].

Видається, що система відповідальності за зобов'язаннями подружжя в

Угорщині теж відображає зазначену модель. Зокрема, згідно зі ст. 4:39 нового ЦК Угорщини навіть якщо борг є особистим у відносинах з третіми особами другий з подружжя також несе відповідальність [253]. Проте законодавство не містить норм про природу і обсяг цієї відповідальності, зокрема чи йдеться про половину чи все спільне майно подружжя або ж навіть особисте майно того з подружжя, хто не є безпосередньою стороною у зобов'язанні. Певним орієнтиром є положення ст. 4:59 ЦК Угорщини, згідно з яким під час поділу спільного майна подружжя може бути заявлено вимоги про компенсацію витрат, зроблених за рахунок спільного майна на користь особистого майна одного з подружжя і навпаки, а також за рахунок особистого майна одного з подружжя на користь особистого майна другого з них, включаючи виконання зобов'язань. Вочевидь таке положення може свідчити про намір законодавця запровадити настільки широку відповідальність другого з подружжя.

Наприкінці варто зауважити, що постсоціалістичні держави, які намагаються запозичити західноєвропейські підходи до регламентації системи майнових зобов'язань подружжя (наприклад, Румунія, Угорщина), зазвичай схильні відображати моделі, які в Західній Європі не вважаються такими, що відповідають сучасним реаліям взаємовідносин подружжя і балансу їх інтересів та інтересів їх кредиторів.

Окресливши теоретичні аспекти правового режиму майнових зобов'язань подружжя, доцільно здійснити ретроспективний аналіз національної судової практики з даного питання. Незважаючи на обмежену сферу застосування позикових зобов'язань в СРСР, радянськими судами в цілому було вироблено єдиний підхід до поділу майна, обтяженого борговими зобов'язаннями одного з подружжя. Так, в п. 7 постанови Пленуму Верховного Суду СРСР від 31.07.1962 № 13 «Про судову практику у справах про право особистої власності на будівлі» [82] було роз'яснено, що «при вирішенні спору про право власності на будівлю обов'язок погасити заборгованість по позиці за згодою позикодавця може бути покладено на інших учасників будівництва. При відсутності такої згоди обов'язок виплати позики лежить на особі, яка її одержала. Ця обставина повинна

прийматись судом до уваги при визначенні частки кожного співвласника в спільній будівлі і при вирішенні питань про грошові розрахунки між сторонами». В подальшому з невеликими відмінностями у формулюваннях, обумовленими уточненням сфери застосування такого положення саме до учасників спільної власності, дане положення відтворювалося в п. 16 постанови Пленуму Верховного Суду СРСР від 31.07.1981 № 4 «Про судову практику вирішення спорів, пов'язаних з правом власності на жилий будинок» [83] і п. 14 постанови Пленуму Верховного Суду України від 04.10.1991 № 7 «Про практику застосування судами законодавства, що регулює право приватної власності громадян на жилий будинок» [126].

Вказаному вище правовому положенню кореспондувало положення п. 15 постанови Пленуму Верховного Суду СРСР від 28.11.1980 № 9 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про розірвання шлюбу» [79], первісна редакція якого передбачала, що при поділі майна подружжя «враховуються права вимоги та спільні борги подружжя за зобов'язаннями, які виникли в інтересах сім'ї». Проте, в редакції від 18.06.1987 відбулися істотні зміни, а саме врахуванню підлягали «спільні борги подружжя та права вимоги за зобов'язаннями, які виникли в інтересах сім'ї» [76]. Подібне за змістом положення міститься в п. 24 постанови Пленуму Верховного Суду України від 21.12.2007 № 11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя», згідно з яким «при поділі майна враховуються також борги подружжя та правовідносини за зобов'язаннями, що виникли в інтересах сім'ї (ч. 4 ст. 65 СК)» [125].

На думку дисертанта, формулюючи вищезазначені правові положення, вищі судові інстанції СРСР у такий спосіб уникали вирішення теоретичних питань щодо спільності боргу, набутого одним з подружжя в період шлюбу, та характеру відповідальності подружжя за таким майновим зобов'язанням. Разом з тим були й винятки з загального правила радянського періоду. Зокрема, Кодекс про шлюб і сім'ю Казахської РСР (1969 р.) чи не єдиний з усіх радянських республік в ст. 25

передбачав солідарну відповідальність подружжя за набутими одним з них боргами, якщо вони виникли в порядку володіння, користування і розпорядження спільною власністю подружжя або у зв'язку із задоволенням інтересів обох з подружжя [43].

Відсутність вільного доступу до судових рішень радянського періоду значно звужує можливості дослідження правозастосовної практики, але судова практика періоду 2000-2007 років дає певне уявлення про застосування вищевказаних правових положень. Так, у справі про поділ майна подружжя суд першої інстанції присудив позивачу квартиру, яка була придбана за отримані позивачем в кредит кошти та перебувала у заставі, а на користь відповідача стягнув половину грошових коштів, які були сплачені сторонами в період шлюбу на придбання такої квартири та погашення кредиту. При цьому суд вважав, що у позивача не виникло право власності на частину квартири, кредит за якою не був повернутий, а сама квартира перебувала у заставі без права позивача розпоряджатися нею без згоди заставодержателя. Суд апеляційної інстанції скасував рішення суду першої інстанції і поділив квартиру в рівних частках між подружжям, залишивши поза увагою обставини щодо обов'язку позивача по поверненню кредиту, за який було придбано спірну квартиру.

Розглядаючи вказану справу Верховний Суд України своєю ухвалою від 31.10.2007 [194] скасував рішення обох судів з мотивів порушення ними норм матеріального права. Зокрема, стосовно рішення суду першої інстанції Верховний Суд України вказав на безпідставність посилань про відсутність у позивача права власності на «неоплачену частину» спірної квартири. Натомість стосовно рішення суду апеляційної інстанції, незважаючи на правильний висновок про виникнення у позивача права власності на спірну квартиру, Верховний Суд України зауважив про недотримання вимог п. 14 постанови Пленуму Верховного Суду України від 04.10.1991 № 7 «Про практику застосування судами законодавства, що регулює право приватної власності громадян на жилий будинок» [126]. Як вбачається з ухвали Верховного Суду України вочевидь йдеться про те, що в позивача виникло право власності на спірну квартиру, але вона підлягає поділу не пополам, а лише в

оплаченій частині. При цьому, з рішення до кінця не зрозуміло чи другому з подружжя повинна бути виплачена компенсація чи за ним може бути визнане право на якусь частку в праві власності на спірну квартиру. Натомість тому з подружжя, на чие ім'я оформлено кредит, належить присудити відповідну частку в праві власності на майно, пропорційну розміру заборгованості за кредитом. Подібні судження також висловлювалися в ухвалі Верховного Суду України від 19.12.2007 [195].

Таким же підходом деякий час керувалися національні суди [161], присуджуючи одному з подружжя частку спільного майна, набутого подружжям за кредитні кошти, пропорційну неоплаченій частині кредиту, обов'язок оплати якого також покладался на такого з подружжя. Натомість виплачена частина кредиту «ділилася» пополам між подружжям. Тобто, одному з подружжя присуджувалася більша частка спільного майна, але на нього покладался обов'язок погашення кредиту і виплати другому з подружжя компенсації у розмірі половини сплаченої вартості такого майна. Спрощуючи можна зазначити, що заборгованість за кредитом слідувала за майном, придбаним за такі кредитні кошти, тобто поділу підлягав лише чистий актив подружжя (актив відняти пасив).

Фінансова криза 2008 року, наслідком якої стала девальвація національної валюти і зниження вартості майна, зокрема придбаного подружжям за кредитні кошти, за відсутності чітких законодавчих положень стосовно поділу майнових зобов'язань між подружжям поставили перед судами питання щодо вироблення підходу до поділу набутого за кредитні кошти майна з урахуванням нових фінансово-економічних обставин. Існуюча судово практика поступово була відкинута, зокрема і з тих мотивів, що нижчі суди вказували на відсутність права власності в подружжя на неоплачену частину спільного майна, уникаючи в такий спосіб аргументації щодо його поділу і поділу боргових зобов'язань, які обтяжують таке майно. Крім того, причиною для цього також було те, що оплачена частина придбаного в кредит майна, яка підлягає стягненню на користь одного з подружжя, була непропорційно більшою за вартість відповідної частки майна. Наприклад, на придбання автомобіля за 100 тис. грн. одним з подружжя

було отримано в кредит 20 тис. доларів США. На момент поділу майна непогашеним залишалося 5 тис. доларів США, а вартість автомобіля становила 80 тис. грн. (10 тис. доларів США). Якщо керуватися вищезазначеним підходом, то на користь того з подружжя, кому майно не присуджується, належить стягнути половину коштів, сплачених як оплата тіла кредиту (20 тис. – 5 тис.), тобто 7,5 тис. доларів США, що в еквіваленті становить близько 60 тис. грн. при залишковій вартості автомобіля в 80 тис. грн.

На думку дисертанта, національним судам доцільно було модифікувати вищевказаний підхід, запровадивши пропорційність між оплаченою вартістю майна і залишковою його вартістю на час вирішення судом справи. Тобто, розмір компенсації одному з подружжя повинен розраховуватися виходячи з дійсної вартості майна, але лише в пропорційній частині, яка була фактично оплачена. Наприклад, у вищеописаній ситуації погашено кредиту було лише 75 % (100 % - 5 тис. * 100 % / 20 тис.), а відтак при вартості автомобіля 80 тис. грн. актив, який підлягає поділу між подружжям, становить 60 тис. грн. (80 тис. * 75 % / 100 %). Відповідно розмір компенсації одному з подружжя дорівнюватиме 30 тис. грн.

Однак, національні суди обрали інший підхід, згідно з яким поділу між подружжям підлягає все майно, набуте в період шлюбу, незалежно від його придбання за рахунок кредитних коштів чи перебування такого майна в заставі/іпотеці. Суди зазначають, що положення договору іпотеки про те, що іпотекодавець не має права розпоряджатися квартирою без згоди іпотекодержателя до закінчення терміну дії іпотеки, не означає, що в судовому порядку не можна поділити спільне майно подружжя шляхом визнання права власності на нього, оскільки право володіння та користування майном не заборонено, а поділ майна подружжя не є розпорядженням ним [200; 202; 205]. Крім того, суди посилаються на ст. 6 Закону України «Про іпотеку» [122], згідно з якою у разі переходу права власності на предмет іпотеки від іпотекодавця до іншої особи, у тому числі в порядку спадкування чи правонаступництва, іпотека є дійсною для набувача відповідного нерухомого майна, навіть у тому випадку, якщо до його відома не доведена інформація про обтяження майна іпотекою [199].

Враховуючи такий підхід національних судів залишилося лише вирішити питання щодо юридичної долі зобов'язань, взятих подружжям в період шлюбу. Однак в цьому випадку національні суди не проявили послідовності і тривалий час судова практика була неоднозначною. В одних випадках суди, посилаючись на ст.ст. 1048 – 1050 ЦК України, не визнавали другого з подружжя зобов'язаним за майновим, зокрема позиковим, зобов'язанням, набутих першим з подружжя в період шлюбу [159]. Варто зауважити, що при цьому суди уникають формулювань «особисте зобов'язання одного з подружжя», вирішуючи справу суто на підставі формальних посилань. В інших випадках суди навпаки визнавали зобов'язання, набуті одним з подружжя, солідарними зобов'язаннями обох з подружжя [191]. Ще в інших випадках суди визнавали зобов'язання, взяті одним з подружжя під час шлюбу, спільними зобов'язаннями подружжя з подальшим визнанням другого з подружжя зобов'язаним в розмірі виконання половини відповідного зобов'язання [210] або без такого визнання [211; 214].

Зрештою, фактично підтримавши останній підхід, Верховний Суд України в постанові від 19.06.2013 зробив правовий висновок, що кредитний договір, укладений одним із подружжя, створює обов'язки для другого з подружжя в разі, якщо його укладено в інтересах сім'ї, а одержане за цим договором майно фактично використано на задоволення потреб сім'ї [94], про що вказувалося в попередніх розділах. Тобто, Верховним Судом України фактично було розширено сферу застосування ч. 4 ст. 65 СК України на будь-які зобов'язання, набуті одним з подружжя, хоча первісно вона охоплювала лише зобов'язання, які виникають у зв'язку з розпорядженням спільним майном подружжя, про що вже йшлося.

Таким чином, на даний час в національній судовій практиці в цілому утвердився підхід, згідно з яким поділ спільного майна подружжя, обтяженого борговими зобов'язаннями такого подружжя, здійснюється незалежно від поділу таких зобов'язань. Натомість майнові зобов'язання подружжя зазвичай визнаються спільними з можливістю подальшого стягнення половини грошового зобов'язання на користь того з подружжя, який був зобов'язаним перед кредитором і/або здійснив фактичне виконання боргового зобов'язання [140,

с. 154].

В європейських державах склалося кілька підходів до визначення юридичної долі майнових зобов'язань подружжя, зокрема (1) дострокового виконання зобов'язання, тобто у разі припинення режиму майнової спільності подружжя, строк виконання зобов'язання вважається таким, що настав, (2) врахування зобов'язань, тобто слідування боргу за відповідним майном, яке присуджується одному з подружжя, який також можна визначити як поділ чистого активу, (3) врегулювання юридичної долі зобов'язання відповідно до загальних правил, передбачених цивільним/зобов'язальним законодавством.

Перед тим, як перейти до розгляду вищезазначених підходів, слід зауважити, що солідарні зобов'язання подружжя за загальним правилом виконуються за рахунок будь-якого майна будь-кого з подружжя, а відтак не регламентуються у межах зазначених підходів. Але варто пам'ятати, що у європейських державах, на відміну від України, солідарні зобов'язання подружжя виникають щодо обмеженого кола питань.

Згідно зі ст. 1396 ЦК Іспанії ліквідація режиму спільності майна подружжя розпочинається зі складання реєстру їх активів та зобов'язань. Після цього, в першу чергу, підлягають виконанню боргові зобов'язання подружжя, які за загальним правилом виконуються у грошовій формі (ст. 1399 ЦК) або ж за згодою подружжя і кредитора можуть бути задоволені за рахунок передачі майна останньому. У разі недосягнення відповідної домовленості спільне майно підлягає продажу, а отримані кошти спрямовуються на сплату боргів (ст. 1400 ЦК). Особливістю іспанського ЦК є врегулювання черговості виконання зобов'язань подружжя як спільноти (ст.ст. 1396, 1399, 1403 ЦК). Зокрема, в першу чергу, підлягають сплаті борги, які пов'язані з утриманням сім'ї, потім інші борги подружжя перед третіми особами, а насамкінець – борги спільноти на користь одного з подружжя. Тобто, лише після виконання майнових зобов'язань подружжя перед третіми особами, кожен з подружжя отримує право вимагати компенсації йому суми особистих коштів, витрачених ним на потреби сім'ї. Реальний поділ спільного майна також має місце лише після врегулювання питань з боргами і

компенсаціями [372]. В науці цивільного права Іспанії у зв'язку з цим йдеться про існування принципу «спочатку плати, потім діли» (анг. *«first pay and then divide»*) [259, с. 25].

Дещо м'якшу модель передбачено законодавством Португалії, питання поділу спільного майна подружжя у якій регламентується нормами Цивільного процесуального кодексу. Натомість ЦК Португалії визначає загальні положення належності майна до кожної з груп майна, закріплює права щодо компенсації тощо. Порядок поділу спільного майна подружжя включає три етапи: спочатку із загальної маси виділяється особисте майно кожного з подружжя, потім розраховуються компенсації між спільним і особистим майном подружжя та сплачуються борги, а залишок активу ділиться пополам [393]. Відповідно до ст. 1404 ЦПК Португалії при припиненні режиму спільності майна будь-хто з подружжя може вимагати складення реєстру (*порт. «inventário»*) для поділу їх спільного майна [278]. Вказана процедура передбачає наявність конференції зацікавлених осіб (передусім, кредиторів подружжя), яка затверджує відповідний реєстр активів та пасивів і вирішує питання щодо їх розподілу між сторонами (ст.ст. 1352-1362 ЦПК Португалії). При цьому, ст. 1357 ЦПК Португалії передбачає способи задоволення вимог кредиторів, серед яких продаж майна для отримання кредиторами коштів або ж передача кредитору майна в рахунок задоволення боргу [278].

Згідно зі ст. 3:193 ЦК Нідерландів кредитор може просити суд призначити ліквідатора у разі поділу спільного майна до моменту погашення зобов'язань, які обтяжують таке майно [262, с. 25]. ЦК Франції (ст. 1482) [16] та ЦК Люксембургу (ст. 1482) [275] також надає кредиторам право вимагати дострокового виконання зобов'язань подружжя у разі припинення правового режиму їх майнової спільності. Проте, ці кодекси регламентують ситуацію, якщо кредитори не скористаються таким своїм правом, допускаючи в такому випадку використання іншого підходу. Тобто, якщо подружжя не вдається до поділу майна з використанням вищеописаної процедури зі складанням реєстру, тоді подружжя може домовитися стосовно порядку виконання ними своїх зобов'язань, взятих під

час шлюбу, але така домовленість матиме значення лише для подружжя і не має правових наслідків для кредиторів (крім випадку надання ними своєї згоди на такий поділ, що означатиме заміну боржника у зобов'язанні).

Вочевидь поява таких положень обумовлена небажанням кредитора заявляти вимоги про дострокове виконання майнових зобов'язань подружжя, що може бути обумовлено економічною доцільністю. Зокрема, банківська установа, видаючи кредит подружжю, має інтерес саме у його строковому поверненні та отриманні відповідних доходів. Тоді як дострокове виконання подружжям зобов'язання означатиме зменшення доходу банку та порушення розрахункових планів по доходах. З іншої сторони, усвідомлюючи необхідність дострокового виконання зобов'язань, подружжя може ухилятися від фіксування припинення їх відносин, вводячи кредитора в оману щодо їх фактичних взаємовідносин (хоча варто зауважити, що у законодавстві саме західноєвропейських держав можливість цього значно мінімізована).

Зазначені причини обумовили розвиток у науці цивільного права та подальше відображення у законодавстві вчення про внутрішні та зовнішні правовідносини подружжя. Зокрема, перші – це відносини подружжя між собою, тоді як другі – це відносини подружжя з третіми особами, в т.ч. кредиторами. Відтак, регламентуючи свої внутрішні правовідносини подружжя може домовитися між собою, що, наприклад, оформлений на ім'я одного з них кредит буде сплачуватися другим з подружжя. Однак, у відносинах з кредитором не відбувається заміни боржника і для кредитора зобов'язаним залишається перший з подружжя. У разі ж порушення зобов'язань кредитор вимагатиме відшкодування з того з подружжя, хто є боржником, а останній отримує можливість пред'явити вимогу до другого з подружжя, обґрунтовуючи її їх домовленістю.

Яскравим прикладом сприйняття цієї теорії на постсоціалістичному просторі є новий ЦК Чехії. Так, згідно з § 737 поділ спільного майна подружжя не повинен завдавати шкоди правам третіх осіб. Якщо при поділі права третіх осіб були порушені, така особа може вимагати, щоб суд встановив, що поділ спільного майна відносно цієї особи є недійсним. Врегулювання заборгованості дійсне лише

у відносинах подружжя між собою [397].

Варто зауважити, що такий підхід обумовлений захистом інтересів саме кожного з подружжя, оскільки на практиці досить часто зобов'язання беруться одним з подружжя саме в безпосередніх інтересах другого. Поки ж існує шлюб і має місце подружня солідарність, то ніяких проблем зазвичай не виникає. Натомість припинення шлюбу породжує низку проблем, оскільки інтереси колишнього подружжя більше не збігаються. Насамперед, той з подружжя, хто є боржником у зобов'язанні, прагне заміни боржника у зобов'язанні (на що зазвичай не погоджується кредитор) або ж дострокового його виконання (що не може зробити другий з подружжя). Тоді такий з подружжя вимагає передачі йому майна, яке було набуто за отримані ним у кредит кошти, як своєрідного забезпечення для нього виконання ним зобов'язання перед кредитором. Оскільки виконувати таке зобов'язання без перспективи отримання майна особа абсолютно не зацікавлена. Натомість другий з подружжя, в інтересах якого за кредитні кошти було набуто майно, також не бажає розлучатися з ним, оскільки воно може мати для нього господарське або інше значення. У разі відмови першого з подружжя сплачувати кредит, банк розпочне процедуру примусового стягнення. Відтак, законодавча неврегульованість цього питання стає причиною виникнення спорів між подружжям і часто має наслідком вилучення з господарства одного з подружжя певного майна, що може породити порушення його господарських зв'язків, а в підсумку зумовити зменшення цивільного обороту та падіння надходжень до бюджету. Саме тому європейський законодавець спробував захистити інтереси всіх трьох учасників таких правовідносин, гарантувавши кожному з них їх інтерес. Зокрема, кредитор зберігає свої вимоги до первісного боржника (оскільки саме його правовий і майновий статус брався до уваги при видачі кредиту), перший з подружжя, уклавши угоду з другим з подружжя, перекладає на нього обов'язок виконання відповідного зобов'язання та ризики його невиконання, а другий з подружжя – зберігає відповідне майно у своєму володінні чи власності залежно від домовленості подружжя.

Найбільш поширеним у європейських державах є другий підхід щодо

юридичної долі майнових зобов'язань подружжя, тобто врахування боргів або ж поділ чистого активу. За цим підходом поділ спільного майна здійснюється таким чином, що одному з подружжя присуджується пропорційно більша частка такого майна, але на нього також покладається обов'язок виконання відповідного майнового зобов'язання, тобто зобов'язання ніби слідує за майном. Примітно, що обов'язок виконання зобов'язання може бути покладено на особу не лише за домовленістю подружжя, але також і за рішенням суду, яке однак не має правового значення для кредитора (тобто стосується лише внутрішніх правовідносин подружжя). Саме в межах цього підходу знаходить найширше практичне застосування вчення про внутрішні та зовнішні правовідносини подружжя.

Досліджуваний підхід застосовується, зокрема, у державах, законодавство яких закріплює правовий режим спільності доходу (Німеччина, Швейцарія, Греція, Кіпр) або відкладеної майнової спільності (Швеція, Фінляндія, Данія, Норвегія), що обумовлено сутністю таких правових режимів, оскільки при визначенні частки подружжя до уваги береться саме чистий актив подружнього майна. Вочевидь під впливом цих держав досліджуваний підхід також знаходить своє відображення і у законодавстві держав-членів ЄС, яке закріплює правовий режим обмеженої майнової спільності подружжя. Також цей підхід закріплений у ст. 83 Закону Австрії про подружжя, в якій передбачено «врахування боргів подружжя» [300], яке в судовій практиці отримало саме вищезазначене застосування.

Згідно зі ст. 194 ЦК Італії [307] поділу в рівних частках між подружжям підлягають їх спільні активи і пасиви. В судовій практиці склався підхід, згідно з яким таке положення законодавства не повинно тлумачитися як однорідність часток кожного з подружжя, тобто як рівність часток кожного з подружжя в кожному з видів спільного майна (нерухомість, рухомі речі, зобов'язання). Навпаки, при розподілі майна суд має виходити з пропорційності розподілу кожного з видів майна, уникаючи наскільки це можливо «розщеплення» речей, тобто передачі речі подружжю на праві спільної часткової власності [342; 370]. Варто зауважити, що поділ боргів між колишнім подружжям має правове значення

лише для них і не стосується прав кредиторів [387].

Відповідно до ч. 4 § 4:61 ЦК Угорщини після припинення режиму спільності майна подружжя несе відповідальність за зобов'язаннями відповідно до присуджених їм часток у спільному майні [253]. Якщо певне майно, обтяжене борговим зобов'язанням, передається у власність якомусь з подружжя, то виконання такого зобов'язання покладається на такого з подружжя [391]. Тобто, ЦК Угорщини прямо передбачає можливість слідування боргу за майном.

На особливу увагу заслуговує досвід Польщі та Румунії щодо правового регулювання юридичної долі майнових зобов'язань подружжя, законодавство яких, подібно до України, не містить чітких положень з цього питання. У польській судовій практиці утвердився підхід про можливість поділу лише чистого активу подружжя [321]. Водночас зобов'язання подружжя продовжують існувати навіть після розірвання шлюбу і поділу їх спільного майна. В постановках від 29.09.2004 і 21.01.2010 Найвищий Суд Польщі вказав на необхідність при визначенні вартості спільного майна подружжя, яке підлягає поділу, враховувати заборгованість, пропорційно зменшуючи вартість такого майна [321].

Первісна редакція ч. 1 ст. 357 ЦК Румунії закріплювала положення щодо правової долі майнових зобов'язань подружжя у разі поділу спільного майна. Зокрема передбачалося, що у процесі ліквідації режиму спільності майна подружжя, після вилучення із загальної майнової маси особистого майна кожного з подружжя, відбувається поділ спільного майна і «врегулювання боргів» (рум. *«regularizarea datoriilor»*). Однак, законом від 10.06.2011 з вищезазначеної норми було виключено посилання на врегулювання боргів [346]. Слід зауважити, що вищезазначені положення викликали серед практикуючих юристів дискусії щодо їх практичного застосування, а саме допустимості поділу зобов'язань подружжя і заміни боржника у зобов'язанні на підставі рішення суду всупереч бажанню кредитора [267; 283]. Саме з цією метою законодавець вирішив виключити посилання на врегулювання боргів, яке вочевидь сприймалося як таке, що дозволяє поділ зобов'язання.

Як вбачається з судової практики Румунії у разі якщо майнове зобов'язання

не було оформлено на ім'я обох з подружжя, то суд, визначаючи розмір частки кожного з подружжя, спочатку оцінює вартість спільного майна, від якої віднімає невикплачену частину боргу. Далі вартість такого чистого активу подружжя ділиться пополам. Зрештою, вираховується пропорційна частка такої половини чистого активу відносно всього спільного майна подружжя. Тобто, фактично ділить чистий актив подружжя, коли розмір частки одного з подружжя становить половину чистого активу, а розмір частки другого – суму половини чистого активу і пасив [272]. Отже, поділ боргових зобов'язань подружжя передбачає присудження одному з подружжя більшої частки в спільному майні з покладенням на нього обов'язку виконання зобов'язання подружжя за умови, що кредит оформлений на ім'я такого з подружжя (тобто, коли не передбачається заміна боржника у зобов'язанні).

Процедура поділу подружнього майна за ЦК Литви (ст. 3.118) передбачає встановлення правового режиму майна – роздільне чи спільне, потім задоволення за рахунок спільного майна боргових зобов'язань подружжя, строк виконання яких настав. Якщо такий строк не настав, тоді обсяг спільного майна зменшується на відповідну суму боргів [271]. Таке положення дає підстави обґрунтовано припускати, що ділиться фактично лише чистий актив, а відтак зобов'язання слідує за майном, тобто одному з подружжя буде присуджено більшу частку спільного майна, але на нього буде покладено і відповідний борг.

Особливістю постсоціалістичних держав, законодавство чи судова практика яких відображає досліджуваний підхід до юридичної долі майнових зобов'язань подружжя, є зазвичай відсутність широкого практичного застосування доктрини про внутрішні та зовнішні правовідносини подружжя. Правовідносини подружжя сприймаються як лінійні без можливості їх розщеплення, що вочевидь обумовлено соціалістичним минулим таких держав. Відтак застосування досліджуваного підходу відбувається лише коли той з подружжя, хто є стороною у зобов'язанні, отримує відповідну частку майна. Натомість, якщо цього не відбувається ані судова практика, ані наука не сприймають ідеї врегулювання цього питання між подружжям на підставі домовленості чи рішення суду, яке матиме значення лише

у їх внутрішніх відносинах. В цьому разі зазвичай відбувається реалізація відповідного майна подружжя і дострокове виконання зобов'язання незалежно від волі кредитора. Тобто, якщо законодавець та суди постсоціалістичних держав відкидають можливість не враховувати волю кредитора при заміні боржника у зобов'язанні, то у разі дострокового виконання зобов'язання волевиявлення кредитора повністю ігнорується.

Третій підхід щодо юридичної долі майнових зобов'язань подружжя характеризується відсутністю у законодавстві та судовій практиці обох вищезазначених підходів, а відтак регламентування юридичної долі зобов'язання подружжя відбувається відповідно до загальних правил цивільного/зобов'язального законодавства. Зазвичай це означає відсутність зв'язку між поділом спільного майна подружжя та визначенням правової долі їх боргових зобов'язань. Цей підхід характерний для постсоціалістичних держав і обумовлений відсутністю досвіду правового регулювання майнових зобов'язань подружжя в умовах ринкової економіки. Відтак законодавець часто вдається до ігнорування зобов'язань подружжя як складової правового режиму майнової спільності подружжя, що обумовлено розумінням такого режиму крізь призму спільної власності подружжя, про що йшлося в попередніх розділах цього дисертаційного дослідження.

Яскравим прикладом цього слугує законодавство балканських держав. Як уже зазначалося правовий режим обмеженої майнової спільності подружжя за СК Болгарії охоплює лише речові права щодо рухомих і нерухомих речей [64, с. 117]. Натомість питання «спільного пасиву подружжя» регламентуються в інших нормах сімейного та передусім цивільного законодавства Болгарії. Враховуючи такі положення законодавства, під час процедури поділу спільного майна подружжя поділ боргів подружжям формально не відбувається, а подружжя залишається зобов'язаним до припинення відповідного зобов'язання [64, с. 267-269]. Оскільки згідно з ст. 127 Закону Болгарії про зобов'язання і договори частка кожного з боржників за солідарним зобов'язанням визнається рівною, тому боржник, який виконає солідарне зобов'язання понад свою частку, отримує право

вимагати компенсацію з інших боржників [36]. Тобто, той з подружжя, хто виконає солідарне зобов'язання, отримує право на компенсацію з іншого з подружжя. Цікаво, що така компенсація обмежується лише сумою номінального зобов'язання без врахування штрафних санкцій, інфляційних втрат та інших подібних платежів [383].

Новий СК Хорватії від 18.09.2015 не регламентує долі майнових зобов'язань подружжя, передбачаючи в ст. 38 застосування до таких відносин положень інших актів цивільного законодавства Хорватії [349], зокрема Закону про власність та інші речові права [399] та Закону про зобов'язальні відносини [398]. При цьому, в ч. 3 ст. 44 СК закріплено відповідальність подружжя в рівних частках за солідарним зобов'язанням, якщо вони не домовилися про інше. В цій же статті передбачено право одного з подружжя на компенсацію за рахунок другого з подружжя сум, стягнутих кредитором з такого з подружжя понад його частку відповідальності [349]. В цілому ж підхід хорватського законодавця нагадує болгарський досвід регулювання даного питання.

Подібно до Болгарії правова регламентація майнових відносин подружжя в ЦК Словаччини, будучи розміщеною в розділі про спільну власність, обмежується об'єктами права власності. Тобто, ЦК Словаччини не регламентує юридичну долю майнових зобов'язань подружжя і навіть не містить відсилочних норм, обмежуючись закріпленням солідарної відповідальності подружжя за зобов'язаннями, які виникли у зв'язку з вчиненням юридично значимих дій щодо їх спільних речей (ч. 2 § 145) [348]. Вочевидь законодавець не бачить необхідності у спеціальній регламентації таких відносин. Варто також зауважити, що автору не вдалося виявити судові рішення щодо врахування спільних боргів саме подружжя при поділі їх спільного майна [348, с. 277-290, 329-330], що дає підстави припускати, що питання стосовно боргів подружжя вирішується на підставі загальних норм про зобов'язання.

ЦК Латвії подібно до національного сімейного законодавства не містить чіткої відповіді на питання щодо юридичної долі майнових зобов'язань подружжя, залишаючи таким чином це питання на розсуд суду. Згідно зі ст. 109 ЦК Латвії при

поділі спільного майна подружжя враховується все майно подружжя, яке не може бути визнане роздільним майном одного з подружжя, а також вимоги та зобов'язання подружжя. При цьому, згідно зі ст. 110 ЦК Латвії поділ майна подружжя не припиняє прав кредиторів подружжя. Права, набуті третіми особами, залишаються в силі [326].

На увагу заслуговує також досвід Естонії, законодавство якої також не відображає жодного з двох вищезазначених підходів. В новій редакції ст. 38 Закону Естонії про сім'ю передбачено, що зобов'язання, які обтяжують спільне майно подружжя, виконуються в ході поділу майна і діляться між подружжям подібно до іншого майна. До поділу зобов'язань застосовуються положення Закону Естонії про зобов'язання, які регулюють перехід зобов'язань. До поділу зобов'язань у відносинах між подружжям застосовуються положення цього закону, які регулюють поділ майна [296]. Варто зауважити, що первісна редакція ст. 38 Закону Естонії про сім'ю не містила посилань на Закон Естонії про зобов'язання, що дає підстави припускати про бажання законодавця спрямувати правозастосовну практику на дотримання такого закону, оскільки в судовій практиці склався підхід про поділ зобов'язання подібно до рухомого чи нерухомого майна подружжя, що фактично означало заміну боржника у зобов'язанні всупереч волі кредитора.

Відповідно до ст. 176 Закону Естонії про зобов'язання перехід зобов'язання до іншої особи (заміна боржника у зобов'язанні) можлива лише за згодою кредитора. Крім того, для правильного розуміння системи поділу зобов'язань в Естонії слід звернути увагу, що відповідно до ст. 63 Закону про зобов'язання якщо кілька осіб повинні виконати одне й теж зобов'язання, яке ділиться на частки, то воно повинне бути виконане ними в рівних частках. Законом або правочином може бути передбачено виконання зобов'язання часткових боржників в нерівних частках. Зазначені положення не застосовуються, якщо кілька осіб повинні виконати зобов'язання в якості солідарних боржників. При цьому згідно з ч. 4 ст. 65 вказаного закону якщо кілька осіб зобов'язуються за договором виконати зобов'язання спільно, то вважається, що вони є солідарними боржниками [327].

На думку дисертанта, це дозволяє зробити висновок, що за судовим рішенням подружжя може поділити лише часткові зобов'язання, визнавши кожного з них зобов'язаним у відповідній частці. Стосовно ж інших зобов'язань видається, що перевага все ж таки надається положенням Закону Естонії про зобов'язання, яким не передбачено можливість поділу солідарних зобов'язань чи заміни боржника без згоди кредитора. Можна припускати, що суд зобов'яже кожного з подружжя нести витрати по виконанню зобов'язання у відповідних частках, але стосовно кредитора вони і надалі залишатимуться солідарними боржниками. Тобто відбудеться розшарування відносин на внутрішні (подружжя між собою) та зовнішні (подружжя з кредитором), що означало б застосування другого підходу, хоча такої судової практики дисертанту виявити не вдалося.

Висновки до третього розділу

1. Законодавство держав-членів ЄС чітко розмежовує поняття «припинення правового режиму спільності майна подружжя» та «поділ спільного майна подружжя». Перше стосується припинення застосування відповідних правил до майнових правовідносин подружжя і завжди відбувається з чітко передбачених підстав, зокрема у зв'язку з розірванням шлюбу. Натомість поділ спільного майна подружжя є наслідком припинення правового режиму майна подружжя. У західноєвропейських державах, а також окремих постсоціалістичних державах, які сприйняли західноєвропейський підхід, поділ майна виступає складовою більш широкого поняття «ліквідація майнової спільності подружжя», яке додатково охоплює розрахунки між подружжям у зв'язку з «перетіканням» майна між різними його майновими масами (особистим майном кожного з подружжя і їх спільним майном) та визначення юридичної долі зобов'язань подружжя.

2. В частині способів поділу спільного майна подружжя законодавство європейських держав зазвичай закріплює відсилочну норму до правил поділу спадщини або спільної речі та уникає дублювання таких правил у структурному підрозділі щодо правового режиму майна подружжя. В абсолютній більшості

держав-членів ЄС перелік способів поділу майна включає: 1) фізичний поділ речі, тобто поділ майна в натурі, 2) присудження речі одному з подружжя з покладенням на нього обов'язку сплатити компенсацію другому з подружжя, 3) цивільний поділ, тобто продаж спільної речі, який зазвичай відбувається з публічних торгів (відкритого аукціону). Спосіб поділу спільного майна подружжя який полягає у зміні правового режиму такого майна із спільної сумісної власності на спільну часткову власність в усіх державах-членах ЄС не передбачений законодавством, але у виняткових випадках може мати місце у судовій практиці окремих держав (Словаччина).

3. Використовуване у національній судовій практиці поняття «спільне зобов'язання подружжя» («спільний борг подружжя») є характерним для постсоціалістичних європейських держав, в яких зазвичай розглядається як різновид солідарного зобов'язання щодо спеціальних суб'єктів – подружжя. Вочевидь таке його сприйняття обумовлене проведенням аналогії зі спільною власністю подружжя. Національне цивільне законодавство не розкриває змісту поняття спільного зобов'язання, яке вживається у судовій практиці. В західноєвропейській доктрині зобов'язального права спільним визнається зобов'язання, в якому кілька боржників зобов'язані виконати його спільно, а кредитор може вимагати виконання лише разом від усіх них.

4. Система зобов'язань подружжя за сімейним законодавством європейських держав передбачає існування особистих зобов'язань кожного з подружжя, солідарних зобов'язань їх обох, а також їх зобов'язань як майнової спільноти. Сутність останнього полягає у обтяженні саме майнової спільноти подружжя. Поряд з цим також розмежовується подружжя за критерієм того, чи був один з них безпосередньою стороною зобов'язання. Такий з подружжя завжди несе відповідальність додатково своїм особистим майном, тоді як обсяг і характер відповідальності другого з подружжя варіюється в різних державах. Системи зобов'язань подружжя характеризується доволі широкою різноманітністю. Загалом дисертантом виділено шість моделей зобов'язальних правовідносин подружжя, які відображають підхід законодавця до пошуку, з однієї сторони,

балансу між автономією та солідарністю подружжя, а з іншої – балансу між інтересами подружжя та їх кредиторів.

5. В національній судовій практиці в цілому утвердився підхід, згідно з яким поділ спільного майна подружжя, обтяженого майновими зобов'язаннями такого подружжя, здійснюється незалежно від юридичної долі таких зобов'язань. Натомість майнові зобов'язання подружжя зазвичай визнаються спільними з можливістю подальшого стягнення половини виконаного за зобов'язанням на користь того з подружжя, який здійснив фактичне виконання боргового зобов'язання.

6. В європейських державах склалося три підходи до визначення юридичної долі майнових зобов'язань подружжя у разі припинення правового режиму подружнього майна, а саме: (1) дострокове виконання зобов'язань, (2) врахування зобов'язань або поділ чистого активу, (3) врегулювання юридичної долі зобов'язання відповідно до загальних правил, передбачених цивільним/зобов'язальним законодавством. Найбільш поширеним є другий підхід, згідно з яким поділ спільного майна подружжя здійснюється таким чином, що одному з подружжя присуджується пропорційно більша частка майна, але на нього також покладається обов'язок виконання відповідного майнового зобов'язання.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання, що полягає у виявленні та вирішенні комплексу теоретичних і практичних проблем доктрини сімейного і цивільного права, пов'язаних із визначенням особливостей та закономірностей регламентації правового режиму спільності майна подружжя у контексті його гармонізації із законодавством держав-членів Європейського Союзу.

На основі аналізу наукової літератури та національного й іноземного законодавства, вивчення і узагальнення практики стало можливим сформулювати такі основні теоретичні та практичні висновки.

1. Безпосередній зміст правового режиму подружнього майна залежить від конкретних уявлень законодавця та відповідних розробок доктрини стосовно співвідношення автономії кожного з подружжя і їх подружньої солідарності, а також балансу інтересів подружжя та третіх осіб, які вступають з ними у правовідносини. Для доктрини та законодавства тих європейських держав, які закріплюють правові режими умовної майнової спільності подружжя і які характеризуються роздільним управлінням подружнім майном (режим спільності отриманого доходу і режим відкладеної майнової спільності), притаманним є вищий рівень автономії подружжя. Натомість наука і законодавство держав з режимом обмеженої майнової спільності подружжя схильні надавати пріоритет елементам подружньої солідарності.

2. Назва ст. 60 СК України («Підстави набуття права спільної сумісної власності подружжя») не відповідає її змісту, оскільки в ній не закріплено жодного способу набуття права власності подружжям. Тому назву ст. 60 СК України доцільно змінити, виклавши її в новій редакції: *«Презумпція спільності майна подружжя»*. Зміст ст. 60 СК України доцільно викласти в новій редакції: *«1. Майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один з них не мав самотійного заробітку (доходу).*

2. Презюмується, що кожна річ (майно), набута за час шлюбу, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, поки не доведено протилежне».

3. Невдалим є використання у ст. 58 СК України поняття «дохід (дивіденди)», а у ст. 62 СК України – «дохід (приплід, дивіденди)», враховуючи що СК України розроблявся одночасно з ЦК України з використанням спільного категоріального апарату і юридичної термінології, а також відображенням узгоджених підходів до правового регулювання відносин власності. Тому логічним і доцільним є внесення змін до статей 58 та 62 СК України і використання понять «продукція, плоди, доходи», передбачених ст. 189 ЦК України.

4. Враховуючи європейський досвід та суперечності національної правозастосовної практики, законодавчі положення щодо виникнення права спільної сумісної власності подружжя на особисте майно одного з них доцільно скасувати. Натомість необхідно закріпити чіткі правила щодо визначення належності подружнього майна до спільного чи особистого та запровадити положення про відповідну компенсацію на користь того з подружжя, за чий рахунок було здійснено набуття майна в інтересах іншого з подружжя. Розмір компенсації варто розраховувати, виходячи зі зростання або ж зменшення вартості набутого майна (бельгійський підхід), що обґрунтовується доцільністю збереження елементів солідарності подружжя.

5. Для уникнення розбіжностей у правозастосуванні з диспозиції ч. 1 ст. 61 СК України доцільно виключити посилення на гонорар і виграш як об'єкти договору в інтересах сім'ї. Натомість необхідно передбачити віднесення таких доходів до спільного майна подружжя без будь-яких умов. Крім того, варто закріпити серед об'єктів спільного майна подружжя доходи від професійної діяльності кожного з подружжя та від об'єктів права інтелектуальної власності, належних одному з подружжя.

6. Доцільно замість юридичної конструкції договору в інтересах сім'ї передбачити чіткий перелік випадків, коли укладення договору одним з подружжя породжує зобов'язання і для іншого з подружжя.

Необхідно також запровадити у національне законодавство чітку систему подружніх зобов'язань, яка має включати: 1) особисті зобов'язання кожного з подружжя; 2) солідарні зобов'язання їх обох; 3) зобов'язання подружжя як спільноти, які будуть обтяжувати передусім спільне майно подружжя та особисте майно того з подружжя, хто є безпосередньою стороною зобов'язання. У зв'язку з цим СК України доцільно доповнити новим структурним підрозділом, присвяченим зобов'язанням подружжя. Інший можливий спосіб полягає у об'єднанні розділів 7 і 8 СК України в один структурний підрозділ під назвою «Правовий режим майна подружжя», до якого також увійдуть положення щодо зобов'язань подружжя.

7. Зміст ст. 71 СК України слід тлумачити крізь призму статей 364 і 365 ЦК України. Тобто ч. 4 ст. 71 СК України щодо згоди стягувача на присудження йому компенсації кореспондує ст. 364 ЦК України та означає достатність волевиявлення одного з подружжя – стягувача компенсації вартості його частки у спільному майні. Натомість ч. 5 ст. 71 СК України щодо попереднього внесення суми компенсації на депозитний рахунок суду кореспондує ст. 365 ЦК України і регламентує припинення права на частку в спільному майні одного з подружжя всупереч його волі. Для уникнення неоднозначності судової практики доцільним є виключення зі ст. 71 СК України частин четвертої і п'ятої.

8. Доцільно запозичити європейський досвід правової регламентації способів поділу спільного майна подружжя щодо: 1) недопустимості залишення неподільної речі у спільній частковій власності подружжя у разі виникнення між ними судового спору; 2) запровадження такого способу поділу, як продаж з публічних торгів (відкритого аукціону) за рішенням суду об'єкта права спільної власності подружжя.

9. В науці, законодавстві та правозастосовній практиці передусім західноєвропейських держав знайшла відображення доктрина про внутрішні та зовнішні правовідносини подружжя, яка має вагоме значення при регламентації юридичної долі майнових зобов'язань подружжя. Зокрема допускається врегулювання внутрішніх правовідносин подружжя щодо виконання зобов'язання,

яке може відбуватися на підставі договору або рішення суду, але яке не має значення для їх зовнішніх правовідносин, передусім з кредитором. Тобто на підставі договору подружжя чи рішення суду, яким виконання зобов'язання покладено на одного з подружжя, не відбувається заміна боржника у зобов'язанні і для кредитора зобов'язаним залишається той з подружжя, хто первісно був безпосередньою стороною у такому зобов'язанні.

10. Доцільним є запозичення європейського досвіду в частині визначення юридичної долі зобов'язань подружжя шляхом їх врахування при поділі спільного майна, тобто поділ чистого активу подружжя. Також варто відобразити у національному законодавстві можливість подружжя укласти між собою договір, а суду – ухвалювати рішення щодо виконання зобов'язань подружжя, яке однак не означатиме заміни боржника у такому зобов'язанні та не матиме відносно кредитора правового значення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеев С. С. Теория права. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Изд-во БЕК, 1995. 320 с.
2. Антокольская М. В. Семейное право: Учебник. Москва: Юристъ, 1999. 366 с.
3. Антокольская М. В. Семейное право: учебник. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Юристъ, 2002. 336 с.
4. Антошкіна В. К. Договірне регулювання відносин подружжя: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2006. 19 с.
5. Ариванюк Т. О. Правове регулювання відносин власності між подружжям: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2002. 190 с.
6. Ариванюк Т. О., Дзера О. В. Право спільної власності подружжя. *Цивільне право України: підручник: у 2 кн. / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. 2-е вид., допов. і перероб. Київ: Юрінком Інтер, 2004. Кн. 1, гл. 24. С. 427–494.*
7. Безух О. В. Господарський (комерційний) та цивільний оборот: сутність та відмінності в умовах ринкової економіки: наук. доповідь на засіданні вченої ради Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України. URL: <http://ndippp.gov.ua/content/господарський-комерційний-та-цивільний-оборот-сутність-та-відмінності-в-умовах-ринкової> (дата звернення: 21.01.2017).
8. Белякова А. М., Ворожейкин Е. М. Советское семейное право. Москва: «Юридическая литература», 1974. 303 с.
9. Біленко М. Майно фізичної особи – підприємця як об'єкт права спільної сумісної власності подружжя. *Юридична Україна*. 2014. № 5. С. 32–36.
10. Великий тлумачний словник української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
11. Венедиков П. Въпроси на съпружеската имуществена общност. София: Изд-во «Петко Венедиков», 2000. 126 с.
12. Венгеров А. Б. Теория государства и права: учебник. 2-е изд. Москва: Омега, 2005. 608 с.

13. Граве К. А. Имущественные отношения супругов. Москва: Госюриздат, 1960. 115 с.
14. Гражданский кодекс Грузии от 26 июня 1997 года. *Законодательный Вестник Грузии*. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/download/31702/75/ru/pdf> (дата звернення: 22.06.2017).
15. Гражданский кодекс Республики Армения от 05.05.1998. *Официальный сайт Национального Собрания Республики Армения*. URL: http://www.parliament.am/law_docs/050598HO239rus.html?lang=rus (дата звернення: 22.06.2017).
16. Гражданский кодекс Франции (Кодекс Наполеона) / пер. с фр. В. Захватаев; отв. ред. А. Довгерт. Киев: Истина, 2006. 1008 с.
17. Гражданский процессуальный кодекс РСФСР от 11 июня 1964 г. URL: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=LAW;n=2237> (дата звернення: 22.06.2017).
18. Гражданское уложение Германии = Deutsches Bürgerliches Gesetzbuch mit Einführungsgesetz: Вводный Закон к Гражданскому уложению / пер. с нем.; науч. ред. А. Л. Маковский и др. Москва: Волтерс Клувер, 2004. 816 с.
19. Гриняк О. Б. Право спільної власності подружжя на житло за законодавством України: монографія. К.: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2017. 220 с.
20. Грищак С. В. Теоретичні основи адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. *Форум права*. 2012. № 4. С. 273–277. URL: <http://arhive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-4/12gcvzec.pdf> (дата звернення: 22.06.2017).
21. Джеров А. Вещно право. Осмо преработено и допълнено издание. София: Ciela, 2010. 438 с.
22. Дудар С. К. Гармонізація законодавства: проблеми визначення поняття. *Держава і право*. 2002. Вип. 17. С. 11–17.
23. Дякович М. М. Сімейне право України: навч. посібник. 2-е вид., виправ. та допов. Київ: Алерта; Центр учбової літ., 2012. 552 с.

24. Еремеев Д. Ф. Право личной собственности в СССР. Москва: Госюриздат, 1958. 152 с.
25. Єрбоменко Г. Презумпція. *Енциклопедія цивільного права України* / відп. ред. Я. М. Шевченко. Київ: Ін Юре, 2009. С. 678–679.
26. Жилинкова И. В. Брачный контракт (договор). Харьков: Популяр. право, 1995. 172 с.
27. Жилинкова И. В. Право собственности супругов. Харьков: Ксилон, 1997. 236 с.
28. Жилинкова И. В. Проблемы правового режима имущества членов семьи: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Харьков, 2000. 407 с.
29. Жилінкова І. В. Майнові правовідносини подружжя: проблеми застосування норм нового СК України. *Наукові засади та практика застосування нового Сімейного кодексу України*: матеріали Круглого столу (Київ, 25 трав. 2006 р.). Харків: Ксилон, 2007. С. 57–65.
30. Жилінкова І. Проблема правового режиму приватизованого житла подружжя: аналіз змін до ст. 61 Сімейного кодексу України. *Юридичний журнал: аналітичні матеріали. Коментарі. Судова практика*. 2011. № 4 (106). С. 65–70.
31. Жилінкова І., Шульга М. Проблеми втілення ч. 5 ст. 61 Сімейного кодексу України щодо безоплатної передачі земельних ділянок у спільну сумісну власність подружжя. *Юридичний журнал: аналітичні матеріали. Коментарі. Судова практика*. 2011. № 9 (111). С. 115–121.
32. Жук В. Д. До питання визначення категорії «цивільно-правовий режим майна». *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: «Право». 2015. Вип. 30. Т. 1. С. 126–129.
33. Загальна теорія держави і права: підручник для студ.в юрид. вищ. навч. закладів / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.

34. Закон на Република България за наследството. В сила от 30.04.1949 г. *Българският правен портал*. URL: <http://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2121542657> (дата звернення: 22.06.2017).
35. Закон на Република България за собствеността. Отражена деноминацията от 05.07.1999 г. *Българският правен портал*. URL: <http://www.lex.bg/laws/ldoc/2122102787> (дата звернення: 22.06.2017).
36. Закон на Република България за задълженията и договорите. Отражена деноминацията от 05.07.1999 г. *Българският правен портал*. URL: <http://lex.bg/laws/ldoc/2121934337> (дата звернення: 22.06.2017).
37. Иоффе О. С. Советское гражданское право: Курс лекций. Часть 3: Правоотношения, связанные с продуктами творческой деятельности; Семейное право; Наследственное право. Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1965. 347 с.
38. Калітенко О. М. Особисті відносини подружжя та відносини подружжя стосовно їх майна: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2001. 21 с.
39. Кодекс законов о браке, семье и опеке РСФСР от 19.11.1926. *Российский правовой портал*. URL: <http://zakon.law7.ru/base18/part7/d18ru7651.htm> (дата звернення: 22.06.2017).
40. Кодекс законов о браке, семье и опеке РСФСР: Принят на 3-й сессией ВЦИК XII созыва 19 ноября 1926 г. Официальный текст с изменениями на 1 ноября 1946 г. и с приложением постатейно-систематизированных материалов. Москва: Юрид. изд-во Министерства юстиции СССР, 1947. 164 с.
41. Кодекс законов о семье, опеке, браке и актах гражданского состояния Украинской ССР: Принят 3-й сессией Всеукраинского Центрального Исполнительного Комитета IX созыва 31 мая 1926 г. Официальный текст с изменениями на 10 октября 1954 г. и с приложением постатейно-систематизированных материалов. Москва: Гос. изд-во юрид. лит., 1954. 102 с.

42. Кодекс законов об актах гражданского состояния, Брачном, Семейном и Опекунском праве РСФСР от 22.10.1918. *Исторические материалы*. URL: <http://istmat.info/node/31624> (дата звернения: 22.06.2017).
43. Кодекс о браке и семье Казахской ССР от 06.08.1969. *Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан*. URL: http://adilet.zan.kz/rus/docs/K690001000_#z0 (дата звернения: 22.06.2017).
44. Кодекс о браке и семье РСФСР от 30.07.1969. URL: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=LAW;n=3261;from=6219-0;div=LAW;rnd=0.49053295217885384> (дата звернения: 21.01.2016).
45. Кодекс о браке и семье Украины: Научно-практический комментарий / под ред. Ю. С. Червоного. Харьков: ООО «Одиссей», 2000. 479 с.
46. Кодекс про шлюб та сім'ю УРСР від 20.06.1969. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2006-07> (дата звернения: 22.07.2017).
47. Кодекс Республики Беларусь о браке и семье от 09 июля 1999 года № 278-3. *База данных «Кодексы Республики Беларусь»*. URL: <http://kodeksy.by/kodeks-o-brake-i-semie> (дата звернения: 20.06.2017).
48. Кодекс Республики Казахстан от 26 декабря 2011 года № 518-IV «О браке (супружестве) и семье». *База данных «Параграф»*. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31102748 (дата звернения: 20.06.2017).
49. Комментарий к Кодексу о браке и семье РСФСР / под ред. Н. А. Осетрова. Москва: Юрид. лит., 1982. 296 с.
50. Комментарий к Семейному кодексу Российской Федерации. Постатейный / З. А. Ахметьяпова, Е. Ю. Ковалькова, О. Н. Низамиева и др.; отв. ред. О. Н. Низамиева. Москва: Проспект, 2011. 560 с. *Комментарии российского законодательства*. URL: http://kommentarii.org/kom_semei_kodeks/ (дата звернения: 20.06.2016).
51. Комментарий к Семейному кодексу РФ / отв. ред. И. М. Кузнецова. Москва: Издательство БЕК, 1996. 512 с.

52. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки, прийнята 20 квітня 1978 року. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/888-09/ed19780420> (дата звернення: 20.07.2016).
53. Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік від 07.10.1977. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0001400-77/ed19771007> (дата звернення: 20.07.2016).
54. Красицька Л. В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей: монографія. К.: Видавництво Ліра-К, 2015. 628 с.
55. Курский Д. И. Избранные статьи и речи. Москва: Госюриздат, 1958. 330 с.
56. Левушкин А. Н. Совместная собственность как законный режим имущества супругов в Российской Федерации и отдельных государствах – участниках Содружества Независимых государств: сравнительно-правовое исследование. *Вестник Российского государственного гуманитарного университета*. 2012. № 3. С. 156–164.
57. Лепех С. М. Укладення кредитного договору одним з подружжя. *Цивілістичні читання, присвячені пам'яті І. В. Шерешевського: «Основи цивільного законодавства СРСР 1961 року» та їх вплив на формування сучасного цивільного законодавства України (до 50-річчя прийняття «Основ цивільного законодавства СРСР 1961 року»): матеріали наук. Інтернет-конф. (Одеса) / відп. ред. Є. О. Харитонов; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2012. С. 68–71.*
58. Лепех С. Правовий режим грошей як спільного майна подружжя. *Право України*. 2013. № 10. С. 85–96.
59. Липець Л. В. Врегулювання шлюбних та подібних відносин законом та договором: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2009. 23 с.
60. Лист Верховного Суду України від 29.10.2008 № 19-3767/0/8-08. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v3767700-08> (дата звернення: 21.06.2017).
61. Луць Л. Правова інтеграція: загальнотеоретична характеристика. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2004. Вип. 39. С. 79–86.

62. Маслов В. Ф. Имущественные отношения в семье (научно-практический комментарий действующего законодательства СССР, РСФСР, УССР и практика его применения). – Харьков: Изд. ХГУ. 1972. 186 с.
63. Масюк В. В. Презумпції та преюдиції в цивільному судочинстві: монографія. Харків: Право, 2011. 208 с.
64. Матеева Е. Семейно право на Република България: Разширен лекционен курс по новия Семейен кодекс (2009). София: ВСУ «Черноризц Храбръ», 2010. 544 с.
65. Матузов Н. И., Малько А. В. Правовые режимы: Вопросы теории и практики. *Правоведение*. 1996. № 1. С. 16–29.
66. Мельниченко О. В. Поділ майна подружжя за законодавством України та країн Європейського Союзу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2015. 20 с.
67. Міненкова Н. О. Практика застосування Сімейного Кодексу України щодо вирішення спорів про дітей. Харків: Харків юридичний, 2010. 184 с.
68. Морандьер Л. Ж. Гражданское право Франции: в 3 т. / пер. с фран. Е. А. Флейшиц. Т. 1. Москва: Изд-ство иностранной лит., 1958. 742 с.
69. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України / пер. з рос.; С. В. Ківалов, Ю. С. Червоний, Г. С. Волосатий та ін.; за ред. Ю. С. Червоного. Київ; Одеса: Юрінком Інтер, 2008. 504 с.
70. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. / за відп. ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнєцової, В. В. Луця. Київ: Юрінком Інтер, 2005. Т. I. 832 с.
71. Научно-практический комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации (части первой) / под ред. В. П. Мозолина и М. Н. Малеиной. Москва: Норма, 2004. 848 с.
72. Нікітюк О. М. Охорона та захист права спільної власності подружжя у цивілістичному процесі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2017. 20 с.

73. Новохатська Я. В. Правове регулювання майнових відносин подружжя (порівняльно-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2006. 189 с.
74. Новохатская Я. В. Презумпция общности имущества супругов. *Проблеми законності*: Респ. міжвід. наук. зб. Х.: Нац. юрид. акад. України, 2005. Вип. 76. С. 125–132.
75. О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты СССР по вопросам, касающимся женщин, семьи и детства: Закон СССР от 22 мая 1990 г. URL: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ESU;n=3022;fld=134;dst=100017;rnd=0.28897591775888787> (дата звернення: 23.06.2017).
76. О внесении изменений и дополнений в постановления Пленума Верховного Суда СССР от 28 ноября 1980 г. № 9 «О практике применения судами законодательства при рассмотрении дел расторжении брака» и от 25 марта 1982 г. «О применении судами законодательства при рассмотрении дел об установлении отцовства и о взыскании алиментов на детей и других членов семьи»: Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 18 июня 1987 г. № 6. *Библиотека нормативно-правовых актов СССР*. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_14056.htm (дата звернення: 23.06.2017).
77. О мерах по усилению борьбы с нетрудовыми доходами: Постановление Совета Министров СССР от 15.05.1986 № 575. *Библиотека нормативно-правовых актов СССР*. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_13311.htm (дата звернення: 23.06.2017).
78. О некоторых вопросах, возникших в практике применения судами Кодекса о браке и семье РСФСР: Постановление Пленума Верховного Суда РСФСР от 21.02.1973 № 3. URL: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=LAW;n=6365> (дата звернення: 23.06.2017).
79. О практике применения судами законодательства при рассмотрении дел о расторжении брака: Постановление Пленума Верховного Суда СССР от

- 28.11.1980 № 9. *Библиотека нормативно-правовых актов СССР*. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_10535.htm (дата звернения: 23.06.2017).
80. О практике применения судами Основ законодательства Союза ССР и союзных республик о браке и семье: Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 04.12.1969 № 10. URL: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ESU;n=20850;dst=0;ts=03563CA84E8B40CD2714E6461CF6F102;rnd=0.56036271968572> (дата звернения: 21.01.2016).
81. О судебной практике по делам о безвозмездном изъятии домов, дач и других строений, возведенных или приобретенных гражданами на нетрудовые доходы: Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 23.10.1963 № 14. *Библиотека нормативно-правовых актов СССР*. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_6010.htm (дата звернения: 23.06.2017).
82. О судебной практике по делам о праве личной собственности на строения: Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 31.07.1962 № 13. *Библиотека нормативно-правовых актов СССР*. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_5869.htm (дата звернения: 23.06.2017).
83. О судебной практике по разрешению споров, связанных с правом собственности на жилой дом: Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 31.07.1981 № 4. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0004400-81> (дата звернения: 23.06.2017).
84. Об усилении борьбы с извлечением нетрудовых доходов: Указ Президиума Верховного Совета СССР от 23.05.1986 № 4719-XI. *Библиотека нормативно-правовых актов СССР*. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_13321.htm (дата звернения: 23.06.2017).
85. Об утверждении Основ гражданского судопроизводства Союза ССР и союзных республик: Закон СССР от 08.12.1961. URL: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ESU;n=1606> (дата звернения: 23.06.2017).
86. Об утверждении Основ законодательства Союза ССР и союзных республик о браке и семье: Закон СССР от 27.06.1968. URL:

- <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ESU;n=23154;div=LAW;diff=243;dst=0;rnd=0.21614593269722826> (дата звернення: 23.06.2016).
87. Обязательственно-правовой закон: Закон Эстонской Республики от 26.09.2001 (в редакции от 11.10.2007). URL: http://estonia.news-city.info/docs/sistems/dok_iegdsz/page3.htm (дата звернення: 23.06.2017).
 88. Овчатова-Редько А. О. Майнові правовідносини жінки та чоловіка, які перебувають у фактичному шлюбі, за законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2009. 20 с.
 89. Основы законодательства Союза ССР и союзных республик о браке и семье, принятые Законом СССР 27 июня 1968 г. «Об утверждении Основ законодательства Союза ССР и союзных республик о браке и семье». URL: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ESU;n=23154;div=LAW;diff=243;dst=0;rnd=0.21614593269722826> (дата звернення: 23.06.2016).
 90. Пиголкин А. С. Подготовка проектов нормативных актов. Москва: Юрид. лит., 1968. 166 с.
 91. Постанова Верховного Суду України від 22.02.2012 у справі № 6-99цс11. *Офіційний веб-сайт Верховного Суду України.* URL: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/81b1cba59140111fc2256bf7004f9cd3/e0023176f510388ac22579b6003f0c24?OpenDocument> (дата звернення: 21.06.2017).
 92. Постанова Верховного Суду України від 12.12.2012 у справі № 6-148цс12. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/28310899> (дата звернення: 26.06.2017).
 93. Постанова Верховного Суду України від 06.02.2013 у справі № 6-175цс12. *Офіційний веб-сайт Верховного Суду України.* URL: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/81b1cba59140111fc2256bf7004f9cd3/d7254a21df84eb8ac2257b0f0031fd36?OpenDocument> (дата звернення: 21.06.2017).

94. Постанова Верховного Суду України від 19.06.2013 у справі № 6-55цс13. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/32056436> (дата звернення: 23.06.2017).
95. Постанова Верховного Суду України від 02.10.2013 у справі № 6-79цс13 // Судові рішення Верховного Суду України у цивільних справах. 2013 / За заг. ред. А. Г. Яреми; кол. упоряд.: А. Г. Ярема, М. В. Патрюк, А. В. Лужанський. К.: Істина, 2014. С. 250–255.
96. Постанова Верховного Суду України від 25.12.2013 у справі № 6-135цс13. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/36475619> (дата звернення: 23.06.2017).
97. Постанова Верховного Суду України від 02.07.2014 у справі № 6-68цс14. *Офіційний веб-сайт Верховного Суду України*. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/26164C60A8EFC6B2C2257D11003C9073](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/26164C60A8EFC6B2C2257D11003C9073) (дата звернення: 23.06.2017).
98. Постанова Верховного Суду України від 11.03.2015 у справі № 6-21цс15. *Офіційний веб-сайт Верховного Суду України*. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/71B62E11A64148BCC2257E150030655C](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/71B62E11A64148BCC2257E150030655C) (дата звернення: 23.06.2017).
99. Постанова Верховного Суду України від 03.06.2015 у справі № 6-38цс15. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/44666116> (дата звернення: 20.06.2017).
100. Постанова Верховного Суду України від 01.07.2015 у справі № 6-612цс15. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/46301638> (дата звернення: 22.06.2017).
101. Постанова Верховного Суду України від 23.09.2015 у справі № 6-606цс15. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/52717221> (дата звернення: 23.06.2017).
102. Постанова Верховного Суду України від 21.10.2015 у справі № 6- 1297цс15. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/53118527> (дата звернення: 20.06.2017).

103. Постанова Верховного Суду України від 30.03.2016 у справі № 6-2811цс15. *Офіційний веб-сайт Верховного Суду України.* URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/F9449D8B9AEF7B02C2257F8D00465058](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/F9449D8B9AEF7B02C2257F8D00465058) (дата звернення: 23.06.2017).
104. Постанова Верховного Суду України від 27.04.2016 у справі № 6-486цс16. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/57463791> (дата звернення: 23.06.2017).
105. Постанова Верховного Суду України від 18.05.2016 у справі № 6-1327цс15. *Офіційний веб-сайт Верховного Суду України.* URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/AC1925C6B839E3A2C2257FDA004C8C0F](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/AC1925C6B839E3A2C2257FDA004C8C0F) (дата звернення: 23.06.2017).
106. Постанова Президії Вінницького обласного суду від 14.07.1994. *Бюлетень законодавства і юридичної практики України.* 1995. № 3. Ч. 2: Практика судів України в цивільних справах / ред. В. Ковальський. Київ: Юрінком Інтер, 1995. С. 107–108.
107. Постатейный комментарий к Семейному кодексу Российской Федерации и Федеральному закону «Об опеке и попечительстве» / под ред. П. В. Крашенинникова. 2-е изд., перераб. и допол. Москва: Статут, 2010. 695 с.
108. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення зміни до статті 61 Сімейного кодексу України» (щодо об'єктів права спільної власності подружжя). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=35249 (дата звернення: 23.06.2017).
109. Правовий висновок Верховного Суду України від 15.05.2013 у справі № 6-37цс13. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0007700-13/page2> (дата звернення: 23.06.2017).
110. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 № 1404-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1404-19> (дата звернення: 22.06.2017).

111. Про власність: Закон України від 07.02.1991 № 697-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/697-12> (дата звернення: 23.06.2017).
112. Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень Закон України» та інших законодавчих актів України: Закон України від 11.02.2010 № 1878-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1878-17> (дата звернення: 23.06.2017).
113. Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо майна, що є особистою приватною власністю дружини, чоловіка: Закон України від 17.05.2012 № 4766-VI. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4766-17/ed20121129> (дата звернення: 20.06.2017).
114. Про внесення змін до Сімейного та Цивільного кодексів України: Закон України від 22.12.2006 № 524-V. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/524-16> (дата звернення: 23.06.2017).
115. Про внесення змін до статті 61 Сімейного кодексу України щодо приведення у відповідність із Конституцією України: проект Закону України від 07.06.2011, проголосований Верховною Радою України 22.02.2012. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=40612 (дата звернення: 20.06.2017).
116. Про внесення зміни до статті 61 Сімейного кодексу України щодо об'єктів права спільної власності подружжя: Закон України від 11.01.2011 № 2913-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2913-vi> (дата звернення: 20.06.2017).
117. Про внесення зміни до статті 61 Сімейного кодексу України (щодо об'єктів права спільної власності подружжя): пояснювальна записка до проекту Закону України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=35249 (дата звернення: 20.06.2017).
118. Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів Української РСР з питань, що стосуються жінок, сім'ї та дитинства: Указ Президії Верховної Ради УРСР від 28 січня 1991 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/660-12/ed19910128> (дата звернення: 23.06.2017).

119. Про деякі питання, що виникли в судовій практиці по застосуванню Кодексу про шлюб та сім'ю УРСР: Постанова Пленуму Верховного Суду УРСР від 15.06.1973 № 6. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-73/ed19730615> (дата звернення: 23.06.2017).
120. Про застосування судами деяких норм Кодексу про шлюб та сім'ю України: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12.06.1998 № 16. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0016700-98/ed19980612> (дата звернення: 23.06.2017).
121. Про заходи щодо посилення боротьби з нетрудовими доходами: Постанова Ради Міністрів Української РСР від 24.06.1986 № 235. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/235-86-%D0%BF> (дата звернення: 23.06.2017).
122. Про іпотеку: Закон України від 05.06.2003 № 898-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/898-15> (дата звернення: 23.06.2017).
123. Про посилення боротьби з одержанням нетрудових доходів: Указ Президії Верховної Ради СРСР від 23.05.1986 № 4719-XI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v4719400-86> (дата звернення: 23.06.2017).
124. Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів, що виникають із кредитних правовідносин: Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30.03.2012 № 5. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0005740-12> (дата звернення: 23.06.2017).
125. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 21.12.2007 № 11. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-07> (дата звернення: 23.06.2017).
126. Про практику застосування судами законодавства, що регулює право приватної власності громадян на жилий будинок: Постанова Пленуму

- Верховного Суду України від 04.10.1991 № 7. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-91/ed19911004> (дата звернення: 23.06.2017).
127. Про практику розгляду судами справ про розірвання шлюбу: Постанова Пленуму Верховного Суду УРСР від 25.03.1988 № 4. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-88/ed19880325> (дата звернення: 23.06.2017).
 128. Про судову практику в справах про розірвання шлюбу: Постанова Пленуму Верховного Суду УРСР від 31.08.1979 № 8. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-79/ed19880325> (дата звернення: 23.06.2017).
 129. Проблеми цивільних правовідносин у сучасній Україні: монографія / Я. М. Шевченко, Г. П. Тимченко, С. В. Антонов [та ін.]; за заг. ред. акад. НАПрН України Я. М. Шевченко. Київ: Ред. журн. «Право України»; Харків: Право, 2013. 348 с.
 130. Проект Закону України «Про внесення зміни до статті 61 Сімейного кодексу України щодо приведення у відповідність із Конституцією України»: проголосований Верховною Радою України 22.02.2012. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=40612 (дата звернення: 23.06.2017).
 131. Простибоженко О. Презумпция права общей совместной собственности супругов на приобретённое имущество: из прошлого в настоящее. *Перспективы развития частного права в странах Восточной Европы и СНГ*: материалы науч.-практ. конф. (Таллинн, 30 марта 2015 г.). Таллинн: ABConsult Õppekeskus, 2015. С. 83–89.
 132. Простибоженко О. С. Вимога встановлення «обсягу спільно нажитого подружжям майна і джерела його придбання»: походження і проблеми застосування. *Юридичний вісник*. 2014. № 4. С. 156–160.
 133. Простибоженко О. С. До проблеми виникнення права спільної сумісної власності на майно, що є особистою приватною власністю одного з подружжя. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2013. Вип. 23. Ч. II. Т. 1. С. 163–168.

134. Простибоженко О. С. «Договір в інтересах сім'ї» у майнових правовідносинах подружжя: спроба концептуального осмислення. *Поняття та категорії юридичної науки*. Зб. наук. праць. Матеріали V міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 18 лист. 2014 р.) / за заг. ред. Н. М. Пархоменко, М. М. Шумила. Київ: Ніка-Центр, 2014. С. 370–373.
135. Простибоженко О. С. Істотне збільшення вартості майна одного з подружжя як підстава для визнання його спільним майном подружжя. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Людина, суспільство, держава: правовий вимір в сучасному світі» (м. Київ, Національний авіаційний університет, 27 лютого 2014 р.). Київ: НАУ, 2014. С. 427–429.
136. Простибоженко О. С. К вопросу о формальном выражении презумпции возникновения права общей совместной собственности на приобретенное супругами имущество. *Zbornik prispevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie «Práva a slobody človeka a občana: mechanizmus ich implementácie a ochrany rôznych oblastiach práva»* (19.–20. septembra 2014). Bratislava: Paneuropska vysoká škola, 2014. С. 8–10.
137. Простибоженко О. С. Категория «интерес семьи» в правоотношениях супругов касательно распоряжения общим имуществом. «*Особенности адаптации законодательства Молдовы и Украины к законодательству Европейского Союза*», международная научно-практическая конференция (27–28 марта 2015; г. Кишинев, Республика Молдова) / орг. ком.: Бужор В. [и др.]. Кишенив: Б. и., 2015. Ч.1. С. 181–184.
138. Простибоженко О. С. Обов'язковий базовий режим у майнових правовідносинах подружжя. *Шості юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського (до 150-річчя від дня його народження)*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 20–21 травня 2016 р.) / упоряд. і відповід. ред. І. С. Канзафарова; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса: Астропринт, 2016. С. 331–334.

139. Простибоженко О. С. «Общий бюджет» vs. «семейный бюджет»: проблема категориального аппарата семейного права постсоветских стран. *Jurnalul juridic national: Teorie și Practică*. 2014. № 3(7). С. 128–133.
140. Простибоженко О. С. Поділ майнових зобов'язань подружжя: ретроспективний аналіз судової практики. *Сучасні проблеми правової системи України*. Збірник матеріалів VII Міжнародної науково-практичної конференції. 26 листопада 2015 р. (м. Київ). / За заг. ред. Ю. Л. Бошицького, О. В. Чернецької, Н. О. Армаш, О. О. Кваші, Л. Л. Кінащук, В. В. Луця, О. О. Харчука. Вип. 7. Львів: «Галицька видавнича спілка», 2015. С. 152–154.
141. Простибоженко О. С. Правова кваліфікація відносин, які виникають між подружжям при укладенні одним з них договору без згоди іншого: український та європейський підходи. *Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав*: матеріали «круглого столу», присвяч. пам'яті проф. Чингізхана Нуфатовича Азімова, м. Харків, 18 грудня 2015 р. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: [Друкарня Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого], 2016. С. 192–195.
142. Простибоженко О. С. Правовий режим доходів від майна, належного одному з подружжя на праві особистої приватної власності: порівняльно-правовий аспект. *П'яті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 22 травня 2015 р.) / відповід. ред. І. С. Канзафарова; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса: Астропринт, 2015. С. 51–55.
143. Простибоженко О. С. Правовий режим майна подружжя за законодавством європейських держав: порівняльно-правовий аналіз і напрямки гармонізації. *Вісник Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова*. Серія: Правознавство. 2016. Т. 21. Вип. 1 (28). С. 111–129.
144. Простибоженко О. С. Правові наслідки приховування спільного майна чи його витрачання одним з подружжя не в інтересах сім'ї. *«Верховенство*

- права та правова держава»*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 16–17 травня 2014 р. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2014. С. 95–98.
145. Простибоженко О. С. Правові проблеми закріплення презумпції права спільної сумісної власності подружжя на майно. *Особливості нормотворчих процесів в умовах адаптації законодавства України до вимог Європейського Союзу*: Матеріали науково-практичної конференції, м. Херсон, 6–7 червня 2014 р. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2014. С. 72–77.
 146. Простибоженко О. С. Спільне зобов'язання подружжя: підходи до розуміння в Україні та Європі. *Приватне право України і європейська інтеграція: тенденції та перспективи*. Матеріали VI Міжнародного цивілістичного форуму, Київ, 14–15 квітня 2016 року. К.: ТОВ «Білоцерківдрук», 2016. С. 201–203.
 147. Простибоженко О. С. «Спільний бюджет» як категорія сімейного права. *Право і держава сучасної України: проблеми розвитку та взаємодії*: тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 18–19 квітня 2014 року / За заг. ред. Т. О. Коломосьць. Запоріжжя: ЗНУ, 2014. С. 96–99.
 148. Простибоженко О. С. Способи поділу спільного майна подружжя: погляд на правозастосовну практику. *Часопис кримінального і цивільного судочинства*. 2017. № 1. С. 147–155.
 149. Простибоженко О. С. Ухилення від сплати аліментів як підстава відступу від засади рівності часток подружжя у спільному майні: перспективи правового регулювання. *Місце дитини в українському суспільстві*: збірник матеріалів Міждисциплінарної конференції (18 листопада 2016 р.). К.: «МП Леся», 2016. С. 56–60.
 150. Простибоженко О. С. Юридична конструкція «договору в інтересах сім'ї» у майнових правовідносинах подружжя: досвід європейських держав і перспективи гармонізації національного законодавства. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 1. С. 190–195.

151. Простибоженко О. С. Юридична конструкція «договору в інтересах сім'ї» у майнових правовідносинах подружжя: спроба концептуального осмислення. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 3. С. 212–216.
152. Рабинович Н. В. Личные и имущественные отношения в советское семье. Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1952. 158 с.
153. Рішення Апеляційного суду Житомирської області від 20.01.2014. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/36768879> (дата звернення: 23.06.2017).
154. Рішення Апеляційного суду м. Києва від 29.11.2012. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/28218316> (дата звернення: 23.06.2017).
155. Рішення Апеляційного суду м. Києва від 22.05.2013. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/31367200> (дата звернення: 20.06.2016).
156. Рішення Апеляційного суду м. Києва від 17.09.2013. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/33759343> (дата звернення: 23.06.2017).
157. Рішення Апеляційного суду Чернігівської області від 10.06.2009. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/3914484> (дата звернення: 23.06.2017).
158. Рішення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 01.07.2009. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/4299620> (дата звернення: 23.06.2017).
159. Рішення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 02.11.2011. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/19513861> (дата звернення: 23.06.2017).
160. Рішення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 03.07.2013. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/32302842> (дата звернення: 23.06.2017).

161. Рішення Дарницького районного суду м. Києва від 04.07.2011. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/17808252> (дата звернення: 23.06.2017).
162. Рішення Житомирського районного суду Житомирської області від 02.12.2013. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/35798901> (дата звернення: 23.06.2017).
163. Рішення Конституційного Суду України від 19 вересня 2012 року у справі № 17-рп/2012 за конституційним зверненням приватного підприємства «ІКІО» щодо офіційного тлумачення положення частини першої ст. 61 СК України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-12> (дата звернення: 23.06.2017).
164. Рішення Луцького міжрайонного суду Волинської області від 27.04.2007. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/1829637> (дата звернення: 22.06.2017).
165. Романюк Я. Панасюк В. Сімейний кодекс України: новели, судова практика застосування. *Право України*. 2013. № 10. С. 30–44.
166. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар. Київ: Видавничий дім «Ін Юре», 2003. 532 с.
167. Рясенцев В. А. Семейное право. Москва: Юрид. лит., 1971. 293 с.
168. Сафончик О. І. Поняття та види правового режиму майна подружжя. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 38. С. 110–114.
169. Свод законов Российской Империи. Издание в 16-ти томах. Т. X: Свод законов гражданских. Свод законов межевых. *Законодательство России*. URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?empire&nochache> (дата звернення: 23.06.2017).
170. Семейно кодекс на Република България. Сборник нормативни актове по семейно и наследственно право. 6-е издание. София: Сиби, 2013. 344 с.
171. Семейный кодекс Азербайджанской Республики (Утвержден Законом Азербайджанской Республики от 28 декабря 1999 г. № 781-ІГ). *Посольство Азербайджанской Республики в Республике Молдова*. URL: <http://chisinau.mfa.gov.az/ru/content/123> (дата звернення: 23.06.2017).

172. Семейный кодекс Кыргызской Республики от 30 августа 2003 года № 201. База данных «Законодательство стран СНГ». URL: http://base.spininform.ru/show_doc.fwx?rgn=4088 (дата звернення: 23.06.2017).
173. Семейный кодекс Республики Молдова от 26 октября 2000 года № 1316-XIV. База данных «Законодательство стран СНГ». URL: http://base.spininform.ru/show_doc.fwx?rgn=3480 (дата звернення: 23.06.2017).
174. Семейный кодекс Республики Таджикистан от 13 ноября 1998 года. База данных «Законодательство стран СНГ». URL: http://base.spininform.ru/show_doc.fwx?rgn=2316 (дата звернення: 23.06.2017).
175. Семейный кодекс Республики Узбекистан от 30 апреля 1998 года. База данных «Законодательство стран СНГ». URL: http://base.spininform.ru/show_doc.fwx?rgn=973 (дата звернення: 23.06.2017).
176. Семейный кодекс Российской Федерации от 29 декабря 1995 года №223-ФЗ. База данных «Законодательство стран СНГ». URL: http://base.spininform.ru/show_doc.fwx?rgn=1809 (дата звернення: 23.06.2017).
177. Семейный кодекс Туркменистана от 10 января 2012 года №258-IV. База данных «Законодательство стран СНГ». URL: http://base.spininform.ru/show_doc.fwx?rgn=50609 (дата звернення: 23.06.2017).
178. Семейное право Украины: учебник / под ред. Ю. С. Червоного. Харьков: Одиссей, 2005. 520 с.
179. Сімейне право України: підручник / за ред. В. С. Гопанчука. Київ: Істина, 2002. 304 с.
180. Сімейне право України: підручник / Т. В. Боднар, В. С. Гопанчук, О. В. Дзера [та ін.]; за заг. ред. Т. В. Боднар та О. В. Дзера. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 520 с.
181. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 22.06.2017).
182. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар / за заг. ред. С. Я. Фурси. Київ: Видавець Фурса С. Я.: КНТ, 2008. 1248 с.

183. Советское семейное право / Белякова А. М., Рясенцев В. А., Яковлев В. Ф.; Под ред.: Рясенцева В. А. Москва: Юрид. лит., 1982. 256 с.
184. Советское семейное право / В. Ф. Маслов, А. А. Пушкин, З. А. Подопригора, Д. Ф. Швецов; под ред. В. Ф. Маслова, А. А. Пушкина. Киев: Вища школа, 1982. 224 с.
185. Спасибо-Фатєєва І. Права подружжя на майно приватного підприємства. *Право України*. 2012. № 11-12. С. 294–304.
186. Спасибо-Фатєєва І. Правові режими спільного майна подружжя. *Право України*. 2013. № 10. С. 77–84.
187. Тархов В. А. Имущественные отношения супругов. *Ленинские идеи и новое законодательство о браке и семье*. Тезисы докладов научной конференции, посвященной столетию со дня рождения Владимира Ильича Ленина. Саратов: Изд-во СЮИ, 1969. С. 54–58.
188. Труба В. І. Проблеми вирішення майнових спорів подружжя при розірванні шлюбу. *Правова держава: щорічник наукових праць*. 2010. Вип. 21. С. 290–294.
189. Узагальнення судової практики розгляду цивільних справ, що виникають з кредитних правовідносин, від 13.12.2010 URL: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/3adf2d0e52f68d76c2256c080037bac9/f7b77ddb0b200007c22577f200512993?OpenDocument> (дата звернення: 27.06.2017).
190. Ухвала Апеляційного суду Волинської області від 20.06.2007. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/2092641> (дата звернення: 22.05.2017).
191. Ухвала Апеляційного суду Дніпропетровської області від 29.02.2012. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/21812873> (дата звернення: 22.05.2017).
192. Ухвала Апеляційного суду м. Києва від 19.06.2013. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/32024638> (дата звернення: 22.05.2017).

193. Ухвала Апеляційного суду м. Києва від 05.03.2014. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/37573492> (дата звернення: 20.06.2017).
194. Ухвала Верховного Суду України від 31.10.2007. *База даних «ЛігаЗакон»*. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VS07949.html (дата звернення: 22.05.2017).
195. Ухвала Верховного Суду України від 19.12.2007. *База даних «ЛігаЗакон»*. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VS071029.html (дата звернення: 20.06.2017).
196. Ухвала Верховного Суду України від 12.03.2008. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/1882033> (дата звернення: 22.05.2017).
197. Ухвала Верховного Суду України від 29.04.2009. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/3639480> (дата звернення: 22.05.2017).
198. Ухвала Верховного Суду України від 30.09.2009. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/5676648> (дата звернення: 22.05.2017).
199. Ухвала Верховного Суду України від 02.12.2009. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/7083210> (дата звернення: 22.05.2017).
200. Ухвала Верховного Суду України від 20.01.2010. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/8036590> (дата звернення: 22.05.2017).
201. Ухвала Верховного Суду України від 22.01.2010. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/8038878> (дата звернення: 22.07.2016).
202. Ухвала Верховного Суду України від 19.05.2010. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/9524220> (дата звернення: 22.05.2017).

203. Ухвала Верховного Суду України від 01.09.2010. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/11067159> (дата звернення: 20.06.2017).
204. Ухвала Верховного Суду України від 15.09.2010. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/11423553> (дата звернення: 20.06.2017).
205. Ухвала Верховного Суду України від 06.10.2010. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/11971290> (дата звернення: 20.06.2017).
206. Ухвала Верховного Суду України від 10.11.2010. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/12301746> (дата звернення: 20.06.2017).
207. Ухвала Верховного Суду України від 12.11.2010. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/12393784> (дата звернення: 20.06.2017).
208. Ухвала Верховного Суду України від 09.11.2011. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/19310039> (дата звернення: 20.06.2017).
209. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 21.09.2011. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/18396624> (дата звернення: 20.06.2017).
210. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19.09.2012. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/26425362> (дата звернення: 20.06.2017).
211. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 03.04.2013. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/30681391> (дата звернення: 20.06.2017).
212. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 10.04.2013. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/30865468> (дата звернення: 20.06.2017).

213. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 11.12.2013. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/36135576> (дата звернення: 26.07.2016).
214. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 07.02.2014. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/37879434> (дата звернення: 20.06.2017).
215. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 11.02.2014. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/37147991> (дата звернення: 20.06.2017).
216. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 23.07.2014. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/39980690> (дата звернення: 20.07.2016).
217. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 21.01.2015. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/42557358> (дата звернення: 20.06.2017).
218. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 22.04.2015. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/43867671> (дата звернення: 20.06.2017).
219. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 06.05.2015. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/44130665> (дата звернення: 20.06.2017).
220. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 27.05.2015. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/44484286> (дата звернення: 20.06.2016).
221. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 10.06.2015. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/45388127> (дата звернення: 20.06.2017).
222. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17.06.2015. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/46301430> (дата звернення: 20.06.2017).

223. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 08.07.2015. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/47044730> (дата звернення: 20.06.2017).
224. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 23.07.2015. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/47705928> (дата звернення: 20.06.2017).
225. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16.09.2015. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/50943925> (дата звернення: 20.06.2017).
226. Фолошня Д. І. Спільна власність членів сім'ї за законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2015. 19 с.
227. Харитонов Є. О. Нариси теорії цивілістики (поняття та концепти): монографія. Одеса: Фенікс, 2008. 464 с.
228. Харьковская цивилистическая школа: антология семейного права: монография / В. К. Антошкина, В. И. Борисова, И. В. Жилинкова и др.; под общ. ред. д-ра юрид. наук, проф. И. В. Спасибо-Фатеевой. Харьков: Право, 2013. 240 с.
229. Харьковская цивилистическая школа: объекты гражданских прав: монография / И. В. Спасибо-Фатеева, В. И. Крат, О. П. Печеный и др.; под общ. ред. И. В. Спасибо-Фатеевой. Харьков: Право, 2015. 720 с.
230. Ходико Ю. Є. Щодо питання визначення об'єкта правового режиму об'єкта цивільного правовідношення. *Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав*: матеріали Круглого столу, присвяченого пам'яті проф. Чингізхана Нуфатовича Азімова (Харків, 18 груд. 2015 р.). Харків: Друкарня Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2016. С. 131–133.
231. Хомяк П. Существует ли презумпция общей совместной собственности супругов? URL: <http://jurliga.ligazakon.ua/news/2015/8/25/133295.htm> (дата звернення: 21.01.2017).

232. Христенко Н. Ю. Право спільної сумісної власності фізичних осіб: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2006. 24 с.
233. Цал-Цалко Ю. Ю. Процесуальні особливості розгляду спорів щодо поділу спільного майна подружжя: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2010. 19 с.
234. Цивільне право в Україні: Курс лекцій: у 6 т. / Р. Б. Шишка (кер. авт. кол.), О. Л. Зайцев, Є. О. Мічурін та ін.; за ред. Р. Б. Шишки та В. А. Кройтора. Харків: Нац. ун-т внутрішніх справ, 2004. Т. 1. 417 с.
235. Цивільне право України: підручник: у 2 кн. / О. В. Дзера (кер. авт. кол.), Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін.; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової. 2-е вид., допов. і перероб. Кн. 1. Київ: Юрінком Інтер, 2004. 736 с.
236. Цивільне право України: підручник: у 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, І. В. Жилінкова та ін.; за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Київ: Юрінком Інтер, 2004. Т. 1. 480 с.
237. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар / за ред. розробників проекту ЦК України. Київ: Істина, 2004. 928 с.
238. Цивільний кодекс України від 16.01.2003. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 22.06.2017).
239. Цивільний кодекс УРСР від 18.07.1963. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1540-06/page3> (дата звернення: 22.06.2017).
240. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 22.06.2017).
241. Цивільний процесуальний кодекс УРСР від 18.07.1963. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1501-06> (дата звернення: 22.06.2017).
242. Чабих О. М. Правова гармонізація як необхідна складова євроінтеграційних процесів України. *Юридичний вісник*. 2014. № 3 (32). С. 46–50.
243. Червоный Ю. С. Охрана имущественных прав супругов. *Проблемы правоведения*. 1968. Вып. 9. С. 106–111.
244. Чефранова Е. А. Имущественные отношения в российской семье. Практическое пособие. Москва: Юристъ, 1997. 168 с.

245. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права: в 2 т. Москва: Статут, 2005. Т. 2. 462 с.
246. Шимон С. І. Теорія майнових прав як об'єктів цивільних правовідносин: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2014. 663 с.
247. Шмельова Г. Г. Презумпції у праві. *Юридична енциклопедія*: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) [та ін.]. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2003. Т. 5: П–С. С. 71.
248. Эйдинова Э. Вопросы совместной собственности супругов в нотариальной и судебной практике. *Советская юстиция*. 1977. № 5. С. 10–11.
249. Эннексерус Л., Кипп Т., Вольф М. Курс германского гражданского права: в 2 т. Москва: Изд-во иностранной лит., 1950. Т. 1. Полутом 2. 483 с.
250. Юровська Г. Проблемні питання застосування Сімейного кодексу України у судовій практиці. *Право України*. 2013. № 10. С. 45–52.
251. Ященко К. Місце гармонізації в процесі адаптації законодавства України до законодавства Європейських Співтовариств. *Український часопис міжнародного права*. 2003. № 1. С. 55–61.
252. Ablow R. 'One Flesh', One Person, and the 1870 Married Women's Property Act. *BRANCH: Britain, Representation and Nineteenth-Century History*, D. F. Felluga (ed.), *Extension of Romanticism and Victorianism on the Net*. URL: http://www.branchcollective.org/?ps_articles=rachel-ablow-one-flesh-one-person-and-the-1870-married-womens-property-act (дата звернення 17.04.2016).
253. Act V of 2013 on the Civil Code of Hungary. *A blog by Tamas Dezso Czigler*. URL: https://tdziegler.files.wordpress.com/2014/06/civil_code.pdf (дата звернення: 23.06.2017).
254. Äktenskapsbalk (1987:230) 1987-05-14 (Marriage Code of Sweden of 14 May 1987). *Sveriges Riksdag*. URL: http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/ktenskapsbalk-1987230_sfs-1987-230/?bet=1987:230#K7 (дата звернення: 23.06.2017).
255. Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch (Stand 1.10.2008) / bearbeitet von Dr. Franz Mohr Bundesministerium für Justiz. 13. Auflage. Wien: LexisNexis, 2008. 476 s.

256. Antokolskaia M., Boele-Woelki K. Dutch Family Law in the 21st Century: Trend-Setting and Straggling Behind at the Same Time. *Electronic Journal of Comparative Law*. Vol. 6.4. URL: <http://www.ejcl.org/64/art64-5.html> (дата звернення: 22.02.2016).
257. Antokolskaia M. Harmonisation of Family Law in Europe: A Historical Perspective. A Tale of Two Millennia. Antwerp – Oxford: Intersentia, 2006. 566 p.
258. Becker E. The Franco-German agreement on an elective ‘community of accrued gains’ matrimonial property regime. Brussels: European Parliament, 2010. 16 p. URL: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2010/425658/IPOL-JURI_NT\(2010\)425658_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2010/425658/IPOL-JURI_NT(2010)425658_EN.pdf) (дата звернення: 10.02.2016).
259. Beilfuss C. G. Property relationship between spouses. National report: Spain. 37 p. *Commission on European Family Law*. URL: <http://ceflonline.net/wp-content/uploads/Spain-Property.pdf> (дата звернення: 23.06.2017).
260. Björgvinsson D. T. General Principles and Recent Developments in Icelandic Family Law. *The International Survey of Family Law*. 1995. P. 215–236.
261. Boele-Woelki K. Property Relations of International Couples in Europe: the Interaction between Unifying and Harmonizing Instruments. *Grenzen überwinden – Prinzipien bewahren. Festschrift für Bernd von Hoffmann zum 70. Geburtstag* / editors H. Kronk, K. Thorn. European Law series. Bielefeld: Giesecking, 2011/2012. P. 63–72. URL: <http://dspace.library.uu.nl/handle/1874/252578> (дата звернення: 02.02.2016).
262. Boele-Woelki K., Schonewille F., Schrama W. Property relationship between spouses. National report: Netherlands. 40 p. *Commission on European Family Law*. URL: <http://ceflonline.net/wp-content/uploads/Netherlands-Property.pdf> (дата звернення: 23.06.2017).
263. Boškić A. Stvarnopravni vidiki skupne lastnine. Diplomsko delo. Maribor: Univerza v Mariboru, 2012. 73 s. Digitalna knjižnica Univerze v Mariboru. URL: <https://dk.um.si/IzpisGradiva.php?id=22876/> (дата звернення: 20.12.2015).
264. Bradley D. Convergence in Family Law: Mirrors, Transplants and Political Economy. *Oxford University Comparative Law Forum* (2001). URL:

- <http://ouclf.iuscomp.org/articles/bradley.shtml#fn105sym> (дата звернення: 20.12.2015).
265. Cane P., Conaghan J. *The New Oxford Companion to Law*. Oxford: Oxford University Press, 2008. 1306 p.
 266. Checa Martinez M. Study on Matrimonial Property Regimes and the Property of Unmarried Couples in Private International Law and Internal Law. National report: Spain. 46 p. *European Judicial Network in civil and commercial matters*. URL: http://ec.europa.eu/civiljustice/publications/docs/regimes/spanish_report_en.pdf (дата звернення: 23.06.2017).
 267. Cimpoca S. Partajul datoriilor comune inaintea partajului bunurilor comune? *JURIDICE.ro*. URL: www.juridice.ro/237795/partajul-datoriilor-comune-inaintea-partajului-bunurilor-comune.html (дата звернення: 22.06.2017).
 268. Cionca A. I. Participarea terțelor persoane în procesele de partaj. *Universul Juridic*. URL: <https://www.universuljuridic.ro/participarea-tertelor-persoane-in-procesele-de-partaj/> (дата звернення: 21.05.2016).
 269. Cionca A. I. Particularități privind partajul bunurilor comune ale soților în caz de divorț. *Universul Juridic*. URL: <https://www.universuljuridic.ro/particularitati-privind-partajul-bunurilor-comune-ale-sotilor-in-caz-de-divort/> (дата звернення: 21.05.2016).
 270. Civil Code of Malta adopted 11th February, 1870 with further amendments as on 2016. *Ministry for Justice, Culture and Local Government*. URL: <http://www.justiceservices.gov.mt/DownloadDocument.aspx?app=lom&itemid=8580&l=1> (дата звернення: 22.06.2017).
 271. Civil Code of the Republic of Lithuania adopted 2000-07-18. *Lietuvos Respublikos Seimas*. URL: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=245495 (дата звернення: 22.06.2017).
 272. Civil – Partaj bunuri comune. – Contract credit / Judecătoria Câmpulung Moldovenesc Sentință civilă nr. 808 din data de 22.07.2013. *LegeAZ*. URL: <http://legeaz.net/spete-civil-2/civil-partaj-bunuri-comune-808-2013> (дата звернення: 22.06.2017).

273. Clarkson C., Hill J., Thompson M. Study on Matrimonial Property Regimes and the Property of Unmarried Couples in Private International Law and Internal Law. National report: United Kingdom, England. 42 p. *European Judicial Network in civil and commercial matters*. URL: http://ec.europa.eu/civiljustice/publications/docs/regimes/england_report_en.pdf (дата звернення: 22.06.2017).
274. Code Civil de la Belgique le 21 mars, 1804. *Législation belge*. URL: http://www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/change_lg.pl?language=fr&la=F&cn=1804032133&table_name=loi (дата звернення: 22.06.2017).
275. Code Civil en vigueur dans le Grand-Duché de Luxembourg a jour au 1er août 2015. *Ministère de la Justice du Grand-Duché de Luxembourg*. URL: http://www.legilux.public.lu/leg/textescoordonnes/codes/code_civil/CodeCivil_PageAccueil.pdf (дата звернення: 22.06.2017).
276. Codice di procedura civile. Regio Decreto 28 ottobre 1940, n. 1443. *NORMATTIVA: il portale della legge vigente*. URL: <http://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:regio.decreto:1940-10-28;1443> (дата звернення: 22.06.2017).
277. Código Civil Português (DL n.º 47344/66, de 25 de Novembro de 1966). *Procuradoria-Geral Distrital de Lisboa*. URL: http://www.pgdlisboa.pt/leis/lei_mostra_articulado.php?nid=775&tabela=leis&ficha=1&pagina=1&so_miolo= (дата звернення: 22.06.2017).
278. Código de Processo Civil Português (DL n.º 329-A/95, de 12 de Dezembro de 1995). *Procuradoria-Geral Distrital de Lisboa*. URL: http://www.pgdlisboa.pt/leis/lei_mostra_articulado.php?ficha=1&artigo_id=&nid=570&pagina=1&tabela=lei_velhas&nversao=31&so_miolo= (дата звернення: 22.06.2017).
279. Coester-Waltjen D., Coester M. Study on Matrimonial Property Regimes and the Property of Unmarried Couples in Private International Law and Internal Law. National report: Germany. 117 p. *European Judicial Network in civil and commercial matters*. URL: http://ec.europa.eu/civiljustice/publications/docs/regimes/germany_report_en.pdf (дата звернення: 23.06.2017).

280. Comande G. Study on Matrimonial Property Regimes and the Property of Unmarried Couples in Private International Law and Internal Law. National report: Italy. 242 p. *European Judicial Network in civil and commercial matters*. URL: http://ec.europa.eu/civiljustice/publications/docs/regimes/italy_report_en.pdf (дата звернення: 23.06.2017).
281. Combs M. B. “A Measure of Legal Independence”: The 1870 Married Women's Property Act and the Portfolio Allocations of British Wives. *The Journal of Economic History*. 2005. Vol. 65. Issue 4. P. 1028–1057.
282. Council Regulation (EU) 2016/1103 of 24 June 2016 implementing enhanced cooperation in the area of jurisdiction, applicable law and the recognition and enforcement of decisions in matters of matrimonial property regimes. *EUR-Lex Access to European Union law*. URL: <http://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/1103/oj> (дата звернення: 10.03.2017).
283. Cozma C. Datoriile comune ale soților potrivit noului Cod civil. *Ziarul de Iași*. URL: <http://www.ziaruldeiasi.ro/stiri/datoriile-comune-ale-sotilor-potrivit-noului-cod-civil--42828.html> (дата звернення: 22.06.2017).
284. Crawford E., Carruthers J. Study on Matrimonial Property Regimes and the Property of Unmarried Couples in Private International Law and Internal Law. National report: United Kingdom. Scotland. 234 p. *European Judicial Network in civil and commercial matters*. URL: http://ec.europa.eu/civiljustice/publications/docs/regimes/uk_scotland_report_en.pdf (дата звернення: 23.06.2017).
285. Danish Legislation. Act on the Legal Effects of Marriage as at September 1, 1992. *Commission on European Family Law*. URL: <http://ceflonline.net/wp-content/uploads/Denmark-Property-Legislation.pdf> (дата звернення: 19.01.2017).
286. De Rooij M., Schmidt G., Van Het Kaar B. J. Study on Matrimonial Property Regimes and the Property of Unmarried Couples in Private International Law and Internal Law. National report: The Netherlands. 184 p. *European Judicial Network in civil and commercial matters*. URL: http://ec.europa.eu/civiljustice/publications/docs/regimes/dutch_report_en.pdf (дата звернення: 23.06.2017).

287. Devaux A. The Franco-German Agreement on the Optional Matrimonial Property Regime: A New Practical Tool in the Movement Towards the Harmonization of the European Substantive Rules in Family Law (abstract). *Indiana University Robert H. McKinney School of Law Research Paper*. 2014. No. 23. URL: <http://ssrn.com/abstract=2436063> (дата звернення: 10.02.2016).
288. Divorce – Austria. *European Judicial Network in civil and commercial matters*. URL: https://e-justice.europa.eu/content_divorce-45-at-en.do?member=1#toc_3_2 (дата звернення: 26.06.2017).
289. Družinski Zakonik Republike Slovenije z dne 16 junij 2011. *Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti Republike Slovenije*. URL: http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumenti__pdf/word/DZak-sprejet-16-6-11.doc (дата звернення: 22.06.2017).
290. Dutch Civil Code dated 1838 and revised in 1992 (as for 1 January 2016). *Dutch Civil Law*. URL: www.dutchcivillaw.com/civilcodebook01.htm (дата звернення: 27.06.2017).
291. Dutch Civil Code dated 1838 and revised in 1992 (prior to 1 January 2012). *Dutch Civil Law*. URL: <http://www.dutchcivillaw.com/legislation/dcctitle077.htm> (дата звернення: 27.06.2017).
292. Family Code of Albania adopted May 8, 2003. URL: [https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/65148/89474/F1958881334/ALB65148%20\(English\).pdf](https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/65148/89474/F1958881334/ALB65148%20(English).pdf) (дата звернення: 22.06.2017).
293. Family (Divorce) Act, 1996 (Ireland). *Electronic Irish Statute Book*. URL: <http://www.irishstatutebook.ie/eli/1996/act/33/enacted/en/print> (дата звернення: 19.01.2017).
294. Family Home Protection Act, 1976 (Ireland). *Electronic Irish Statute Book*. URL: <http://www.irishstatutebook.ie/eli/1976/act/27/enacted/en/html> (дата звернення: 19.01.2017).
295. Family Law Act, 1995 (Ireland). *Electronic Irish Statute Book*. URL: <http://www.irishstatutebook.ie/eli/1995/act/26/enacted/en/print.html> (дата звернення: 19.01.2017).

296. Family Law Act of the Republic of Estonia passed 18.11.2009. *Riigi Teataja*. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/514082015002/consolide> (дата звернення: 19.01.2017).
297. Family Law (Scotland) Act 1985. *UK Legislation*. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1985/37> (дата звернення: 19.01.2017).
298. Ferrad F., Braat B. Property relationship between spouses. National report: France. 61 p. *Commission on European Family Law*. URL: <http://ceflonline.net/wp-content/uploads/France-Property.pdf> (дата звернення: 23.02.2016).
299. Ferrad F. Grounds for Divorce and Maintenance between Former Spouses. National report: France. 62 p. *Commission on European Family Law*. URL: <http://ceflonline.net/wp-content/uploads/France-Divorce.pdf> (дата звернення: 30.04.2016).
300. Gesamte Rechtsvorschrift für Ehegesetz, Fassung vom 11.03.2016. *Bundeskanzleramt: Rechtsinformationssystem der Österreich*. URL: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10001871> (дата звернення: 11.03.2016).
301. Gniewek E. Prawo rzeczowe. 6. wydanie. Warszawa: C. H. Beck, 2006. 312 s.
302. Gniewek E. Tradice a perspektivy polského věcného práva. *Tradice a inovace v občanském právu*. Sborník příspěvků z konference konané na PrF MU dne 25. září 2007. Brno: Masarykova univerzita, 2007. S. 52–61.
303. Gottbberg E. Study on Matrimonial Property Regimes and the Property of Unmarried Couples in Private International Law and Internal Law. National report: Finland. 144 p. *European Judicial Network in civil and commercial matters*. URL: http://ec.europa.eu/civiljustice/publications/docs/regimes/finland_report_en.pdf (дата звернення: 23.06.2017).
304. Guide to the Approximation of European Union Environmental Legislation. *European Commission*. URL: <http://ec.europa.eu/environment/archives/guide/part1.htm> (дата звернення: 21.06.2017).

305. Hausratsverordnung vom 21.10.44 zuletzt geändert durch Art.12 des Gesetzes vom 11.12.2001. URL: http://www.sadaba.de/GSBT_HausratsVO.html (дата звернення: 21.06.2017).
306. Hinteregger M. Familienrecht. Taschenbuch. 3. Auflage. Wien: Verlag Österreich, 2004. 206 s.
307. Il Codice Civile Italiano (Regio Decreto 16 marzo 1942, n. 262). *The Cardozo Electronic Law Bulletin*. URL: http://www.jus.unitn.it/cardozo/obiter_dictum/codciv/Codciv.htm (дата звернення: 21.06.2017).
308. Is there a statutory matrimonial property regime and if, so what does it provide? (Croatia). *Couples in Europe. The law for couples in the 27 EU countries*. URL: <http://www.coupleseurope.eu/en/croatia/topics/2-is-there-a-statutory-matrimonial-property-regime-and-if-so-what-does-it-provide> (дата звернення: 21.06.2016).
309. Is there a statutory matrimonial property regime and if, so what does it provide? (Cyprus). *Couples in Europe. The law for couples in the 27 EU countries*. URL: <http://www.coupleseurope.eu/en/cyprus/topics/2-is-there-a-statutory-matrimonial-property-regime-and-if-so-what-does-it-provide> (дата звернення: 21.06.2016).
310. Is there a statutory matrimonial property regime and if, so what does it provide? (Greece). *Couples in Europe. The law for couples in the 27 EU countries*. URL: <http://www.coupleseurope.eu/en/greece/topics/2-is-there-a-statutory-matrimonial-property-regime-and-if-so-what-does-it-provide> (дата звернення: 21.06.2016).
311. Is there a statutory matrimonial property regime and if, so what does it provide? (Hungary). *Couples in Europe. The law for couples in the 27 EU countries*. URL: <http://www.coupleseurope.eu/en/hungary/topics/2-is-there-a-statutory-matrimonial-property-regime-and-if-so-what-does-it-provide> (дата звернення: 21.06.2016).
312. Is there a statutory matrimonial property regime and if, so what does it provide? (Ireland). *Couples in Europe. The law for couples in the 27 EU countries*. URL: <http://www.coupleseurope.eu/en/ireland/topics/2-is-there-a-statutory-matrimonial-property-regime-and-if-so-what-does-it-provide> (дата звернення: 21.06.2016).
313. Is there a statutory matrimonial property regime and if, so what does it provide? (Italy). *Couples in Europe. The law for couples in the 27 EU countries*. URL:

- <http://www.coupleseurope.eu/en/italy/topics/2-is-there-a-statutory-matrimonial-property-regime-and-if-so-what-does-it-provide> (дата звернення: 21.06.2016).
314. Is there a statutory matrimonial property regime and if, so what does it provide? (Romania). *Couples in Europe. The law for couples in the 27 EU countries*. URL: <http://www.coupleseurope.eu/en/romania/topics/2-is-there-a-statutory-matrimonial-property-regime-and-if-so-what-does-it-provide> (дата звернення: 21.06.2016).
315. Is there a statutory matrimonial property regime and if, so what does it provide? (Slovakia). *Couples in Europe. The law for couples in the 27 EU countries*. URL: <http://www.coupleseurope.eu/en/slovakia/topics/2-is-there-a-statutory-matrimonial-property-regime-and-if-so-what-does-it-provide> (дата звернення: 21.06.2016).
316. Is there a statutory matrimonial property regime and if, so what does it provide? (Sweden). *Couples in Europe. The law for couples in the 27 EU countries*. URL: <http://www.coupleseurope.eu/en/sweden/topics/2-is-there-a-statutory-matrimonial-property-regime-and-if-so-what-does-it-provide> (дата звернення: 21.06.2016).
317. Is there a statutory matrimonial property regime and if, so what does it provide? (United Kingdom). *Couples in Europe. The law for couples in the 27 EU countries*. URL: <http://www.coupleseurope.eu/en/united-kingdom/topics/2-is-there-a-statutory-matrimonial-property-regime-and-if-so-what-does-it-provide> (дата звернення: 21.06.2016).
318. Jäntera-Jareborg M. Marriage Dissolution and Maintenance to a Spouse Following Divorce: Sweden. *Scheidung und nachehelicher Unterhalt im europäischen Vergleich*. Bielefeld: Giesecking, 2003. P. 277–290.
319. Jäntera-Jareborg M. Brattström M., Walleng K. Property relationship between spouses. National report: Sweden. 38 p. *Commission on European Family Law*. URL: <http://ceflonline.net/wp-content/uploads/Sweden-Property.pdf> (дата звернення: 18.02.2016).
320. Judikatura vo veciach bezpodielového spoluvlasníctva manželov / zostavil E. Horváth. Bratislava: Iura Edition, 2008. 284 s.

321. Kasprzak K. Podział majątku wspólnego a kredyt na mieszkanie. URL: <http://www.adwokatkasprzak.pl/blog/prawo-rodzinne/podzial-majatku-wspolnego-a-kredyt-na-mieszkanie> (дата звернення: 22.06.2017).
322. Koutsouradis A. G. Property relationship between spouses. National report: Greece. 16 p. *Commission on European Family Law*. URL: <http://ceflonline.net/wp-content/uploads/Greece-Property.pdf> (дата звернення: 22.06.2017).
323. Koziol H., Welser R. Grundriss des bürgerlichen Rechts. Band I: Allgemeiner Teil, Sachenrecht, Familienrecht. 13. Auflage. Wien: Manz Verlag, 2006. 674 s.
324. Koziol H., Welser R. Grundriss des bürgerlichen Rechts: Band II: Schuldrecht Allgemeiner Teil, Schuldrecht Besonderer Teil, Erbrecht. 13 Auflage. Wien: Manz Verlag, 2007. 628 s.
325. La divisione dei beni / Diritti e Risposte. *Kluwer Wolters*. URL: http://www.dirittierisposte.it/Schede/Famiglia/Separazione/la_divisione_dei_beni_id1111510_art.aspx (дата звернення: 22.06.2017).
326. Latvijas Republikas Civillikums. – The Civil Law of Latvia. Riga: T&TC, 2007. 496 p.
327. Law of Obligation Act of the Republic of Estonia passed 26.09.2001. *Riigi Teataja*. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/506112013011/consolide> (дата звернення: 22.06.2017).
328. Law of Property Act of the Republic of Estonia passed 09.06.1993, entry into force 01.12.1993. *Riigi Teataja*. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/526012017002/consolide> (дата звернення: 22.06.2017).
329. Lüderitz A., Dethloff N., Beitzke G. Familienrecht. 28. Auflage. Munich: Verlag C. H. Beck, 2007. 489 s.
330. Łukasiewicz J. M. Sytuacja majątkowa małżonków w prawie rzymskim antycznym. *Roczniki Nauk Prawnych*. 2008. Tom XVIII. № 2. S. 157–171.
331. Lund-Andersen I., Magnussen I. Property relationship between spouses. National report: Denmark. 30 p. *Commission on European Family Law*. URL: <http://ceflonline.net/wp-content/uploads/Denmark-Property.pdf> (дата звернення: 20.12.2015).

332. Mair J. Property relationship between spouses. National report: Scotland. 28 p. *Commission on European Family Law*. URL: <http://ceflonline.net/wp-content/uploads/Scotland-Property.pdf> (дата звернення: 10.02.2016).
333. Malaurie P., Aynés L. Les biens. 3e edition. Paris: Defrénois, 2007. 406 p.
334. Małżeńskie prawo majątkowe / B. Bieniek, A. Bieranowski, S. Brzeszczyńska, J. Ignaczewski, G. Jędrejek, A. Stępień-Sporek. 4. Wydanie. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck, 2017. 1072 s.
335. Marriage Act of Finland (234/1929; amendments up to 1226/2001 included). *Finlex*. URL: <http://www.finlex.fi/fi/laki/kaannokset/1929/en19290234.pdf> (дата звернення: 21.06.2017).
336. Marriage Act of Norway (last amended January 2009). *Government of Norway*. URL: <https://www.regjeringen.no/en/dokumenter/the-marriage-act/id448401/> (дата звернення: 21.06.2017).
337. Martin F. Study on Matrimonial Property Regimes and the Property of Unmarried Couples in Private International Law and Internal Law. National report: Ireland. 62 p. *European Judicial Network in civil and commercial matters*. URL: http://ec.europa.eu/civiljustice/publications/docs/regimes/ireland_report_en.pdf (дата звернення: 23.06.2017).
338. Martiny D., Dethloff N. Property relationship between spouses. National report: Germany. 47 p. *Commission on European Family Law*. URL: <http://ceflonline.net/wp-content/uploads/Germany-Property.pdf> (дата звернення: 18.02.2016).
339. Matrimonial Causes Act 1973 (England & Wales). *UK Legislation*. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1973/18> (дата звернення: 22.06.2017).
340. Matrimonial Homes (Family Protection) (Scotland) Act 1981. *UK Legislation*. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1981/59/contents> (дата звернення: 22.06.2017).
341. Meulders-Klein M.-T. Towards a European Civil Code on Family Law? Ends and Means. *Perspectives for the Unification and Harmonisation of Family Law in Europe* / ed. by K. Boele-Woelki. Antwerp – Oxford – New York: Intersentia, 2003. P. 104–117.

342. Minussi D. Scioglimento della comunione legale tra i coniugi. *WikiJus – Il Wiki di Diritto Civile*. URL: https://www.e-glossa.it/wiki/scioglimento_della_comunione_legale_tra_i_coniugi.aspx (дата звернення: 22.06.2017).
343. Moustaira E. Study on Matrimonial Property Regimes and the Property of Unmarried Couples in Private International Law and Internal Law. National report: Greece. 41 p. *European Judicial Network in civil and commercial matters*. URL: http://ec.europa.eu/civiljustice/publications/docs/regimes/greece_report_en.pdf (дата звернення: 23.06.2017).
344. Nielsen L. Study on Matrimonial Property Regimes and the Property of Unmarried Couples in Private International Law and Internal Law. National report: Denmark. 78 p. *European Judicial Network in civil and commercial matters*. URL: http://ec.europa.eu/civiljustice/publications/docs/regimes/denmark_report_en.pdf (дата звернення: 23.06.2017).
345. Novak B. Informal relationships. National report: Slovenia. 28 p. *Commission on European Family Law*. URL: <http://ceflonline.net/wp-content/uploads/Slovenia-IR.pdf> (дата звернення: 26.06.2017).
346. Noul Cod civil (Legea nr. 287/2009) / Noul Cod civil și Noul Cod de procedure. Legislație consolidată și index 10 iunie 2015. București: Universul Juridic, 2015. P. 7–398.
347. Občanský zákoník: komentář / O. Jehlička, J. Švestka, M. Škárová a kolektiv. 9. vydání. Praha: C.H. Beck, 2004, xxiv + 1416 s.
348. Občiansky zákonník z 26. februára 1964 s judikatúrou. 2 vydanie. Bratislava: Iura Edition, 2013. 398 s.
349. Obiteljski zakon NN 103/15 na snazi od 01.11.2015. Ustava Republike Hrvatske. *Zakon.hr – pročišćeni tekstovi zakona*. URL: <http://www.zakon.hr/z/88/Obiteljski-zakon> (дата звернення: 21.06.2017).
350. Odluka Ustavni suda Republike Hrvatske № U-III-103/2008, 14. lipnja 2011. URL: <https://sljeme.usud.hr/usud/praksaw.nsf/Ustav/C12570D30061CE54C12578AF0045A5B9?OpenDocument> (дата звернення: 21.06.2017).

351. Oliveira G., Martins R., Vitor P. Property relationship between spouses. National report: Portugal. 29 p. *Commission on European Family Law*. URL: <http://ceflonline.net/wp-content/uploads/Portugal-Property.pdf> (дата звернення: 22.06.2017).
352. Partajarea datoriilor. *Forum Avocatnet.ro*. URL: http://www.avocatnet.ro/content/forum%7CdisplayTopicPage/topicID_443030/Partajarea-datoriilor.html (дата звернення: 22.06.2017).
353. Petkova T. Regimes of Property Relations between Spouses according to the Bulgarian Family Law. *Acta Universitatis Danubius. Juridica*. 2011. Vol. VII. No. 1/2011. P. 100–109.
354. Pintens W. Matrimonial Property Law in Europe. *The Future of Family Property in Europe*. Vol. 29 / editors K. Boele-Woelki, J. Miles, J. M. Scherpe. Cambridge – Antwerp – Portland: Intersentia, 2011. P. 19–45.
355. Pintens W., Seyns S., Allaerts V., Pignolet D. Property relationship between spouses. National report: Belgium. 46 p. *Commision on European Family Law*. URL: <http://ceflonline.net/wp-content/uploads/Belgium-Property.pdf> (дата звернення: 23.02.2016).
356. Porodični Zakon Federacije Bosne i Hercegovine od 20.06.2005. URL: <http://www.fbihvlada.gov.ba/bosanski/zakoni/2005/zakoni/25bos.pdf> (дата звернення: 22.06.2017).
357. Porodični Zakon Republike Srbije od 1. jula 2005. godine. *Univerzitet u Beogradu*. URL: <http://www.ius.bg.ac.rs/prof/materijali/dramar/porodicni%20zakon.htm> (дата звернення: 22.06.2017).
358. Presumption. *Black's Law Dictionary* / Editor in Chief Bryan A. Garner. 8th edition. St. Paul: West, a Thomson business, 2004. P. 1223–1224.
359. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR). Comentary / edited by von C. Bar, E. Clive, H. Schulte-Nölke. 4795 p. URL: http://ec.europa.eu/justice/contract/files/european-private-law_en.pdf (дата звернення: 25.02.2016).

360. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR). *European Commission*. URL: http://ec.europa.eu/justice/policies/civil/docs/dcfr_outline_edition_en.pdf (дата звернення: 21.06.2017).
361. Principles of European Family Law regarding Property Relations between Spouses / K. Boele-Woelki, F. Ferrand et al. *European Family Law*. Vol. 33. Cambridge – Antwerp – Portland: Intersentia, 2013, xiv + 420 p.
362. Principles of European Family Law regarding Property Relations between Spouses. *Commission on European Family Law*. URL: <http://ceflonline.net/wp-content/uploads/Principles-PRS-English1.pdf> (дата звернення: 21.06.2017).
363. Prostýbozhenko O. Joint, Solidary and Community Obligations: Approaches to Spouses' Liability for Debts in the European States. *Košické dni súkromného práva I*. Recenzovaný zborník vedeckých prác. Vydanie prvé. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2016. S. 237–256.
364. Rauscher T. Familienrecht. 2. Auflage. Heidelberg: C.F. Müller, 2008. LII, 1191 s.
365. Rechberger W. Study on Matrimonial Property Regimes and the Property of Unmarried Couples in Private International Law and Internal Law. National report: Austria. 77 p. *European Judicial Network in civil and commercial matters*. URL: http://ec.europa.eu/civiljustice/publications/docs/regimes/austria_report_en.pdf (дата звернення: 22.06.2017).
366. Rešetar B. Matrimonial Property in Europe: A Link between Sociology and Family Law. *Electronic Journal of Comparative Law*. 2008. Vol. 12.3. URL: <http://www.ejcl.org/123/art123-4.pdf> (дата звернення: 29.04.2016).
367. Roth M. Property relationship between spouses. National report: Austria. 57 p. *Commission on European Family Law*. URL: <http://ceflonline.net/wp-content/uploads/Austria-Property.pdf> (дата звернення: 20.12.2015).
368. Schiratzki J. Study on Matrimonial Property Regimes and the Property of Unmarried Couples in Private International Law and Internal Law. National report: Sweden. 153 p. *European Judicial Network in civil and commercial*

- matters*. URL: http://ec.europa.eu/civiljustice/publications/docs/regimes/swedish_report_en.pdf (дата звернення: 23.06.2017).
369. Schwenzer I., Bock A.-F. Property relationship between spouses. National report: Switzerland. 41 p. *Commission on European Family Law*. URL: <http://ceflonline.net/wp-content/uploads/Switzerland-Property.pdf> (дата звернення: 22.06.2017).
370. Scioglimento della comunione legale fra coniugi: criteri per la divisione. (Cass. Civ., Sez. II, sent. n. 15395 del 4 luglio 2014). *Wikijus – Il Wiki di Diritto Civile*. URL: [http://www.e-glossa.it/news/scioglimento_della_comunione_legale_fra_coniugi%C2%A3_criteri_per_la_divisione._\(cass._civ.%2c_sez._ii%2c_sen_2600.aspx](http://www.e-glossa.it/news/scioglimento_della_comunione_legale_fra_coniugi%C2%A3_criteri_per_la_divisione._(cass._civ.%2c_sez._ii%2c_sen_2600.aspx) (дата звернення: 22.06.2017).
371. Smoczyński T. Prawo rodzinne i opiekuńcze. 7. wydanie. Warszawa: C. H. Beck, 2014. 356 s.
372. Spanish Civil Code (approved by Royal Decree of July 24, 1889 with further amendments as on 2009). *World Intellectual Property Organization*. URL: http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=221320 (дата звернення: 21.06.2017).
373. Standley K. Family Law. 5th edition. Hampshire: Palgrave Macmillan, 2006. 524 p.
374. Stępien-Sporek A., Ryznar M. Separation of Assets with Equalisation of Accrued Gains (Accruals): A Marital Property Regime for the Modern Family? *The International Survey of Family Law*. 2014. P. 419–430.
375. Stuntz J. A. Hers, His, and Theirs: Community Property Law in Spain and Early Texas. Texas: Texas Tech University Press, 2005, xxiii + 217 p.
376. Stvarnopravni zakonik Republike Slovenije z dne 27.09.2002. *Pravno-informacijski sistem Republike Slovenije*. URL: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO3242> (дата звернення: 22.06.2017).
377. Sumner I., Forder C. Proposed Revision of Matrimonial Property Law, a New Inheritance Law and the First Translation of the Dutch Civil Code, Book 1 (Family Law) into English. *The International Survey of Family Law*. 2004. P. 337–369.

378. Svedrup T. Maintenance as a Separate Issue – The Relationship Between Maintenance and Matrimonial Property. *Common Core and Better Law in European Family Law* / Boele-Woelki, K. (ed.). Antwerp – Oxford: Intersentia, 2005. P. 122–127.
379. Sverdrup T. Property relationship between spouses. National report: Norway. 40 p. *Commission on European Family Law*. URL: <http://ceflonline.net/wp-content/uploads/Norway-Property.pdf> (дата звернення: 20.12.2015).
380. Swiss Civil Code of 10 December 1907 (Status as of 1 January 2017). *The portal of the Swiss government*. URL: <https://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/19070042/201701010000/210.pdf> (дата звернення: 21.06.2017).
381. Swiss Code of Obligation (Federal Act on the Amendment of the Swiss Civil Code of 30 March 1911) (Status as of 1 January 2017). *The portal of the Swiss government*. URL: <https://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/19110009/index.html> (дата звернення: 23.06.2017).
382. Terré F., Simler P. Droit civil. Les biens. 7e edition. Paris: Dalloz, 2006. 852 p.
383. Todorova V. Property relationship between spouses. National report: Bulgaria. 32 p. *Commission on European Family Law*. URL: <http://ceflonline.net/wp-content/uploads/Bulgaria-Property.pdf> (дата звернення: 21.06.2017).
384. Ustawa RP z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy. *Internetowy System Aktów Prawnych*. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19640090059> (дата звернення: 22.06.2017).
385. Ustawa RP z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny. *Internetowy System Aktów Prawnych*. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19640160093> (дата звернення: 22.06.2017).
386. Ustawa RP z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego. *Internetowy System Aktów Prawnych*. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19640430296> (дата звернення: 22.06.2017).
387. Vassallo G. Comunione legale dei beni. *AltalexPedia: encyclopedia giuridica online*. URL: <http://www.altalex.com/documents/altalexpedia/2014/07/04/comunione-legale-dei-beni> (дата звернення: 22.06.2017).

388. Verbeke A.-L. A New Deal for Belgian Family Property Law. *Liber amicorum Hélène Casman* / E. Alofs, K. Byt  bier, A. Michielsens and A.-L. Verbeke (editors). Antwerpen – Cambridge: Intersentia, 2013. P. 461–493.
389. What are the consequences of divorce/separation? (Belgium). *Couples in Europe. The law for couples in the 27 EU countries*. URL: <http://www.coupleseurope.eu/en/belgium/topics/5-what-are-the-consequences-of-divorce-separation> (дата звернення: 21.06.2017).
390. What are the consequences of divorce/separation? (Cyprus). *Couples in Europe. The law for couples in the 27 EU countries*. URL: <http://www.coupleseurope.eu/en/cyprus/topics/5-what-are-the-consequences-of-divorce-separation> (дата звернення: 22.06.2017).
391. What are the consequences of divorce/separation? (Hungary). *Couples in Europe. The law for couples in the 27 EU countries*. URL: <http://www.coupleseurope.eu/en/hungary/topics/5-what-are-the-consequences-of-divorce-separation> (дата звернення: 21.06.2017).
392. What are the consequences of divorce/separation? (Italy). *Couples in Europe. The law for couples in the 27 EU countries*. URL: <http://www.coupleseurope.eu/en/italy/topics/5-what-are-the-consequences-of-divorce-separation> (дата звернення: 21.06.2017).
393. What are the consequences of divorce/separation? (Portugal). *Couples in Europe. The law for couples in the 27 EU countries*. URL: <http://www.coupleseurope.eu/en/portugal/topics/5-what-are-the-consequences-of-divorce-separation> (дата звернення: 21.06.2017).
394. What are the consequences of divorce/separation? (Slovenia). *Couples in Europe. The law for couples in the 27 EU countries*. URL: <http://www.coupleseurope.eu/en/slovenia/topics/5-what-are-the-consequences-of-divorce-separation> (дата звернення: 21.06.2017).
395. What are the consequences of divorce/separation? (Sweden). *Couples in Europe. The law for couples in the 27 EU countries*. URL:

<http://www.coupleseurope.eu/en/sweden/topics/5-what-are-the-consequences-of-divorce-separation> (дата звернення: 22.06.2017).

396. Witczak H., Kawalko A. Prawo rzeczowe. Warszawa: C. H. Beck, 2006. 196 s.
397. Zákon České republiky ze dne 3. února 2012 – Občiansky zákonník. *Sbírka zákonů*. č. 89/2012. Částka 33. S. 1026–1365.
398. Zakon o obveznim odnosima. *Zakon.hr – pročišćeni tekstovi zakona*. URL: <http://www.zakon.hr/z/75/Zakon-o-obveznim-odnosima> (дата звернення: 22.06.2017).
399. Zakon o vlasništvu i drugim stvarnim pravima (pročišćeni tekst 22.7.2015). *Narodne novine. Službeni List Republike Hrvatske*. URL: http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2015_07_81_1548.html (дата звернення: 22.06.2017).
400. Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih Republike Slovenije z dne 21. maja 2004. *Uradni list Republike Slovenije*. URL: <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200469&stevilka=3093> (дата звернення: 22.06.2017).
401. Žnidaršič V. Premoženjska razmerja med zakoncema. Ljubljana: Bonex Založba, 2002. 559 s.

ДОДАТОК А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ТА ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації:

1. Простибоженко О. С. До проблеми виникнення права спільної сумісної власності на майно, що є особистою приватною власністю одного з подружжя. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2013. Вип. 23. Ч. II. Т. 1. С. 163–168.
2. Простибоженко О. «Общий бюджет» vs. «семейный бюджет»: проблема категориального аппарата семейного права постсоветских стран. *Jurnalul juridic national: Teorie și Practică*. 2014. № 3(7). С. 128–133.
3. Простибоженко О. Вимога встановлення «обсягу спільно нажитого подружжям майна і джерела його придбання»: походження і проблеми застосування. *Юридичний вісник*. 2014. № 4. С. 156–160.
4. Простибоженко О. С. Юридична конструкція «договору в інтересах сім'ї» у майнових правовідносинах подружжя: спроба концептуального осмислення. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 3. С. 212–216.
5. Простибоженко О. С. Юридична конструкція «договору в інтересах сім'ї» у майнових правовідносинах подружжя: досвід європейських держав і перспективи гармонізації національного законодавства. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 1. С. 190–195.
6. Prostybozhenko O. Joint, Solidary and Community Obligations: Approaches to Spouses' Liability for Debts in the European States. *Košické dni súkromného práva I*. Recenzovany zbornik vedeckych prác. Vydanie prve. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2016. S. 237–256.
7. Простибоженко О. С. Правовий режим майна подружжя за законодавством європейських держав: порівняльно-правовий аналіз і напрямки гармонізації. *Вісник Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова*. Серія: Правознавство. 2016. Т. 21. Вип. 1 (28). С. 111–129.
8. Простибоженко О. С. Способи поділу спільного майна подружжя: погляд на правозастосовну практику. *Часопис кримінального і цивільного судочинства*. 2017. № 1. С. 147–155.
9. Простибоженко О. С. Істотне збільшення вартості майна одного з подружжя як підстава для визнання його спільним майном подружжя // Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Людина, суспільство, держава: правовий вимір в сучасному світі» (м. Київ, Національний авіаційний університет, 27 лютого 2014 р.). Київ: НАУ, 2014. С. 427–429.

10. Простибоженко О. С. «Спільний бюджет» як категорія сімейного права // Право і держава сучасної України: проблеми розвитку та взаємодії: тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 18–19 квітня 2014 року / За заг. ред. Т. О. Коломoeць. Запоріжжя: ЗНУ, 2014. С. 96–99.

11. Простибоженко О. С. Правові наслідки приховування спільного майна чи його витрачання одним з подружжя не в інтересах сім'ї // «Верховенство права та правова держава»: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 16–17 травня 2014 р. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2014. С. 95–98.

12. Простибоженко О. С. Правові проблеми закріплення презумпції права спільної сумісної власності подружжя на майно // Особливості нормотворчих процесів в умовах адаптації законодавства України до вимог Європейського Союзу: Матеріали науково-практичної конференції, м. Херсон, 6–7 червня 2014 р. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2014. С. 72–77.

13. Простибоженко О. С. К вопросу о формальном выражении презумпции возникновения права общей совместной собственности на приобретенное супругами имущество // Zbornik prispevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie «Práva a slobody človeka a občana: mechanizmus ich implementácie a ochrany rôznych oblastiach práva» /19.–20. septembra 2014/. Bratislava: Paneuropska vysoká škola, 2014. С. 8–10.

14. Простибоженко О. «Договір в інтересах сім'ї» у майнових правовідносинах подружжя: спроба концептуального осмислення // Поняття та категорії юридичної науки. Зб. наук. праць. Матеріали V міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 18 лист. 2014 р.) / за заг. ред. Н. М. Пархоменко, М. М. Шумила. Київ: Ніка-Центр, 2014. С. 370–373.

15. Простибоженко О. С. Категория «интерес семьи» в правоотношениях супругов касательно распоряжения общим имуществом // «Особенности адаптации законодательства Молдовы и Украины к законодательству Европейского Союза», международная научно-практическая конференция (27–28 марта 2015; г. Кишинев, Республика Молдова) / орг. ком.: Бужор В. [и др.]. Кишинев: Б. и., 2015. Ч.1. С. 181–184.

16. Простибоженко О. С. Презумпция права общей совместной собственности супругов на приобретённое имущество: из прошлого в настоящее // Перспективы развития частного права в странах Восточной Европы и СНГ: материалы научно-практической конференции (30 марта 2015 года). Таллинн: ABConsult Õppekeskus, 2015. С. 83–89.

17. Простибоженко О. С. Правовий режим доходів від майна, належного одному з подружжя на праві особистої приватної власності: порівняльно-правовий аспект // П'яті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права,

присвячені пам'яті Є. В. Васьковського: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 22 травня 2015 р.) / відповід. ред. І. С. Канзафарова; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса: Астропринт, 2015. С. 51–55.

18. Простибоженко О. С. Поділ майнових зобов'язань подружжя: ретроспективний аналіз судової практики // Сучасні проблеми правової системи України. Збірник матеріалів VII Міжнародної науково-практичної конференції. 26 листопада 2015 р. (м. Київ). / За заг. ред. Ю. Л. Бошицького, О. В. Чернецької, Н. О. Армаш, О. О. Кваші, Л. Л. Кінащук, В. В. Луця, О. О. Харчука. Випуск 7. Львів: «Галицька видавнича спілка», 2015. С. 152–154.

19. Простибоженко О. С. Правова кваліфікація відносин, які виникають між подружжям при укладенні одним з них договору без згоди іншого: український та європейський підходи // Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав: матеріали «круглого столу», присвяч. пам'яті проф. Чингізхана Нуфатовича Азімова, м. Харків, 18 грудня 2015 р. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: [Друкарня Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого], 2016. С. 192–195.

20. Простибоженко О. С. Спільне зобов'язання подружжя: підходи до розуміння в Україні та Європі // Приватне право України і європейська інтеграція: тенденції та перспективи. Матеріали VI Міжнародного цивілістичного форуму, Київ, 14–15 квітня 2016 року. Київ: ТОВ «Білоцерківдрук», 2016. С. 201–203.

21. Простибоженко О. С. Обов'язковий базовий режим у майнових правовідносинах подружжя // Шості юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського (до 150-річчя від дня його народження): матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 20–21 травня 2016 р.) / упоряд. і відповід. ред. І. С. Канзафарова; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса: Астропринт, 2016. С. 331–334.

22. Простибоженко О. Ухилення від сплати аліментів як підстава відступу від засади рівності часток подружжя у спільному майні: перспективи правового регулювання // Місце дитини в українському суспільстві: збірник матеріалів Міждисциплінарної конференції (18 листопада 2016 р.). К.: «МП Леся», 2016. С. 56–60.

Відомості про апробацію результатів дисертації:

Основні положення дисертації обговорювалися на наукових та науково-практичних конференціях, круглих столах і форумах: «Людина, суспільство, держава: правовий вимір в сучасному світі» (м. Київ, 27 лютого 2014 р.); «Право і держава сучасної України: проблеми розвитку та взаємодії» (м. Запоріжжя, 18–19 квітня 2014 р.); «Верховенство права та правова держава» (м. Ужгород, 16–17 травня 2014 р.);

«Особливості нормотворчих процесів в умовах адаптації законодавства України до вимог Європейського Союзу» (м. Херсон, 06–07 червня 2014 р.); «Práva a slobody človeka a občana: mechanizmus ich implementácie a ochrany rôznych oblastiach práva» (м. Братислава, 19–20 вересня 2014 р.); «Поняття та категорії юридичної науки» (м. Київ, 18 листопада 2014 р.); «Особенности адаптации законодательства Молдовы и Украины к законодательству Европейского Союза» (м. Кишинів, 27–28 березня 2015 р.); «Перспективи розвитку приватного права в країнах Східної Європи і СНД» (м. Таллінн, 30 березня 2015 р.); «П'яті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського» (м. Одеса, 22 травня 2015 р.); «Сучасні проблеми правової системи України» (м. Київ, 26 листопада 2015 р.); «Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав» (м. Харків, 18 грудня 2015 р.); «Приватне право України і європейська інтеграція: тенденції та перспективи» (м. Київ, 14–15 квітня 2016 р.); «Шості юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячена пам'яті Є. В. Васьковського (до 150-річчя від дня його народження)» (м. Одеса, 20–21 травня 2016 р.); «Місце дитини в українському суспільстві» (м. Київ, 18 листопада 2016 р.).

ДОДАТОК Б
Акт впровадження Вищого спеціалізованого суду України
з розгляду цивільних і кримінальних справ

ВИЩИЙ СПЕЦІАЛІЗОВАНИЙ СУД УКРАЇНИ
З РОЗГЛЯДУ ЦИВІЛЬНИХ І КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ
(ВССУ)

вул. П. Орлика, 4а, м. Київ, 01043, тел. 591-10-00
<http://sc.gov.ua>; e-mail: inbox@sc.gov.ua; код ЄДРПОУ 37317811

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ

Комісія у складі: секретаря пленуму, судді судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ Луспеніка Д.Д., секретаря судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ Кафідової О.В, заступника керівника апарату – начальника науково-експертного управління Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ Бабанли Р.Ш., склала цей акт про те, що комісією розглянуто результати дисертаційного дослідження здобувача Київського університету права НАН України Простибоженка Олега Сергійовича на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03. – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право, на тему: «Гармонізація законодавства України із законодавством держав-членів Європейського Союзу щодо правового режиму спільності майна подружжя».

Комісія вважає, що зазначені у дисертаційному дослідженні пропозиції та висновки стосовно практичної реалізації законодавчих положень, що складають інститут правового режиму майна подружжя, є доцільними та обґрунтованими, а тому можуть будуть враховані під час підготовки узагальнень судової практики та постанов пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ, висновків на проекти нормативно-правових актів, а також при здійсненні інших повноважень суду касаційної інстанції.

Секретар пленуму, суддя судової палати у
цивільних справах,
кандидат юридичних наук,
доцент

Луспенік Д.Д.

Секретар судової палати у
цивільних справах

Кафідова О.В.

Заступник керівника апарату –
начальник науково-експертного
управління,
кандидат юридичних наук

Бабанли Р.Ш.

ДОДАТОК В

Довідка Верховної Ради України № 04-33/19-1039/164407 від 13.07.2017 р.

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Комітет з питань сім'ї, молодіжної політики, спорту та туризму

01008, м. Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел.: 255-31-14, факс: 255-33-32

№ 04-33/19-1039/164407

"13" 07 2017р.

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

здобувача Київського університету права НАН України

Простибоженка Олега Сергійовича на тему:

**«Гармонізація законодавства України із законодавством держав-членів
Європейського Союзу щодо правового режиму спільності майна
 подружжя», поданого на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних
наук зі спеціальності 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне
право; міжнародне приватне право**

Надана про те, що результати дисертаційного дослідження Простибоженка Олега Сергійовича на тему: «Гармонізація законодавства України із законодавством держав-членів Європейського Союзу щодо правового режиму спільності майна подружжя» було використано Комітетом Верховної Ради України з питань сім'ї, молодіжної політики, спорту та туризму при підготовці та проведенні парламентських слухань на теми: «Сімейна політика України – цілі та завдання» (17 червня 2015 року) та «Права дитини в Україні: забезпечення, дотримання, захист» (12 жовтня 2016 року).

Крім того, Простибоженко О. С. є членом авторського колективу з підготовки проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо покращення захисту права дитини на належне утримання» (реєстраційний № 4928), який було прийнято Верховною Радою України 17 травня 2017 року та підписано Президентом України 6 червня 2017 року. Ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту права дитини на належне утримання

шляхом вдосконалення порядку стягнення аліментів», що набрав чинності 8 липня 2017 року, сприяло наближенню національного сімейного законодавства до підходів європейських держав у сфері регламентації майнових правовідносин подружжя, зокрема у частині поділу спільного майна подружжя.

Також Простибоженко О. С. є членом робочої групи з підготовки до другого читання Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (реєстраційний № 5294), прийняття якого забезпечить ефективніший захист від всіх форм насильства у сім'ї.

Впровадження розробок і рекомендацій Простибоженка О. С. сприяло посиленню законодавчого забезпечення державної політики щодо сімейних відносин.

Голова Комітету

А. ПАЛАТНИЙ

